

kerkelijke documentatie

jaargang 34
nummer 7-8
3 november 2006

verschijnt bij rkkerk.nl

rkkerk
.nl

Samengeroepen om vrede stichters te zijn

Verslag van de Internationale Dialoog tussen de Rooms-Katholieke

Kerk en de Mennonite World Conference 1998-2003

COLOFON

Kerkelijke documentatie is een uitgave van de afdeling Pers en Communicatie van het Secretariaat RKK. De reeks verschijnt tien maal per jaar, samen met een nummer van het blad *rkkerk.nl*.

Redactie:

Jan-Willem Wits
(hoofd Pers & Communicatie)
drs. Roland Enthoven
(eindredactie)
drs. Caroline Wenting

Basisontwerp:

Artgrafica,
Amsterdam

Druk:

Gregorius bv, Soest

Opmaak:

Secretariaat RKK

Abonnementsprijs:

(inclusief porto) in
Nederland: € 51,- per
jaar, gecombineerd
met *rkkerk.nl*; studen-
ten: € 40,25.
In België: € 31,50.

Abonnementen in

Nederland:

Secretariaat RKK,
Biltstraat 121,
Postbus 13049,
3507 LA Utrecht,
tel.: 030 2326911,
fax: 030 2334601.
e-mail: media@rkk.nl
Bestellingen:
tel.: 030 2326909
e-mail: bestel@rkk.nl
Abonnementen:
e-mail: [abonnemen-
ten@rkk.nl](mailto:abonnemen-
ten@rkk.nl)

In België

Uitgeverij Licap bv,
Guimardstraat 1,
1040 Brussel,
tel.: 02 5099670,
postrekening:
000-0947400-01.

Kerkelijke documentatie en *rkkerk.nl* op
internet:
www.rkkerk.nl

ISSN: 1871-4579

Noot van de redactie: Het Engelse woord 'Anabaptists' is vertaald met 'dopers' en niet met 'wederdopers'. Dit laatste woord is namelijk, in zijn Nederlandse en Duitse vorm, een begrip dat vooral voor de 16de eeuwse dopers wel werd gehanteerd (zij het vooral door tegenstanders), maar dat in de zelfdefinitie van de dopers niet gebruikt wordt. Voor de dopers in Europa heeft het woord 'wederdopers' een andere (negatieve) gevoelswaarde dan het Engelstalige Anabaptists (dat een neutrale gevoelswaarde heeft).

© Utrecht 2006

Called Together to be Peacemakers. Report of the International Dialogue between the Catholic Church and Mennonite World Conference 1998-2003.

Deze vertaling is tot stand gekomen in samenwerking met de Algemene Doopsgezinde Sociëteit. Om hieraan uitdrukking te geven, is onderaan elke pagina niet alleen het gebruikelijke *rkkerk.nl*-logo opgenomen, maar ook het logo van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit.

Omslag: Logo's *rkkerk.nl* en Algemene Doopsgezinde Sociëteit.

Samengeroepen om vrede stichters te zijn

Verslag van de Internationale Dialoog tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de Mennonite World Conference 1998-2003

Voorwoord

1. In een geest van vriendschap en verzoening vond gedurende vijf jaren, van 1998 tot 2003, een dialoog plaats tussen rooms-katholieken en mennonieten (doopsgezinden). Gedurende telkens een week ontmoetten de gesprekspartners elkaar vijf maal in een voltallige vergadering. In de eerste vier sessies werden minstens twee referaten aangeboden door iedere afvaardiging, waarbij de gezamenlijke commissie naging hoe ieder van beide delegaties theologische kernvraagstukken en belangrijke aspecten van de kerkgeschiedenis verstonden. Tijdens de vijfde sessie werkten de deelnemers samen aan een gemeenschappelijk verslag.

2. Dit was een nieuw verzoeningsproces. De twee groepen die aan de dialoog deelnamen waren vóór deze dialoog niet officieel met elkaar in gesprek geweest, en konden dus met een schone lei beginnen. Onze bedoeling was mennonieten en rooms-katholieken te helpen de gevolgen te overwinnen van de bijna vijf eeuwen dat men geen contact met elkaar had en vijandig tegenover elkaar stond. We wilden nagaan of het nu mogelijk zou zijn een nieuw klimaat te scheppen waarin we elkaar konden ontmoeten. Per slot van rekening is beider identiteit, ondanks alles wat ons nog verdeeld mag houden, geworteld in Jezus Christus.

3. Dit verslag is de samenvatting van een vijf jaar durende dialoog tussen rooms-katholieken en mennonieten. In de inleiding wordt de oorsprong beschreven binnen het huidige interkerkelijk kader

waaronder ook andere bilaterale dialogen vallen waaraan rooms-katholieken en mennonieten in de laatste decennia hebben deelgenomen. Ze geeft aan, welke speciale factoren geleid hebben tot deze bijzondere dialoog. Vervolgens zet de inleiding het doel en het 'waarover' uiteen van de dialoog, noemt de namen van de deelnemers, en brengt iets over van de geest waarin de dialoog werd gehouden. Ze eindigt met het opsommen van de namen van de plaatsen waar de jaarlijkse vergaderingen werden gehouden, en vermeldt de onderwerpen die in iedere sessie werden besproken.

4. Na deze inleiding volgen drie hoofdstukken. In het eerste daarvan, 'Gemeenschappelijke beschouwing van de geschiedenis', worden de resultaten samengevat van onze gemeenschappelijke bestudering van drie historische tijdperken

1. Het woord 'Kerk' wordt in dit rapport gebruikt als weergave van het zelfverstaan der deelnemende kerken, zonder de bedoeling alle ecclesiologische problemen op te lossen die met deze term samenhangen. Mennonieten en rooms-katholieken hebben geen gemeenschappelijke opvatting over de Kerk.

2. De term "Historische Vredeskerk" wordt sinds 1935 gebruikt en slaat op de Mennonieten, Quakers (Genootschap der Vrienden) en de Church of the Brethren. Voor verdere inlichtingen over de Historische Vredeskerken zie Donald Durnbaugh (ed.), *On Earth Peace: Discussions on War/Peace issues between Friends, Mennonites, Brethren and European Churches 1935-1975*, (Elgin: The Brethren Press, 1978).

3. Tweede Vaticaans Concilie, pastorale Constitutie over de Kerk in de wereld van deze tijd *Gaudium et spes*, 42.

die van doorslaggevende betekenis waren (en de daarmee samenhangende gebeurtenissen) waardoor onze respectievelijke tradities vorm hebben gekregen en die geleid hebben tot uiteenlopende interpretaties. Het zijn 1) de breuk van de zestienste eeuw, 2) het Constantijns tijdperk, en 3) de Middeleeuwen als zodanig. Het doel van onze studie was, samen de geschiedenis te herlezen teneinde ons beider verstaan ervan te vergelijken en te verfijnen. Hoofdstuk I vermeldt over welke punten ons oordeel eensluidend is, en vermeldt ook enige verschillende gezichtspunten aangaande de historische tijden en gebeurtenissen die gekozen en bestudeerd waren.

5. In het tweede hoofdstuk, 'Gemeenschappelijke beschouwing van de theologie', brengen we verslag uit over de wijzen waarop wij gemeenschappelijke of uiteenlopende opvattingen hebben over Kerk, Doop, Eucharistie of Avondmaal, en over vrede. Voor elk daarvan geven we de historische theologische gezichtspunten weer van de Rooms-Katholieke Kerk en van de mennonitische kerken.¹ Daarop volgt een samenvatting van onze discussie over de belangrijkste punten in ieder onderwerp waarover onze opvattingen parallel lopen of uiteengaan. Van bijzonder belang is onze theologische bestudering en vergelijking van de vredesleer van ieder van ons. De mennonieten zijn één van de "Historische Vredeskerken",² hetgeen betekent dat de inzet voor de vrede wezenlijk is voor hun zelfbepaling. De Rooms-Katholieke Kerk zegt dat het bevorderen van de eenheid – en vandaar ook van de vrede – "ten nauwste samenhangt met de zending van de Kerk".³ Is het daarom mogelijk dat beide gemeenschappen samen kunnen getuigen van het evangelie dat van ons vraagt vrede te

scheppen in de moderne vaak gewelddadige wereld?

6. Hoofdstuk III draagt als titel: 'Naar een genezing van herinneringen'. In zekere zin is iedere dialoog, waarmee de deelnemers eeuwen van vijandigheid of isolering achter zich trachten te laten, erop gericht bittere herinneringen te genezen die verzoening met elkaar moeilijk hebben gemaakt. Het derde hoofdstuk geeft vier elementen aan die, naar wij hopen, een genezing van herinneringen tussen mennonieten en rooms-katholieken kunnen bevorderen.

7. De deelnemers aan deze dialoog bieden aan de verantwoordelijke lichamen dit verslag aan, het resultaat van ons werk, in de hoop dat het door mennonieten en rooms-katholieken niet alleen binnen hun eigen gemeenschap, maar ook als zij elkaar ontmoeten, gebruikt kan worden om verzoening tussen hen te bevorderen omwille van het evangelie.

Inleiding

De oorsprong van deze gesprekken

8. Sinds het begin van de twintigste eeuw zijn gescheiden christelijke kerkgenootschappen nauwer met elkaar in aanraking gekomen en zochten zij naar onderlinge verzoening. Hoewel er verdeeldheden bleven bestaan, begonnen zij met elkaar samen te werken tot wederzijds voordeel en vaak tot voordeel van de samenlevingen waarbinnen zij van het evangelie getuigenis afleggen. Ze zijn een theologische dialoog begonnen en gingen de redenen na van hun oorspronkelijke verdeeldheden. Zodoende ontdekten zij

vaak dat zij, eeuwen van isolement ten spijt, nog steeds veel van het in het evangelie gewortelde christelijk erfgoed gemeen hebben. Ook waren zij in staat serieuze verschillen op te helderen die er onder hen en tussen hen onderling bestaan met betrekking tot verschillende aspecten van het christelijk geloof. Kortom, in de moderne tijd hebben wij een verzoeningsbeweging onder gescheiden christenen zien opkomen die gepaard ging met een nieuwe openheid voor elkaar, en ook bij velen een overtuigd streven naar eenheid onder de volgelingen van Jezus Christus.

9. Deze hedendaagse beweging is aan vele factoren te danken. Daaronder zijn de omstandigheden en veranderingen in de moderne wereld. De verwoestende kracht bijvoorbeeld van de moderne wapens in het atoomtijdperk dwong de christenen overal tot een totaal nieuwe manier van nadenken over het vredesvraagstuk – en dat ook samen te doen. Maar het meest fundamenteel werd de dialoog tussen gescheiden christenen wel ingegeven door het besef dat het onderling conflict een belemmering was voor de verkondiging van het evangelie en dat het hun geloofwaardigheid aantastte. Inderdaad is een conflict tussen christenen een grote hinderpaal voor de opdracht die Jezus Christus aan zijn leerlingen gaf. Het is moeilijk de blijde tijding van het heil te verkondigen “opdat de wereld gelove” (Joh 17,21), wanneer de bringers daarvan fundamenteel onderling van mening verschillen.

10. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) is de Katholieke Kerk betrokken geweest bij een grote verscheidenheid aan oecumenische activiteiten, met inbegrip van een aantal bilaterale internatio-

nale dialogen. Er is een dialoog geweest tussen de Katholieke Kerk en de Orthodoxe Kerk, de Koptisch-Orthodoxe Kerk, de Malankara-Orthodoxe Kerken, de Assyrische Kerk van het Oosten, het Anglicaans Kerkgenootschap, de Lutherse Wereldfederatie, het Wereldverbond van Hervormde Kerken, de Wereld Methodisten Raad, het Baptisten Wereld Verbond, de Christian Church (Volgelingen van Christus), de leden van de Pinksterkerk en de Evangelicals. Er zijn besprekingen geweest met de World Evangelical Alliance en de Zevende Dag Adventisten. Ook hebben sinds 1968 katholieke theologen als volledig stemgerechtigden deel uitmaakt van de multilaterale Commissie over Faith and Order van de Wereldraad van Kerken.

11. De Mennonite World Conference (MWC) heeft al eerder internationale bilaterale gesprekken gevoerd met het Wereldverbond van Hervormde Kerken en met het Baptisten Wereld Verbond. Daarnaast steunt het MWC, samen met de Lutherse Wereldfederatie en het Wereldverbond van Hervormde Kerken, de multilaterale dialoog over de ‘Eerste, Tweede en Radicale Reformaties’, die ook bekend staat als het ‘Praagse Overleg’. MWC en de Lutherse Wereldfederatie hebben ingestemd met een internationaal gesprek vanaf 2004. Lidkerken van het MWC in Frankrijk, Duitsland en de Verenigde Staten hebben in deze landen bilaterale gesprekken gehad met lutherse kerken.

12. Hoewel mennonieten en katholieken eeuwenlang zonder contact met elkaar of op gespannen voet met elkaar hebben geleefd, hebben zij de laatste tijd meer en meer contact met elkaar gehad. Op het internationale vlak ontmoetten zij elkaar regelmatig in een aantal interkerkelijke

organisaties. Zo ontmoeten vertegenwoordigers van de Mennonite World Conference (MWC) en de Pauselijke Raad ter bevordering van de Eenheid van de Christenen (PCPCU) elkaar ieder jaar bij de vergadering van de Conferentie van Secretarissen van Christelijke Wereldkerkgemeenschappen (CS/CWC), een forum dat al meer dan veertig jaar de algemene secretarissen van wereldkerkgemeenschappen bij elkaar brengt voor informele contacten en gesprekken. Er zijn op plaatselijk en nationaal niveau talrijke andere contacten geweest.

13. Niet lang geleden zijn sommige katholieken en mennonieten begonnen elkaar uit te nodigen voor vergaderingen of evenementen waarvoor ieder van beide verantwoordelijk was. Op het internationale vlak nodigde paus Johannes Paulus II de christelijke wereldkerkgemeenschappen, waaronder de Mennonite World Conference, uit tot deelname aan de wereldgebedsdag voor de vrede te Assisi die gehouden werd in 1986. De toenmalige secretaris van de MWC, Paul Kraybill, woonde de bijeenkomst bij. De MWC nodigde de PCPCU uit om een waarnemer te zenden naar haar wereldbijeenkomst te Calcutta in januari 1997. Namens de PCPCU was mgr. John Mutiso Mbinda daar aanwezig, en bracht een boodschap mee van haar voorzitter, Edward Idris kardinaal Cassidy; hierin sprak de kardinaal "de oprechte hoop uit dat er ook verdere contacten zullen zijn tussen de Mennonite World Conference en de Katholieke Kerk". Na het begin van de internationale dialoog tussen mennonieten en katholieken in 1998, werd onder andere de MWC door paus Johannes Paulus II uitgenodigd om vertegenwoordigers te zenden naar de evenementen te Rome die in verband stonden met het Jubeljaar 2000. De mennonitische

medevoorzitter van deze dialoog, dr. Helmut Harder, was in 1999 aanwezig bij een jubileumgebeuren in het Vaticaan dat betrekking had op de interreligieuze dialoog. Op uitnodiging van paus Johannes Paulus II gericht aan de leiders van christelijke wereldkerkgemeenschappen nam in een meer nabij verleden dr. Mesach Krisetya, destijds voorzitter van de MWC, deel aan de gebedsdag voor de vrede te Assisi op 24 januari 2002. Om daarnaast een voorbeeld te geven op nationaal niveau, de Nationale Conferentie van Katholieke Bisschoppen in de VS⁴ zocht, bij het schrijven van een pastorale brief over vrede in 1993, naar de deskundigheid van mensen buiten de Katholieke Kerk, onder andere van de mennonitische theoloog John H. Yoder.

14. De mogelijkheid en wenselijkheid van een internationale dialoog tussen mennonieten en katholieken kwam in zicht in het kader van informele contacten tijdens bijeenkomsten van de CS/CWC. De vraag werd voor het eerst opgeworpen in het begin van de jaren 1990 in een gesprek tussen dr. Larry Miller, de huidige secretaris van de MWC, bisschop Pierre Duprey, secretaris van de PCPCU, en mgr. Radano, ook van de PCPCU. Tijdens daarop volgende jaarlijkse CS/CWC-bijeenkomsten gingen mgr. Radano en dr. Miller door met het informeel bespreken van de mogelijkheid van een internationale dialoog. Twee bijzonder dwingende redenen voor een dialoog waren het besef dat hedendaagse historische studies wijzen op middeleeuwse spiritualiteitsbronnen die katholieken en mennonieten gemeen hebben, en dat volgens beider overtuiging vrede tot de kern van het evangelie behoort. Ook bestond het gevoel dat, zoals bij andere betrekkingen tussen gescheiden christenen, er behoefte was de herinneringen

4. Deze heet tegenwoordig: the United States Conference of Catholic Bishops.

tussen mennonieten en katholieken te genezen. In 1997 gingen de leiders van beide gemeenschappen in op het voorstel dat er een Dialoog op internationaal niveau plaats zou hebben tussen mennonieten en katholieken. De dialoog, die aanvankelijk voor een periode van vijf jaar voorzien was, begon het jaar daarop, van de katholieke kant georganiseerd door de PCPCU en van de kant der mennonieten door de MWC.

Doel, reikwijdte en deelnemers

15. Het algemene doel van de dialoog was elkaar beter te leren kennen, om te komen tot een beter begrip van de standpunten van katholieken en mennonieten over het christelijk geloof, en bij te dragen tot het overwinnen van vooroordelen die lange tijd onder hen hebben bestaan.

16. In het licht van deze doelstelling werden twee sporen gevolgd tijdens alle jaarlijkse bijeenkomsten. Wat het heden betreft werd onderzocht wat de standpunten van beide zijden zijn over een bepaald theologisch kernpunt. Betreffende de geschiedenis werd de uitleg nagegaan die iedere dialoogpartner gaf van een bepaalde historische gebeurtenis of historische ontwikkeling die oorzaak was of teken van het uiteengaan van elkaar in de loop van de kerkgeschiedenis.

17. Om de bestudering van deze twee benaderingswijzen concreet te maken, vroegen MWC en PCPCU om schriftelijke uiteenzettingen van deelnemers die met historische of theologische deskundigheid en begrip de gebeurtenissen, de onderwerpen en de punten die van invloed zijn op de betrekkingen tussen katholieken en mennonieten belichtten.

18. Van de afvaardiging der mennonieten waren lid: dr. Helmut Harder (medevoorzitter, Canada, systematisch theoloog en mede-redacteur van 'A Confession of Faith in Mennonite Perspective'; dr. Neal Blough (vs, Frankrijk), specialist op het gebied van de geschiedenis en theologie der anabaptisten; Rev. Mario Higueros (Guatemala), hoofd van het Midden-Amerikaans Mennonieten Seminarie met voortgezette theologische studies aan de Pauselijke Universiteit in Salamanca, en met talrijke contacten met katholieken in Latijns Amerika; Rev. Andrea Lange (Duitsland), mennonitisch pastor en docent, speciaal over onderwerpen die te maken hebben met de vredes­theologie en praktijk van de kerk; dr. Howard J. Loewen (vs), Mennonite Brethren-theoloog en deskundig op het gebied van de confessionele geschiedenis van de anabaptisten/mennonieten; dr. Nzash Lumeya (D.R. Congo/ vs), missioloog en Oud-Testamenticus; en dr. Larry Miller (mede-secretaris, vs, Frankrijk), Nieuw-Testamenticus en directie uitvoerend secretaris van de Mennonite World Conference (Doopsgezind Wereld Congres). Dr. Alan Kreider (vs), historicus van de vroege Kerk, voegde zich bij de groep voor de jaarlijkse vergadering van de dialoog in het jaar 2000.

19. Van katholieke zijde waren deelnemers: de Zeer Eerwaarde Joseph Martino (medevoorzitter, vs) kerkhistoricus en hulpbisschop van Philadelphia dat in een gebied ligt waar veel gemeenten met een doperse traditie zijn; Rev. dr. James Puglisi, s.a. (vs/Italië), directeur van het Centro Pro Unione, en specialist op het gebied van liturgie en sacramenten; dr. Peter Nissen (Nederland), kerkhistoricus en autoriteit op het gebied van de betrekkingen tussen katholieken en wederdopers in de zestiende eeuw; mgr. John Mutiso

Mbinda (Kenia/Vaticaanstad), staflid van de PCPCU, die in 1997 deelnam aan het MWC-wereldcongres in Calcutta, en wiens werk hem regelmatig in aanraking brengt met internationale christelijke organisaties waar soms mennonieten deel van uitmaken; dr. Joan Patricia Back (Verenigd Koninkrijk/Italië) verbonden aan de staf van Centro Uno, oecumenisch secretariaat van de Focolare-beweging, waarvan de gemeenten over heel de wereld met veel christelijke groepen contact hebben, met inbegrip van de mennonieten; Rev. dr. Andrew Christiansen s.j. (vs), een deskundige in sociale ethiek, wiens werk inzake van de vrede zowel op academisch als op praktisch niveau hem in contact en gesprek heeft gebracht met mennonitische geleerden; en mgr. dr. John A. Radano (tweede secretaris, vs/Vaticaanstad), Hoofd van de westerse afdeling van de PCPCU, die heeft deelgenomen aan verschillende internationale dialogen.

20. De sfeer bij de bijeenkomsten was uiterst hartelijk. Van beide zijden werden de inzichten over de theologische onderwerpen zo duidelijk en krachtig mogelijk uiteengezet, waarbij getracht werd een eerlijke en vruchtbare dialoog te bevorderen. Nadat de gesprekspartners de duidelijke uiteenzetting van de anderen hadden aanhoord, kon men beginnen na te gaan welke delen van het christelijk erfgoed zowel voor de mennonieten als voor de katholieken vaststonden, en op welke punten zij sterk van elkaar verschilden. Bij de uiteenzetting van hun respectievelijke kijk op de geschiedenis lieten de dialogleden niet na elkaar de mogelijkheid te bieden om aan elkaar duidelijk te maken welke kritiek de ene gemeenschap traditioneel had ingebracht tegen de andere. Tegelijk deden de deelnemers aan de dialoog dit met het soort zelfkritiek die

nodig is, wil men oprecht naar de waarheid zoeken. Voortdurend hoopte men dat de verhelderingen op beide studieterranen van geschiedenis en theologie ertoe zouden bijdragen de herinneringen te genezen tussen katholieken en mennonieten.

21. De dialoog werd door gebed begeleid en ondersteund. Elke dag van iedere bijeenkomst begon en werd besloten met gebed en een godsdienstoefening onder leiding van leden van de delegaties. Op zondagen woonden de deelnemers aan de dialoog diensten bij in een mennonitische of een katholieke gemeente; dit hing af van de vraag welke van de twee partijen als gastheer optrad voor de bijeenkomst van het bepaalde jaar. Tijdens de week organiseerde de ontvangende partij een uitstapje naar plaatsen die te maken hadden met haar traditie. Deze diensten en uitstapjes waren een bijdrage voor de dialoog, en hielpen de deelnemers elkaar beter te leren kennen.

Plaatsen en onderwerpen van de jaarlijkse ontmoetingen

22. De eerste bijeenkomst had plaats in Straatsburg, Frankrijk, 14-18 oktober 1998. Iedere delegatie gaf een uiteenzetting als antwoord op de vraag 'Wie zijn wij in deze tijd?'. Een tweede reeks verhandelingen hielp de redenen duidelijk te maken voor de wijze waarop men in de zestiende eeuw op elkaar had gereageerd. Bij de tweede bijeenkomst, in Venetië, Italië, 12-18 oktober 1999, stond in de gesprekken van de theologische zittingen het huidige kerkbegrip van beide gemeenschappen centraal. De historische sessies onderzochten de doperse gedachte van het herstel van de vroege kerk, en ook de middeleeuwse wortels van de mennonitische traditie van geloof en spi-

ritualiteit. Bij de derde bijeenkomst, 24-30 november 2000, in de Thomashof nabij Karlsruhe, Duitsland, werd in de discussie over het heden ingegaan op een mogelijke samenwerking tussen mennonieten en katholieken in deze tijd, waarbij het onderwerp als een vraag geformuleerd was: 'Wat is een Vredeskerk?'. In de sessies over de geschiedenis gaf ieder aan hoe hij de invloed op de kerk verstond van de 'Constantijnse wending'. Bij de vierde bijeenkomst, te Assisi, Italië, 27 november-3 december 2001, zette iedere delegatie haar inzichten uiteen over de Doop en de Eucharistie of Maaltijd des Heren. Het historische deel van die bijeenkomst had als hoofdpunt de wijze waarop ieder de verhouding zag tussen kerk en staat in de Middeleeuwen. Tijdens de vijfde bijeenkomst, 25-31 oktober 2002, in Akron, Pennsylvania, werkten de leden aan het slotrapport van de dialoog. Ontwerpbijeenkomsten in maart, mei en juni 2003 boden de gelegenheid om het rapport verder uit te werken ter voorbereiding van de aanvaarding ervan.

Noot: Een lijst van de referaten die tijdens de zittingen van de dialooggroep werden gepresenteerd, samen met de schrijvers ervan, wordt gepubliceerd als een *Appendix* aan dit rapport.

I

Gemeenschappelijke beschouwing van de geschiedenis

A. Inleiding: een gemeenschappelijke hermeneutiek of her-lezen van de kerkgeschiedenis

23. Het is bij recente interkerkelijke dialogen bewezen hoe vruchtbaar het is om

tezamen de kerkgeschiedenis opnieuw te lezen.⁵ Hetzelfde gaat ook op voor onze dialoog. Mennonieten en katholieken hebben meer dan 475 jaar gescheiden van elkaar geleefd. In de loop der eeuwen ontwikkelden zij ieder een eigen kijk op de geschiedenis van de christelijke overleving. Door samen de geschiedenis te bestuderen kwamen we tot de ontdekking dat ons verstaan van het verleden vaak onvolledig of beperkt was. Door onze inzichten en beoordelingen van het verleden met elkaar te delen konden we komen tot een breder inzicht in de kerkgeschiedenis.

24. Allereerst zagen we in dat onze beide tradities van bepaalde aspecten van de kerkgeschiedenis interpretaties hadden ontwikkeld die beïnvloed waren door negatieve beelden van de ander, hoewel op verschillende wijzen en in verschillende mate. Wederzijdse vijandige beelden werden gekoesterd en duurden voort in onze respectievelijke gemeenschappen en bij de voorstellingen die we in de geschiedenis van elkaar hadden. Onze verstandhouding, of beter gezegd het ontbreken daarvan, begon in een context van breuk en scheiding. Sinds die tijd, vanaf de zestiende eeuw tot nu toe, hebben theologische polemieken voortdurend voedsel gegeven aan negatieve beelden en bekrompen stereotypen van elkaar.

25. Vervolgens hebben onze beide tradities een eigen selectieve manier om de geschiedenis te beschouwen. Al gauw denkt men aan twee voorbeelden: de wisselwerking tussen kerk en staat in de Middeleeuwen, en het gebruik van geweld door christenen. Soms bleef ons zicht op de geschiedenis van het christendom beperkt tot deze twee aspecten, welke het meest overeen schenen te komen met de wijze waarop onze respectievelijke kerkge-

5. Vgl. de volgende voorbeelden van bilaterale dialogen: 1) 'Op weg naar een gemeenschappelijk kerkbegrip: Internationale dialoog tussen Hervormden en Rooms-Katholieken, Tweede Fase (1984-1990)', hoofdstuk 1, 'Op weg naar een verzoening van herinneringen', en hoofdstuk 3, 'De kerk die wij belijden en onze verdeeldheden in de geschiedenis', in: *Information Service* 74 (1990/III), 93-102, 106-115; 2) *De Gemeenschappelijke Verklaring over de Rechtvaardigingsleer*, ondertekend door de Lutherse Wereld Federatie en de Rooms-Katholieke Kerk (1999), in: *Information Service* 103 (2000/I-II), 3-6; 3) 'Les entretiens luthéro-mennonites (1981-1984)', in: *Cahiers de Christ Seul*, 16 (1984); 4) *Bericht vom Dialog VELKD/Mennoniten: 1989 bis 1992*, in: *Texte aus der VELKD*, 53 (Hannover, Lutherisches Kirchensamt der VELKD, 1993).

meenschappen zichzelf zagen. Wat we vooral zagen hing samen met bepaalde gezichtspunten uit onze tradities, hetgeen vaak leidde tot een wijze van bestudering der geschiedenis waarbij de resultaten van ons onderzoek bij voorbaat beïnvloed werden door onze kerkelijke uitgangspunten.

26. Het was een kostbare ervaring, samen de kerkgeschiedenis te bestuderen of deze te herlezen in een ongedwongen sfeer. We konden daardoor een ruimer zicht krijgen op de geschiedenis van de christelijke traditie. We werden eraan herinnerd dat we minstens vijftien eeuwen delen van gemeenschappelijke christelijke geschiedenis. De oude Kerk en de Kerk van de Middeleeuwen waren en zijn nog steeds de gemeenschappelijke ondergrond van ons beider tradities. We hebben ook ontdekt dat de daarop volgende eeuwen van scheiding voor ons een groot verlies hebben betekend. Het samen herlezen van het verleden helpt ons om bepaalde aspecten van onze kerkelijk gebeuren weer terug te winnen of te herstellen, die we misschien hebben onderschat of zelfs niet serieus hebben genomen vanwege eeuwen van scheiding en vijandschap.

27. Ons gemeenschappelijk herlezen van de kerkgeschiedenis zal, zo hopen wij, ertoe bijdragen dat er over het verleden een gemeenschappelijke interpretatie wordt ontwikkeld. Dit kan leiden tot een gemeenschappelijke nieuwe herinnering en verstaan van elkaar. Van de andere kant kan een gemeenschappelijke nieuwe herinnering onze bevrijden uit de kerker van het verleden. Met dit als uitgangspunt horen zowel katholieken als mennonieten de uitdaging om bouwmeesters te worden van een toekomst die meer beantwoordt aan Christus' voorschriften toen

Hij zei: "Een nieuw gebod geef Ik u: gij moet elkaar liefhebben; zoals Ik u heb liefgehad, zo moet ook gij elkaar liefhebben. Hieruit zullen allen kunnen opmaken dat gij mijn leerlingen zijt: als gij de liefde onder elkaar bewaart" (Joh 13,34-35). Gegeven dit gebod, kunnen christenen de verantwoordelijkheid op zich nemen voor het verleden. Ze kunnen de fouten noemen uit hun verleden, ze betreuren, ze trachten te verbeteren. De mennonitische theoloog John Howard Yoder schreef: "Het is een kenmerkend element van de christelijke boodschap dat er een heel-middel is voor hetgeen slecht was in het verleden. Als het element van berouw bij contact tussen gelovigen geen rol speelt, delen we niet het hele getuigenis van het evangelie."⁶

28. Dergelijke oefeningen van berouw dragen bij tot de zuivering van de herinnering, hetgeen één van de door paus Johannes Paulus II aangegeven doelstellingen was tijdens het grote Jubileum van het jaar 2000. De zuivering van de herinnering is erop gericht ons persoonlijk en gemeenschappelijk bewustzijn te bevrijden van iedere vorm van wrok en geweld die de erfenis zijn van fouten uit het verleden. Jezus vraagt ons, zijn volgelingen, ons voor te bereiden op deze zuiveringsdaad door te zoeken naar persoonlijke vergiffenis en door aan anderen vergiffenis aan te bieden. Hij deed dit door zijn leerlingen het gebed des Heren te leren, waarin wij vragen: "En vergeef ons onze schulden, zoals ook wij vergeven hebben aan onze schuldenaren" (Mt 6,12). De zuivering van iemands eigen herinnering, als individu en als kerkgemeenschap, is een eerste stap naar een wederzijds genezingsproces van herinneringen in onze interkerkelijke dialogen en onderlinge betrekkingen (vgl. Hoofdstuk III).

6. John Howard Yoder, 'The Disavowal of Constantine: An Alternative Perspective on Interfaith Dialogue', in: *The Royal Priesthood: Essays Ecclesiological and Eumenical* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 1994), 242-261, vooral 251.

29. Om het genezingsproces van de herinneringen te beginnen, vereist een zorgvuldige analyse en een hernieuwde beoordeling van de geschiedenis. Het is geen geringe opdracht om te beginnen aan

“een historisch-kritisch onderzoek, dat beoogt alle beschikbare inlichtingen te gebruiken om de omgeving, de wijze van denken, de ondergane invloeden en de levende context waarin deze gebeurtenissen en woorden geplaatst kunnen worden, te leren kennen. Op deze wijze kan men de inhoud ervan en de uitdaging die zij – juist door hun verschil – voor het heden zijn, vaststellen.”⁷

Wanneer men zorgvuldig op die manier te werk gaat, kan een gemeenschappelijk herlezen van de geschiedenis ons verstaan van het verleden helpen zuiveren, als een stap voorwaarts naar de genezing van de vaak pijnlijke herinneringen van onze respectievelijke gemeenschappen.

B. Een schets van de religieuze situatie in West-Europa aan de vooravond van de Reformatie

30. Aan de vooravond van de Reformatie begon voor christelijk Europa een tijd van verandering die een teken was van de overgang van de Middeleeuwen naar het begin van de moderne tijd.⁸ Tot 1500 toe was de Kerk het centrale punt van eenheid geweest en de overheersende instelling in de Europese samenleving. Maar bij het aanbreken van de vroegmoderne tijd werd haar gezag aangevochten door de groeiende macht van de eerste moderne staten. Ze versterkten en centraliseerden hun politiek gezag en soevereiniteit over bepaalde landstreken. Ze probeerden hun macht over hun onderdanen te versterken

op allerlei gebieden van het mensenleven. Sinds eeuwen beschouwden wereldse heersers zich verantwoordelijk voor de godsdienst in hun staten. Maar nu hadden zij nieuwe middelen ter beschikking om een dergelijk gezag te versterken. Dit bracht hen zo nu en dan in conflict met de Kerk, bijvoorbeeld op het gebied van kerkelijke benoemingen, rechtspraak en heffingen.

31. Het opkomen van de eerste moderne staten had tot gevolg dat het besef van christelijke eenheid afnam. Het ideaal van een verenigde christenheid (*christianitas*) dat zijn hoogtepunt had bereikt in de tijd van de kruisvaarten, brokkelde af. Dit proces was al aan de gang gebracht door de gebeurtenissen van de veertiende en vijftiende eeuw. In die tijd was er de zogeheten Babylonische Gevangenschap van het pausschap (1309-1377), toen de pausen hun vaste verblijfplaats hadden te Avignon (tegenwoordig Zuid-Oost Frankrijk). Daarop volgde het zogeheten Grote Westerse Schisma (1378-1417), toen het pausambt werd opgeëist door twee of zelfs drie rivaliserende pausen.

32. In dezelfde tijd maakte een verdeeld Europa zeer grote maatschappelijke en economische veranderingen door. De zestiende eeuw was een tijd van enorme bevolkingsgroei. Historici schatten dat de Europese bevolking van 55 miljoen in 1450 groeide tot 100 miljoen in 1650. Deze groei trad natuurlijk vooral op in stedelijke nederzettingen, alhoewel de meerderheid van de bevolking nog in landelijke gebieden woonde. De bevolkingsgroei ging ook vergezeld van economische groei, welke in hoofdzaak aan de klassen van de stedelijke middenstand ten goede kwam. Vooral aan hen zijn de kerkelijke ontwikkelingen in de zestiende

7. Internationale Theologische Commissie, *Herinnering en verzoening: de Kerk en de schuld uit het verleden* (december 1999) 4.1, in: *Kerkelijke documentatie (KD)* 28/4 (1 september 2000), 268.

8. Voor paragraaf 30 en verder, zie Thomas Brady, jr., Heiko A. Oberman en James D. Tracy, eds., *Handbook of European History, 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance, and Reformation* (Leiden/NY/Keulen: E.J.Brill, 1994), 2 delen., herdruk Grand Rapids, 1996; John Bossy, *Christianity in the West, 1400-1700* (New York/Oxford: Oxford University Press, 1985; John W. O'Malley, ed., *Catholicism in Early Modern Europe* (St. Louis: Center for Reformation Research, 1988; Robert Bireley, *The Refashioning of Catholicism, 1450-1700: A Reassessment of the Counter Reformation* (New York/London: Macmillan, 1999).

9. De term 'Radical Reformatie' werd geïntroduceerd door de geschiedschrijver George Hunston Williams in zijn bekende boek met dezelfde titel, *The Radical Reformation*, 3de editie (Kirkville: Sixteenth Century Journal Publishers, 1992). Onder 'Radical Reformatie' verstaan we de zestiende-eeuwse beweging die niet alleen in verzet kwam tegen de Katholieke Kerk van die tijd, maar ook tegen de klassieke Hervormers. Ze bestond uit verschillende groepen zoals de leiders van de Grote Boeren Oorlog (1524-1525), de Wederdopers, de Spiritualisten, Evangelical Rationalists, Unitariërs en Schwenckfelders. Anderen etiketteren deze groepen als 'de Linker Vleugel van de Reformatie'.

10. Zie bijvoorbeeld Bernd Moellers bekende artikel 'Frömmigkeit in Deutschland um 1500', *Archiv für Reformationsgeschichte* 56 (1965), 5-30, verschillende keren vertaald, bijvoorbeeld als 'Piety in Germany Around 1500', in Steven E. Ozment, ed., *The Reformation in Medieval Per-*

vervolg noten op blz. 13

eeuw, zowel in de Reformatie als bij de katholieke vernieuwing te danken. Maar de economische groei ging tegelijk gepaard met een groeiende kloof tussen rijken en armen, met name in de steden, maar ook in landelijke gebieden. Maatschappelijke onrust en beroering werden een vertrouwd verschijnsel in de stedelijke samenleving, net zoals boerenopstanden in dorpen op het platteland. Tot op zekere hoogte was sociale onrust mede de oorzaak van de voedingsbodem van de Radical Reformatie.⁹

33. Gedurende deze tijd was de culturele elite van Europa getuige van een proces van vernieuwing op intellectueel en cultureel gebied, samengevat met de woorden 'Renaissance' en 'Humanisme'. De vorm van dit proces was in heel Europa sterk verschillend. Zo had het bijvoorbeeld in Italië meer 'heidense' trekken dan in Noord Europa, waar 'bijbelse humanisten' zoals Erasmus en Thomas More gebruik maakten van humanistische technieken voor diepere vroomheid en voor het bestuderen van de bijbel. Ondertussen werd het Humanisme in Frankrijk vooral ondersteund door een vernieuwd wettisch denken. In de kern wordt de geest van de uit het Italië van de veertiende eeuw stammende Renaissance zeer goed weergegeven met de bekende woorden van de historicus Jacob Burckhardt: "de ontdekking van de wereld en van het menszijn." Deze woorden duiden op een nieuwe waardering van de wereld rond de mensheid. Ze kondigen ook een nieuw zelfbewustzijn aan, dat gekenmerkt wordt door de erkenning van de unieke waarde en betekenis van het individu. Humanisme kan beschouwd worden als de voornaamste intellectuele manifestatie van de Renaissance. Grote aandacht werd besteed aan de studie van de oude klassieke lite-

atuur, Griekse zowel als Latijnse. Maar het voedde ook het verlangen terug te keren naar de wortels van de Europese beschaving, terug naar de bronnen (*ad fontes*) en hun betekenis. Binnen het christendom leidde dit tot een grondige bestudering van de Schrift in haar oorspronkelijke taal (Hebreeuws en Grieks), van de kerkvaders, en van andere kennisbronnen over de vroegste Kerk. Het leidde daarnaast tot de verkenning van andere kennisbronnen over de vroegste Kerk. Het Humanisme bracht ook een onderwijsprogramma met zich mee dat hoofdzakelijk de opkomende stedelijke middenklassen bereikte. Zij werden er zelfbewuster door, en het bereidde hen erop voor, deel te nemen aan regering en bestuur, en bepaalde verantwoordelijkheden en verplichtingen op zich te nemen in het leven van de Kerk en de kerkelijke organisatie.

34. Aan de vooravond van de Reformatie was er een bloeiend kerkelijk leven en een bloeiende vroomheid. Lange tijd hebben zowel katholieke als protestante historici het godsdienstig leven op het eind van de Middeleeuwen beschreven in termen van crisis en verval. Maar tegenwoordig is er een groeiend besef dat deze woorden een retrospectieve beoordeling weerspiegelen van de situatie in de Middeleeuwen welke bepaald werd door onjuiste maatstaven. Zowel katholieke als protestante historici zijn meer en meer geneigd het godsdienstig leven rond het jaar 1500 op een positievere wijze te beoordelen.¹⁰ Velen zijn van oordeel dat dit een tijdperk was van godsdienstige vitaliteit, een periode waarin godsdienstigheid 'een hoge vlucht nam'. Zij zien de Reformatie en de katholieke Hervorming niet alleen maar als een reactie tegen het godsdienstig leven van de late Middeleeuwen, maar ook en vooral als het resultaat en de vrucht van deze

religieuze vitaliteit. Zeer zeker waren er misstanden onder de geestelijkheid, onder de hiërarchie en het pausdom en onder de monniken. Er waren misstanden in de volksreligie, het kerkelijk belastingsysteem, en in het systeem van kerkelijke pastorale zorg en bestuur. Dat parochiepriesters en bisschoppen niet op hun standplaats waren, en de opstapeling van prebenden waren aanwijzingen voor het probleem.

35. Toch was dit maar een deel van het verhaal. Het godsdienstig leven werd tegelijk gekenmerkt door een nieuwe nadruk op goede prediking en godsdienstige opvoeding, met name onder de stedelijke middenklassen. Er leefde een sterk verlangen naar een diepgaander geloof. Vertalingen van de bijbel verschenen in de belangrijke talen van Europa, en verspreidden zich dankzij de kort tevoren uitgevonden boekdrukkunst. Godsdienstige boeken beheersten de boekenmarkt. De vele broederschappen die op de vooravond van de Reformatie werden gesticht propageerden een lekenspiritualiteit. Deze broederschappen voorzagen in maatschappelijke en godsdienstige behoeften van de leken door het organiseren van processies en devoties, door het bieden van gebedsdiensten en preken, en door het propageren van godvruchtige boeken in de volkstaal. Ze zorgden ook voor hulp en zorg voor zieken en stervenden, en voor mensen die in andere soorten van nood verkeerden. IJverige lekenbewegingen zoals de zogeheten *Devotio moderna*¹¹ alsmede predikanten en schrijvers uit verschillende religieuze ordes propageerden een spiritualiteit van volgelingschap en van 'navolging van Christus'. Bij veel van de religieuze ordes zag men in de vijftiende eeuw hervormingen, hetgeen ertoe leidde dat er afsplitsingen ontstonden van

observanten. Dat waren mensen die zich wilden houden aan hun religieuze regel op de strikte en originele manier die hun stichter had bedoeld.

36. In de Kerk als geheel zag men ook hervormingsbewegingen die beoogden de christelijke gemeenschap te bevrijden van wereldsheid. Eenvoudige gelovigen werden evengoed als de hoogste kerkelijke gezagdragers opgeroepen om terug te keren tot de eenvoud van het Nieuwtestamentisch christendom. Deze hervormingen waarbij mensen uit alle lagen van de maatschappij en de Kerk betrokken waren, bekritiseerden de praal van de hiërarchie in de Kerk, spraken schande over het absentisme onder de herders, constateerden dat er te weinig goed en regelmatig gepreekt werd, en hadden hun vragen bij de gretigheid van kerkleiders om kerkelijke ambten te verwerven. Deze laatmiddeleeuwse hervormingsbewegingen hadden dezelfde idealen voor ogen die ongeveer twee eeuwen later zouden leven bij de protestante Reformatie, bij de Radicale Reformatie en evengoed ook bij de katholieke Hervorming.

37. Natuurlijk was er in de laatmiddeleeuwse volksvroomheid ook uiterlijk gedoe en zelfs materialisme en bijgeloof. Dat bleek het meest in de vele devoties, processies, pelgrimstochten, en in de verering van heiligen en relikwieën. Maar tegelijk weerspiegelt het verrichten van deze vele vormen van godsdienstig gedrag een sterk verlangen naar verlossing, godsdienstige ervaring en ijver voor het heilige. In de zestiende eeuw profiteerden de protestante Reformatie, de Radicale Reformatie evenzeer als de katholieke Hervorming heel duidelijk van dit sterk verlangen naar een hogere spiritualiteit.

spective (Chicago: Quadrangle Books, 1971), 50-75. Zie ook Eamon Duffy, *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England 1400-1580* (New Haven/London: Yale University Press, 1992).

11. *Devotio moderna* of 'Moderne (= nieuwe, eigentijdse) Devotie' is de naam van een beweging van geestelijke vernieuwing die grote nadruk legde op het innerlijk leven van de individu en op de navolging van Christus. Ze was geïnspireerd door Geert Grote (1340-1384), kwam van oorsprong uit de Lage Landen, maar was tijdens de vijftiende eeuw verspreid over heel West Europa. Zie R.R. Post, *The Modern Devotion* (Leiden: E.J. Brill, 1968); G. Epinay-Burgard, *Gérard Grote (1340-1384) et les débuts de la dévotion moderne* (Wiesbaden: F. Steiner, 1970); John van Engen, *Devotio moderna: Basic Writings* (New York: Paulist Press, 1988).

C. De breuk tussen katholieken en dopers

Beginpunten

38. De afscheiding van de dopers van de gevestigde Kerk in de zestiende eeuw moet gezien worden in de bredere samenhang van de eerste tekenen van de Reformatie. De oorsprong van de onderscheiden groepen van dopers hing samen met verschillen in de politieke, maatschappelijke en culturele omstandigheden.¹² Doperse bewegingen ontstonden het eerst omstreeks 1520 binnen de hervormingen van Luther en Zwingli in Zuid-Duitsland en Zwitserland. Omstreeks 1530 braken doperse (menniste) bewegingen in de Lage Landen meer rechtstreeks met de Katholieke Kerk. Deze breuken hadden te maken met opvattingen over doop, ecclesiologie, de verhouding tussen Kerk en Staat, en maatschappelijke ethiek. Wat het laatste betreft hield dit het afwijzen in van geweld, van het afleggen van een eed, en in sommige gevallen van privé bezit. Voor iedereen in die tijd, maar vooral voor de leiders in Kerk en Staat zal dit ongetwijfeld een verwarrende situatie geweest zijn. Er waren uiteenlopende en soms botsende stromingen binnen de wederdopersbeweging en binnen de Radicale Reformatie, bijvoorbeeld met betrekking tot het gebruik van het zwaard. Maar hoe dan ook waren alle doperse bewegingen, in tegenstelling tot de voornaamste Hervormers zoals Luther, Zwingli en Calvijn, het erover eens dat, aangezien zuigelingen niet in staat waren zich bewust aan Christus te binden, alleen volwassenen gedoopt kunnen worden na hun zonden te hebben berouwd en hun geloof te hebben beleden. Aangezien voor volwassenen de kinderdoop niet geldig was, moesten christenen die als kind wa-

ren gedoopt opnieuw gedoopt worden als volwassenen. Doperse groeperingen hadden andere overtuigingen gemeen met verwante stromingen in de Radicale Reformatie. Terwijl de eerste dopers vaak meenden dat zij deelden in de idealen en theologie van Luther en Zwingli, had hun afwijzing van de kinderdoop en andere theologische en ethische standpunten tot gevolg dat zowel protestanten als katholieken hen veroordeelden.

39. Deze veroordelingen moeten ook gezien worden in relatie met de rampspoed van de Boerenoorlog (1524-25) en het 'koninkrijk Münster' in Westfalen (1534-35). Voor katholieke vorsten was de Boerenbeweging een duidelijk bewijs voor het ondermijnend karakter van Luthers breuk met Rome. Om zich tegen dergelijke beschuldigingen te verdedigen gaf Luther (en andere hervormers) de schuld van de Boerenoorlog aan mensen die genoemd werden 'dwepers' of 'wederdopers (anabaptisten)'. In hoeverre historisch gezien de oorsprong van het Anabaptisme samenhangt met de volksbeweging die in het algemeen wordt aangeduid als 'de Boerenoorlog', is moeilijk te achterhalen. De eerste jaren van de Reformatie waren erg veranderlijk, en de historici geven tegenwoordig toe dat bewegingen of kerken die aangeduid werden met 'Luthers', 'Zwingliaans' of 'wederdopers' niet steeds duidelijk herkenbaar of van elkaar onderscheiden waren, met name tot aan de tragische gebeurtenissen van 1524-1525. Niettemin werden door het radicale experiment van het koninkrijk Münster, waar in 1534-1535 de zogeheten Melchiorieten (volgelingen van de lekenpredikant Melchior Hoffman) een gewelddadig en dictatoriaal regime vestigden met als doel de 'Dag van de Heer' nabij te brengen, zowel de katholieke als de protestan-

12. Vgl. James M. Stayer, Werner O. Packull en Klaus Depperman, 'From Monogenesis to Polygenesis: The Historical Discussion of Anabaptist Origins', in: *Mennonite Quarterly Review* 49 (1975), 83-122.

te autoriteiten bevestigd in hun angst voor de wederdopersbeweging als een ernstige bedreiging voor Kerk en samenleving. Hoewel vele wederdopersgroepen zich trouw hielden aan hun beginsels van geweldloosheid en pacifisme, stonden toch sommige groepen het gebruik van het zwaard toe voor de vestiging van het Koninkrijk van God.¹³ Het gevolg daarvan was dat het woord 'wederdoper' dat in de katholieke zowel als in de protestante polemieken werd gebruikt, de bijklank kreeg van anarchie en rebellie. Vaak werd gedacht dat doperse groepen die zich erop beriepen geweldloos te zijn, dat alleen maar waren omdat ze krachteloos waren. Vorsten waren van mening dat, als ze de kans kregen, de wederdopers opnieuw geweld zouden gebruiken.

40. Vanwege de nauwe banden tussen Kerk en Staat werkte in de zestiende eeuw de praktijk om mensen opnieuw te dopen die reeds als kind waren gedoopt, uiterst provocerend. In de ogen van de katholieke Kerk en de opkomende protestante kerken kon dat alleen maar als ketterij gezien worden. De praktijk van het herdopen was reeds in het begin van de vijfde eeuw veroordeeld, zoals blijkt uit Augustinus' polemieken met de Donatisten, een afscheidingsbeweging in Noord Afrika, die alle nieuwkomelingen uit de gevestigde Kerk opnieuw doopte.¹⁴ Van de kant van de Staat stelde een wet uit 413 van de Romeinse keizers Honorius en Theodosius strenge straffen vast voor de praktijk van de wederdoop. Toen keizer Justinianus I, bij zijn herziening van de Romeinse wet in 529, het edict van Theodosius weer aan de orde stelde gaf hij daarbij aan dat die straf de doodstraf zou zijn.¹⁵ Op grond van deze oude keizerlijke wet tegen de Donatisten kondigde de landdag van Spier in 1529 de doodstraf af voor alle 'herdopen'.

Het beeld dat men van elkaar had

41. Mennonieten en katholieken hebben sinds de zestiende eeuw bij voortduring een negatief beeld gekoesterd van elkaar. Dergelijke negatieve beelden moeten natuurlijk gezien worden in samenhang met de vroegmoderne katholieke en protestante polemische theologie. Niettemin veroordeelden zowel katholieken als protestanten de dopers en achtervolgden hen, en in de ogen van de dopers waren de protestante hervormers even laakbaar als de katholieke Kerk die ze hadden verlaten.

42. Anabaptisten deelden veel van de gemeenschappelijke beelden die de Reformatie van de katholieke Kerk had. De dopers beschuldigden de katholieken van werkheiligheid en sacramentele afgoderij. Ze zagen de Reformatie als het voorspel op het einde der tijden, en beschouwden de paus als de Antichrist. Vrij spoedig verlieten de dopers het kamp van de Reformatie, uit kritiek op zowel katholieken als protestanten vanwege de in hun ogen zeer ongezonde betrekkingen met de politieke machthebbers. Ze waren van mening dat de Kerk ten val was gekomen, en dit werd in verband gebracht met de keizers Constantijn en Theodosius en met het feit dat het christendom officieel was uitgeroepen tot de enige godsdienst van het Romeinse keizerrijk. Ze zagen de kinderdoop als het sterkste teken van een godsdienst die de mensen dwong christen te worden, onafhankelijk van alle gelovige betrokkenheid. In de ogen van de wederdopers kon een dergelijk christendom ethisch niet ernstig genomen worden en niet de vruchten voortbrengen van het volgelings-zijn. Vervolging en het ter dood brengen van wederdopers verhevigde de polemieken en werkte negatieve beelden

13. Vgl. James M. Stayer, *Anabaptists and the Sword*, 2de editie (Lawrence, K.S.: Coronado Press, 1976).

14. Vgl. William H.C. Frend, *The Donatist Church: A Movement of Protest in Roman North Africa* (Oxford: The Clarendon Press, 1952).

15. Vgl. *Wetboek van Justinianus*, boek I, tit. 6,2.

verder in de hand. Voor wederdopers berustte de katholieke godsdienst op plechtigheden, goede werken, overlevering en bijgeloof. Priesters zagen ze als dom, lui en slecht. De *Martyrs' Mirror*, samengesteld door een Hollandse mennoniet in de zeventiende eeuw, vertelt de geschiedenis van menig doperse martelaar. Het boek plaatst hen in het kader van de gelovige Kerk door de eeuwen heen. Door verhalen en gravures schildert dit voor de mennonieten zeer belangrijke boek de katholieken en protestanten af als achtervolgers, folteraars en beulen. Met het verloop der eeuwen misten de mennonieten vaak rechtstreekse kennis over de Katholieke Kerk en haar geschiedenis, maar hielden zij vast aan hun oude ideeën.

43. In de ogen van de katholieken vertegenwoordigden de wederdopers het logisch resultaat van protestante ketterij en schisma. Toen Luther de Katholieke Kerk verliet verwierp hij het enige wettige christelijk gezag van die tijd. Dit opende de deur voor talrijke tegenstrijdige manieren van het lezen van de H. Schrift en tot politieke ontwrichting. Naast de traditionele katholieke bezwaren tegen 'protestantisme' werd de eerste theologische reactie van katholieke zijde tegen het wederdoperschap overheerst door de verwerping van de kinderdoop en de praktijk van het herdopen. Katholieken zagen de wederdopers als domme mensen, met theologen die geen Latijn kenden. Zo uitte zij bijvoorbeeld de beschuldiging dat de wederdoper-theoloog dr. Balthasar Hubmaier een volksmanneling was, een vijand van de regering en een immoreel iemand. Lange tijd, zelfs tot in de twintigste eeuw, brachten katholieke schrijvers de meest vreedzame volgelingen van Menno Simons in verband met de radicale Melchiorieten van Münster. Feitelijk

hadden katholieke theologen maar een beperkte kennis van de geschiedenis van het wederdoperschap. Zij zagen de wederdopers als mensen die oude, sinds lang veroordeelde ketterijen in ere herstelden. Dit alles werd nog ingewikkelder gemaakt door het feit dat gedurende de zestiende eeuw de katholieke theologen schreven tegen mensen die door de staat, op verzoek van katholieke en protestante vorsten, reeds ter dood waren veroordeeld op de landdag van Spier (zie hierboven § 40), en die daarom niet de bescherming van de wet genoten.

Een ecclesiologie van herstel van de vroegere toestand

44. Het vraagstuk van het apostolisch karakter van de Kerk was oorzaak van een belangrijke ecclesiologische scheidslijn tussen wederdopers en katholieken in de zestiende eeuw. Vanaf de eerste eeuwen hadden de christenen van Oost en West de apostolische successie langs het bischopsambt begrepen als datgene wat de overdracht van het geloof veilig stelde en daarom ook de overdracht van het apostolisch karakter van de Kerk door de eeuwen heen. De wederdopers uit de zestiende eeuw daarentegen verwierpen de gedachte van een ononderbroken apostolische opvolging die gewaarborgd werd door de institutionele Kerk. Ze begonnen te spreken van 'het verval' van de Kerk, en beschreven dit als teken van haar ontrouw. Deze ontrouw betekende dat de 'apostolische' Kerk weer noodzakelijk in haar oude toestand moest worden hersteld. De katholieken en de meeste gezaghebbende reformatoren beschouwden de kinderdoop als een apostolische overlevering die vanaf het begin in de Kerk in gebruik was geweest. De wederdopers daarentegen zagen de algemene aanvaar-

ding van de kinderdoop, samen met de nauwe politieke banden tussen Kerk en keizerrijk (Constantijn en Theodosius) als belangrijke tekenen dat men de apostolische visie van de gelovige Kerk ontrouw was geworden, en daarom als overduidelijk teken van haar 'verval'. Voor de wederdopers was de toetssteen voor apostolisch christendom, de overeenkomst met nieuwtestamentische geschriften over punten van morele en leerstellige aard. Betrouwbaarheid werd niet omschreven als handhaving van de institutionele continuïteit, maar als herstel van het nieuwtestamentische geloof. Ze waren van mening dat herstel en bescherming van de apostolische Kerk van hen vroeg te breken met de institutionele Kerk van hun dagen. Continuïteit werd niet gezocht door de opvolging van bisschoppen, maar veeleer door trouw aan het apostolisch getuigenis van de H. Schrift en door identificatie met de mensen en bewegingen. Zo werden bijvoorbeeld de waldenzen en de franciscanen door de wederdopers beschouwd als trouwe vertegenwoordigers van het ware christendom in de loop van hun lange geschiedenis.¹⁶

Vervolging en martelaarschap

45. Gezien de wijze waarop rechtszaken en straffen in die tijd behandeld werden, was vervolging en martelaarschap een van de gevolgen van de verdeeldheid onder de christenen in de zestiende en zeventiende eeuw.¹⁷ Gezien de nauwe betrekkingen tussen godsdienst en samenleving, droeg de vaststelling, bij de vrede van Augsburg in 1555, van het beginsel *cuius regio, eius religio* (de godsdienst van de vorst moet de officiële godsdienst zijn van een gebied of staat) bij tot de reeds sterk negatieve gevoelens onder de gescheiden christenen. Daarmee werd een

type van samenleving ingevoerd, waar een bepaalde christelijke belijdenis (katholiek, luthers, en later hervormd) de officiële godsdienst werd van een bepaald grondgebied. Dit type samenleving, de zogeheten confessionele staat, werd gekenmerkt door onverdraagzaamheid jegens mensen van andere christelijke belijdenissen. Vanwege deze speciale en bijzondere politieke situatie werd martelaarschap een gemeenschappelijk gebeuren voor christenen van alle belijdenissen, katholieken, Lutheranen, hervormden, anglicanen of dopers.

46. De mennonieten hadden in deze tijd veel te doorstaan, zowel in protestante als in katholieke staten. Veel regeringen duldden geen dissidenten van de Radicale Reformatie, waaronder de vredelievende dopers. Naar de laatste schattingen werden in de loop van de zestiende eeuw ongeveer 5.000 mensen ter dood gebracht omwille van hun geloofsovertuiging. Van dezen waren tussen de 2.000 en 2.500 doper- en mennonietenmannen en vrouwen, de meerderheid van hen op katholiek grondgebied, schuldig bevonden aan ketterij.¹⁸ Dopers konden in het Europa van de zestiende eeuw nauwelijks een veilige politieke haven vinden. In sommige landen zouden de mennonieten eeuwen lang vervolgd blijven worden. In sommige staten werden zij gediscrimineerd en onderworpen aan beperkingen op sociaal en politiek gebied, zelfs tot in de twintigste eeuw, met name vanwege hun principiële houding van gewetensbezwaaarden.

47. Voor dopers en mennonieten bracht het volgeling-zijn in feite met zich mee dat ze blootgesteld werden aan onderdrukking, vervolging en een gewelddadige dood. Het gevaar van vervolging en

16. Uitvoerige pogingen om deze continuïteit te beschrijven zijn te vinden in *The Chronicle of the Hutterian Brethren*, vertaald en uitgegeven door de Hutterian Brethren (Rifton, NY: Plough Publishing, 1987); en in Thieleman J. van Braght, *Het Bloedig Tooneel of Martelaerspiegel der Doops-gesinde Christenen*. 2 delen Amsterdam 1685 (facsimileherdruk met inleiding van S.L. Verheus Amsterdam, 1984).

17. Brad S. Gregory, *Salvation at Stake. Christian Martyrdom in Early Modern Europe* (Cambridge/London: Harvard University 1999) speciaal hoofdstuk 6 over wederdopers en martelaarschap en hoofdstuk 7 over katholieken en martelaarschap.

18. James M. Stayer, 'Numbers in Anabaptist Research', in C. Arnold Snyder, ed., *Commoners and Community: Essays in Honour of Werner O. Pac-kull* (Waterloo: Herald Press, 2002), 51-73, met name 58-59. Wederdoper- en mennonietenmartelaren vormden toen omstreeks 40 tot 50 percent van alle geloofsgetuigen van de zestiende eeuw.

19. Cornelius J. Dyck, 'The Suffering Church in Anabaptism', in: *Mennonite Quarterly Review* 59 (1985), 5.

20. Vgl. Brad S. Gregory, *a.w.*, 319. Terwijl er geen bekende voorbeelden zijn van mennonitische instanties die katholieken vervolgd en ter dood brachten in de zestiende of zeventiende eeuw, zijn katholieke krijgslieden wellicht slachtoffer geweest van het geweld bij het beleg van Münster in Westfalen (1534-1535). Of dit een voorbeeld is geweest van katholiekenvervolg door wederdopers is een niet opgelost vraagstuk van onze discussies. In de ogen van de katholieken bestaat de mogelijkheid dat katholieken door de handen van wederdopers gedood zijn. Voor de mennonieten betekende de Schleithem Belijdenis (1527) en Menno Simons' kritiek tijdens en na deze gebeurtenissen een van toen af tot op heden volgehouden mennonitische afwijzing van wat er was gebeurd te Münster en van alle pogingen om dergelijke daden theologisch te rechtvaardigen.

martelaarschap werd een deel van de identiteit van een mennoniet. Zo schreef de mennonitische geleerde Cornelius Dyck: "De kans martelaar te worden had een radicale invloed op allen die zich bij de groep aansloten – op hun prioriteiten, status en zelfbewustzijn."¹⁹ Mennonieten hielden hun martelaars hoog in ere. Ze zongen over hun trouw getuigenis en vierden hun nagedachtenis door hun verhalen te verzamelen in martyrologia zoals *Het Offer des Heeren* en Thieleman Jans van Braghts *Martelaers Spiegel*, dat ook nu nog wordt gelezen binnen de mondiale mennonietenkerk.

48. Katholieken hadden nooit te lijden onder vervolging van de kant van de mennonieten.²⁰ In aanmerking echter genomen de ervaring van dopers en mennonieten met het martelaarschap is het van belang vast te stellen dat de katholieken in hun postmiddeleeuwse geschiedenis daar ook mee te maken hebben gehad. In sommige gebieden waar de gereformeerde en lutherse godsdienst was gevestigd, en ook in Engeland na de oprichting van de Kerk van Engeland stonden de katholieken bloot aan vervolging en doodstraf. Een aantal van hen, met name priesters, monniken en nonnen, werden wreed gemarteld om hun geloof. Vervolging van katholieken en schending van de godsdienstvrijheid gingen in sommige landen nog eeuwen door. Lange tijd was het in het openbaar praktiseren van het katholieke geloof niet toegestaan in Engeland en in verschillende lutherse landen, zoals Scandinavië en de Hollandse Republiek. Katholieken konden in deze landen hun geloof pas openlijk belijden tegen het einde van de achttiende of het begin van de negentiende eeuw. In sommige gevallen werden de katholieken tot in de twintigste eeuw gediscrimineerd. Gedurende

deze jaren van beperking waren zowel katholieken als mennonieten gedwongen een verborgen leven te leiden.

Terreinen voor nadere studie

49. Als er binnen een instelling een conflict ontstaat met afscheiding als gevolg, neemt het debat al gauw de vorm aan van zelfrechtvaardiging. Wanneer mennonieten en katholieken, na eeuwen lang naast elkaar te hebben voortgeleefd, in debat met elkaar gaan, moeten we goed beseffen dat we belangrijke aspecten van ons zelfverstaan en theologie hebben ontwikkeld in verband met ons streven te bewijzen dat wij het bij het juiste eind hadden en zij het verkeerd zagen. We hebben het gereedschap van historisch onderzoek nodig om te kunnen zien wat we gemeen hebben, maar dat ons ook helpt op eerlijke wijze de verschillen aan te geven die ons van elkaar scheiden. De mennonieten hebben thans met bijna vijf eeuwen geschiedenis van allerlei aard te maken, en tegelijk met de groeiende ervaring te zijn opgenomen in de gevestigde maatschappij. Van de andere kant bevinden de katholieken zich in toenemende mate in situaties waar ze niet meer officieel erkend worden, en komen zij te staan voor dezelfde problemen als waarvoor de mennonieten als minderheidskerk in vroegere tijden stonden. Deze feiten kunnen beide tradities helpen meer begrip te hebben voor de zorgen van de ander, en zorgvuldiger te zien naar de vijftien eeuwen van samen gedeelde geschiedenis evenzeer als naar de verschillende wegen die ieder van beide is gegaan sinds de zestiende eeuw. Onze samen beleefde geschiedenis van vijftien eeuwen, die opgebouwd is op het fundament van de patristische tijd, herinnert ons aan hetgeen het westers christendom verschuldigd is aan het Oosten,

en ook aan de rijke gevarieerde tradities op theologisch, cultureel, geestelijk en artistiek gebied die bloeiden in de Middeleeuwen.

50. Moderne historische geleerden spreken van de 'Linker vleugel van de Reformatie' of van de 'Radicale Reformatie'. Uit minder polemische en minder confessioneel gekleurde historische gezichtspunten blijkt dat er onder de dissidenten van de Reformatie vele verschillende theologieën en benaderingswijzen waren. Niet alleen waren er dopers, Spiritualisten en Rationalisten onder de mensen die genoemd werden de 'Enthousiasten' of de 'Schwärmer'. Er waren ook verschillende soorten dopers en spiritualisten. De moderne mennonieten vinden hun oorsprong in de geweldloze dopersgroepen van Zwitserland, Zuid-Duitsland en de Nederlanden. Katholieke zowel als mennonitische geleerden zijn gaan beseffen hoe gecompliceerd de situatie was bij de breuk binnen het christendom van de zestiende eeuw. Ze erkennen ook dat de breuk tussen de Katholieke Kerk en de groepen dopers bestudeerd en begrepen moet worden binnen het breder raamwerk van de maatschappelijke, politieke en godsdienstige botsingen van de zestiende eeuw. De onderdrukking en vervolging van dopers en mennonieten dienen gezien en gewogen te worden binnen het kader van een samenleving die eerder tot gewelddadige 'oplossingen' haar toevlucht nam dan tot dialoog.

51. Verdere gezamenlijke studies door katholieke en mennonitische historici zouden ons een dieper inzicht en besef kunnen bijbrengen hoe ingewikkeld ons beider geschiedenissen zijn. Katholieken zouden er goed aan doen zich vertrouwd te maken met de geschiedenis van de extre-

me verscheidenheid aan radicale bewegingen. Dat zou een voortdurend verkeerde historische voorstelling van de mennonieten kunnen helpen voorkomen. Tegelijk dienen de mennonieten te bedenken hoe moeilijk het in de zestiende eeuw geweest moet zijn om wijs te worden uit de verschillen onder hen die zowel Rome als Luther hadden afgewezen. Zij die zich nu mennonieten noemen kwamen pas tot een leerstellig begrip van geweldloosheid na de Boerenoorlog (1527 te Schleithem, wat betreft de Zwitserse dopers) en na Münster (1534-1535, in het geval van de Hollandse dopers).

52. Dankzij de gemeenschappelijke ervaring met martelaarschap en vervolging zouden katholieken en mennonieten kunnen komen tot een nieuw begrip van wat martelaarschap betekende in de smartelijke verdeeldheid van de christelijke Kerk in de vroegmoderne tijd gegeven het nauwe verband tussen godsdienst en samenleving in die tijd. Een gezamenlijk bestuderen van de geschiedenis van zestiende-eeuws martelaarschap en vervolging kan de katholieken helpen om de mennonitische ervaring met martelaarschap, en de invloed die dit op de mennonitische spiritualiteit en identiteit heeft gehad, te beseffen en er hoogachting voor te hebben. Mennonieten zouden kunnen profiteren van het bestuderen van de minderheidssituatie van de Katholieke Kerk in veel landen sinds de Reformatie, en van het besef dat ook de katholieken de ervaring hadden eeuwen lang vervolgd te worden.

D. Het Constantijns tijdperk

53. Nadat we samen de zestiende eeuw bestudeerd hadden werd het onze dialooggroep duidelijk dat verder gezamen-

21. Vgl. Walter Klaassen, 'The Anabaptist Critique of Constantinian Christianity', in: *Mennonite Quarterly Review* 55 (1981), 218-230.

22. Vgl. Gerhard Ruhbach, ed., *Die Kirche angesichts der Konstantinischen Wende* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976); Robin Lane Fox, *Pagans and Christians* (New York/London: Knopf, 1987); Jochen Bleicken, *Constantin der Große und die Christen* (München: Oldenbourg, 1992); Michael Grant, *Constantine the Great. The Man and his Times* (New York: Prentice Hall, 1994); T.G. Elliott, *The Christianity of Constantine the Great* (New York: Fordham University Press, 1997).

23. Vgl. Ramsey MacMullen, 'Christianity Shaped through its Mission', in: Alan Kreider, ed., *The Origins of Christendom in the West* (Edinburgh: T&T Clark, 2001), 97-117; Gilbert Dagron, Pierre Riché en André Vauchez, eds., *Évêques moines et empereurs (610-1054), Histoire du christianisme*, vol. 4 (Paris: Desclée,

Vervolg noten op blz. 21

lijk historische studie nodig was over twee andere tijdvakken. Tijdens de Reformatie waren tegen elkaar botsende zienswijzen over deze perioden een belangrijke reden voor afscheiding. De nu volgende paragrafen geven weer hoe we zowel het Constantijnse tijdperk zien als de latere middeleeuwse periode.

Een gezamenlijk lezen van gebeurtenissen en veranderingen

54. Met woorden als 'Constantijns tijdperk', 'verandering', 'wending' spreken we over de belangrijke ontwikkelingen die er vanaf het begin van de vierde eeuw plaats hadden. Mennonieten en andere radicale hervormers spreken vaak over deze veranderingen als 'het Constantijns Verval'.²¹ In 313 vaardigde de Romeinse keizer Constantijn het Edict van Milaan uit, dat het christendom toestond om zonder vervolgd te worden naast andere godsdiensten te bestaan. Hij eiste ook dat alle gebouwen, begraafplaatsen en andere eigendommen die bij eerdere vervolgingen waren afgenomen, aan de Kerk werden teruggegeven. In 380 riep keizer Theodosius I het christendom uit tot de officiële godsdienst van het keizerrijk, door de geloofsbelijdenis van Nicea tot keizerlijke wet te verheffen. Op dat moment hadden niet-christelijke godsdiensten geen wettelijke status meer in het Romeins Keizerrijk en vielen vaak ten prooi aan vervolging. Dankzij deze veranderingen ontwikkelde de Kerk zich van onderdrukte kerk (*ecclesia pressa*) tot een kerk die geduld werd (*ecclesia tolerata*), en vervolgens tot een zegevierende kerk (*ecclesia vincens*) binnen het Romeins Keizerrijk.²²

55. In de vierde en vijfde eeuw werd het christendom een gerespecteerde gods-

dienst, met grotere vrijheid om zijn zending in de wereld te vervullen. Er werden kerken gebouwd en de eredienst werd gevierd zonder angst voor vervolgingen. Het evangelie werd over heel de wereld verkondigd met de bedoeling de cultuur en de samenleving te kerstenen onder gunstige politieke omstandigheden. Maar tijdens dezelfde periode oefenden burgerlijke autoriteiten soms gezag uit over de Kerk en claimden vaak het recht om kerkelijke zaken te controleren. En in sommige gevallen riepen zij, al was het niet zonder verzet van de kant van de Kerk, synodes en concilies bijeen en oefende toezicht uit op verschillende soorten van kerkelijke benoemingen, speciaal op die van bisschoppen in de grote steden van het Keizerrijk. De Kerk aanvaardde de gunsten en de welwillende bejegening door de staat. De macht van de staat werd gebruikt om de christelijke leer te doen naleven. Tot op zekere hoogte aanvaardden de christenen het gebruik van geweld, bijvoorbeeld om de rechte leer te verdedigen en bij de strijd tegen het heidendom, hoewel sommigen zich verzetten tegen dit gebruik van geweld. In de volgende eeuwen van de Middeleeuwen leidde deze regeling in sommige gevallen tot gedwongen bekering van grote getallen mensen, tot dwang in geloofszaken en tot de toepassing van de doodstraf op 'ketter'.²³ Samen wijzen wij deze aspecten van het Constantijns tijdperk af, die de basis waren van sommige kenmerkende christelijke praktijken en afwijkingen van het evangelisch ethos. Wij erkennen dat de Kerk tekort schoot toen zij het gebruik van geweld bij de evangelisering goedkeurde, ernaar streefde een christelijke eenheidsmaatschappij door middel van dwangmaatregelen te scheppen en in stand te houden, en godsdienstige minderheden vervolgde.

56. Een gemeenschappelijk herlezen van de geschiedenis van de vroege Kerk door mennonieten en katholieken is door twee recente ontwikkelingen in de hand gewerkt. Allereerst is de maatschappelijke situatie van zowel de Katholieke Kerk als van de mennonieten veranderd. In veel delen van de wereld hebben mennonitische kerken hun vaak door anderen opgelegde isolement verlaten. Zo maken de mennonieten de uitdaging mee om verantwoordelijkheden op zich te nemen in de maatschappij. Op het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) bekrachtigde de Katholieke Kerk 1) vrijheid van godsdienst en geweten voor alle mensen, 2) verzetten zij zich tegen dwang in godsdienstige zaken, en 3) verlangde van de staat voor zichzelf en alle geloofsgemeenschappen slechts vrijheid voor individuele personen en gemeenschappen inzake godsdienst.²⁴ De Katholieke Kerk zag er dus geheel van af een overheersende positie te willen innemen in de samenleving of erkend te worden als een kerk van de staat.²⁵ In de daarop volgende decennia verdedigde de Katholieke Kerk met kracht het beginsel van godsdienstvrijheid en van scheiding van kerk en staat. In zijn Encycliek *Centesimus annus* (1991) verklaarde paus Johannes Paulus II dat godsdienstvrijheid "bron en samenvatting" is van de andere mensenrechten. Vervolgens daagt het document uit 1999 'Herinnering en verzoening' van de Internationale Theologische Commissie ons uit, de geschiedenis van de Kerk te bestuderen, en de fouten uit het verleden te erkennen, om daardoor herinneringen makkelijker met elkaar te kunnen verzoenen en wonden te genezen.

57. Onze beide tradities betreuren bepaalde aspecten van het Constantijns tijdperk, maar we erkennen ook dat sommige ont-

wikkelingen uit de vierde en vijfde eeuw hun oorsprong vonden in de vroege geschiedenis van de Kerk en legitiem in het verlengde daarvan lagen. De mennonieten hebben een zeer negatieve opvatting over de Constantijnse wending. Voor de katholieken leeft sterk het gevoel dat de Kerk tijdens die periode en door de eeuwen heen steeds als dezelfde is blijven voortbestaan. Maar wij beiden erkennen ook dat voorbije tijden zeer veel verschillen van onze tijd, en dat wij zorgvuldig te werk moeten gaan wanneer wij historische gebeurtenissen naar moderne maatstaven willen beoordelen.

Terreinen voor nadere studie

58. Wij zijn het erover eens dat wij, door samen de bronnen van de jonge Kerk na te gaan, manieren ontdekken om niet langer vast te houden aan sommige stereotypen die we over elkaar hadden. De *ressourcement* (terugkeer naar de bronnen) waarmee de Katholieke Kerk bezig was toen zij zich voorbereidde op het Tweede Vaticaans Concilie, heeft het katholicisme verrijkt, en bij het moderne doperschap is een gelijksoortige ontwikkeling te bespeuren.²⁶ Door gebruik te maken van oude christelijke bronnen, kunnen we zeggen dat het probleem van continuïteit en van vernieuwing in de geschiedenis op een nieuwe manier kan worden begrepen. Wij zijn het beiden erover eens dat de bestudering van het Constantijns tijdperk van belang is, in zoverre daarmee belangrijke problemen aan de orde worden gesteld met betrekking tot de zending van de kerk in de wereld, en haar methodes van evangelieverkondiging.

59. Over de betekenis van verschillende aspecten van het post-Constantijnse christendom wordt in onze respectievelijk-

1993), 637; Michel Rouche, *Clovis* (Paris: Fayard, 1996), 143; W.R. Cannon, *Histoire du christianisme au Moyen Âge: de la chute de Rome à la chute de Constantinople* (Paris: Éditions Payot, 1961), 8; Jacques le Goff en René Rémond, eds., *Histoire de la France religieuse*, vol 1 (Paris: Éditions du Seuil, 1988), 179.

24. Zie Tweede Vaticaans Concilie, Verklaring over de godsdienstvrijheid *Dignitatis humanae*, met name 6-7, 12-13, ook 2, 4, 9 en *Gaudium et spes*, 41 en 42.

25. Vgl. *Gaudium et spes*, 76 dat zegt: "De Kerk, die, op grond van eigen taak en bevoegdheid, op geen enkele wijze met een staat wordt vereenzelvigd noch aan enig politiek systeem is gebonden De staat en de Kerk zijn op eigen terrein onafhankelijk van elkaar en autonoom."

26. Alan Kreider, *The Change of Conversion and the Origin of Christendom* (Harrisburg: 1999); Idem, *The Origins of Christendom*, a.w.

27. "Maar een Turk of ketter kan niet door wat wij doen tot andere gedachten gebracht worden, noch door het zwaard, noch door het vuur, maar alleen door middel van geduld en smeekbede, waarbij wij geduldig wachten op het oordeel van God", Balthasar Hubmaier, 'On Heretics and Those Who Burn Them', in H. Wayne Pipkin en John Howard Yoder, eds., *Balthasar Hubmaier: Theologian of Anabaptism*, Classics of the Radical Reformation, 5 (Scottsdale: Herald Press, 1989), 62.

28. "Alle uitwendige dingen, met inbegrip van leven en ledematen, zijn onderworpen aan een gezag van buiten. Maar niemand mag echt geloof in Christus afdwingen of verplichten...", Pilgram Marpeck, 'Exposé of the Babylonian Whore', in: Walter Klaassen, Werner Packull en John Rempel, *Later Writings of Pilgram Marpeck and his Circle*, vol. 1 (Kitchener: Pandora Press, 1999), 27.

29. Vgl. Walter Kasper, 'The Theological Foundations of Human Rights', in: *The Jurist* 50 (1990), 153.

ke tradities verschillend gedacht. Voor katholieken zullen zaken als het algemeen worden van de kinderdoop, de evolutie in de opvatting over bekering, alsmede christelijke standpunten ten opzichte van militaire dienst en het afleggen van een eed, voorbeelden zijn van gewetigde theologische ontwikkelingen. Mennonieten beschouwen dezelfde verschijnselen als ongelukkige veranderingen in de vroegere christelijke praktijk, en als ontrouw aan Jezus' weg. Katholieken zien de vestiging van een christelijke maatschappij tijdens de Middeleeuwen, waarbij getracht werd alle maatschappelijke, politieke en economische structuren af te stemmen op het evangelie, als een nastrevenswaardig doel. De mennonieten blijven zich verzetten tegen de theologische rechtvaardiging van een dergelijk streven, en staan kritisch tegenover de praktische resultaten. Ook zien de mennonieten vaak de continuïteit van de Kerk tijdens deze periode liggen bij mensen en bewegingen die soms als kettters werden afgewezen door de Katholieke Kerk. Ongetwijfeld zien zij ook continuïteit in hervormingsbewegingen binnen de kerk van de Middeleeuwen.

60. Mennonieten kunnen de stellingname over godsdienstvrijheid onderschrijven van het Tweede Vaticaans Concilie in de 'Verklaring over de godsdienstvrijheid' (*Dignitatis humanae*) uit 1965. Een kerncitaat uit deze Verklaring luidt als volgt:

"Deze vaticaanse kerkvergadering verklaart, dat de menselijke persoon recht heeft op godsdienstvrijheid. Deze vrijheid bestaat hierin, dat alle mensen vrij moeten zijn van dwang, of die nu door enkelingen, door sociale groepen, of door enige menselijke macht wordt uitgeoefend, en wel zo, dat in

godsdienstige aangelegenheden niemand wordt gedwongen te handelen tegen zijn geweten in, noch wordt belemmerd om, binnen passende grenzen, privé of publiek, alleen of samen met anderen volgens zijn geweten te handelen" (*Dignitatis humanae*, 2).

Dit citaat en de gehele tekst weerspiegelt in vele opzichten het standpunt van de dopers in de zestiende eeuw. Dopers als Balthasar Hubmaier²⁷ of Pilgram Marpeck²⁸ betwistten het gebruik van dwang met betrekking tot godsdienstig pluralisme, en bekritiseerden het gebruik van politieke middelen tegen mensen met een ander geloof of tegen hen die helemaal geen geloof bezaten. Dezelfde Verklaring betekent dat de Katholieke Kerk afziet van de eis om waar of hoe ook een 'staats'kerk te zijn. Protestantenvrijheid worden niet langer aangesproken als kettters, maar als gescheiden broeders en zusters in Christus, ofschoon er nog steeds onenigheden zijn, en terwijl de zichtbare eenheid nog niet tot stand is gekomen. Juist deze 'Verklaring' en andere belangrijke documenten van het Tweede Vaticaans Concilie hebben duidelijk bijgedragen tot dialogen als de onze. In het licht van deze veranderingen zijn er nieuwe mogelijkheden opengegaan voor de onderlinge betrekkingen.

61. Katholieken verzekeren dat de 'Verklaring over de godsdienstvrijheid' een ontwikkeling betekent in de leer die sterke grondslagen heeft in de H. Schrift en de traditie.²⁹ De 'Verklaring' stelt:

"Al kwamen er soms in het leven van het volk van God, op zijn weg door de wisselvalligheden van de menselijke geschiedenis, handelwijzen voor die minder overeenstemden met of zelfs tegenstrijdig waren aan de geest van

het evangelie, toch bleef altijd de leer van de Kerk bestaan, dat niemand tot het geloof mag worden gedwongen.”³⁰

Bij het lezen van de Middeleeuwse geschiedenis betwijfelen de mennonieten een dergelijke bewering. Zij stellen vast dat belangrijke theologen, pausen, oecumenische concilies, keizers en koningen vervolging op theologische gronden rechtvaardigden. Ze duldden dat ketters door de staat gestraft werden, en in sommige gevallen, vanaf Theodosius en later, dwong de Kerk de ‘christianisering’ af van grote aantallen mensen. De continuïteit van de traditie en de uiteenlopende interpretaties van de ontwikkeling in de leer wat dit betreft, alsmede de verschillende wijzen van evangelieverkondiging maken verdere gezamenlijke studie noodzakelijk. De huidige katholieke stellingname ten opzichte van deze kwestie maakt evenwel belangrijke vooruitgang mogelijk in de dialoog en in wederzijds begrip en samenwerking.

62. Katholieken en mennonieten interpreteren op verschillende wijze de historische ontwikkeling van de praktijk der kinderdoop in het christendom. De katholieken zien de kinderdoop als een lang in gebruik zijnde traditie van de Kerk in Oost en West, die teruggaat tot de eerste eeuwen van het christendom. Ze wijzen erop dat liturgische documenten, zoals ‘De Apostolische Overlevering’ (omstreeks 220), en kerkvaders zoals Origenes en Cyprianus van Carthago over de kinderdoop spreken als over een oude en apostolische traditie. De mennonieten van de andere kant beschouwen het invoeren van de praktijk der kinderdoop als een latere ontwikkeling, en het feit dat dit een algemeen gebruik werd zien zij als het resultaat van de veranderingen in het

begrip bekering tijdens het Constantijns tijdperk. De historische ontwikkeling van de dooppraktijk met betrekking tot de veranderende positie van de christelijke kerk in cultuur en samenleving moet grondiger bestudeerd worden door zowel katholieke als mennonitische geleerden.

E. Naar een gezamenlijk verstaan van de Middeleeuwen

Terugblikkend op onze respectievelijke beelden van de Middeleeuwen

63. Telkens wanneer zij naar de kerkgeschiedenis in de Middeleeuwen zien, komen zowel katholieke als mennonitische historici tot de bevinding dat zij van de Middeleeuwen wellicht een eenzijdig, onvolledig en vaak vooringenomen beeld hebben. Deze beelden moeten zorgvuldig herzien en aangevuld worden in het licht van de moderne wetenschap. Het wordt de katholieke historici langzamerhand duidelijk dat de Middeleeuwen niet zo diep van het christendom doortrokken waren, als het negentiende-eeuwse beeld van de “katholieke Middeleeuwen” hen graag zag.³¹ Voor de mennonieten wordt het duidelijk dat de Middeleeuwen niet zo barbaars en verdorven waren als ze door hun herscheppende terugblik werden afgeschilderd. Het tijdperk tussen de oude kerk en de tijd van de Reformatie ziet men tegenwoordig als veel gecompliceerder, bonter, veelstemmiger en veelkleuriger dan de gebruikelijke beelden van die tijd ons wilde doen geloven.

64. Het is daarom voor onze beide tradities van belang de ‘andere’ Middeleeuwen te zien, namelijk die aspecten van die tijd die vaak ontbreken in het gebruikelijke en wijdverbreide beeld dat onze respectievelijke godsdienstige gemeenschappen er-

30. *Dignitatis humanae*, 12.

31. John van Engen, ‘The Christian Middle Ages as an Historiographical Problem’, in: *American Historical Review* 91 (1986), 519-552.

32. Christopher M. Bellitto, *Renewing Christianity. A History of Church Reform from Day One to Vatican II* (New York: Paulist Press, 2001).

33. Ronald G. Musto, *The Catholic Peace Tradition* (Maryknoll, N.Y.: Orbis Books, 1986).

34. Bernard McGinn e.a., *Christian Spirituality* (New York: Crossroad, 1985-1989) 3 vols..

35. Kenneth Ronald Davis, *Anabaptism and Asceticism: A Study in Intellectual Origins* (Eugene: Wipf and Stock, 1998); C. Arnold Snyder, 'The Monastic Origins of Swiss Anabaptist Sectarianism', in: *Mennonite Quarterly Review* 57 (1983), 5-26; C. Arnold Snyder, *The Life and Thought of Michael Sattler* (Scottsdale/Kitchener: Herald Press, 1984); Peter Nissen, 'De Moderne Devotie en het Nederlands-Westfaals Doperdom: op zoek naar relaties en invloeden' in: P. Bange a.o. eds., *De Doorwerking van de Moderne Devotie. Windesheim 1387-1987* (Hilversum: Verloren, 1988), 95-118; Dennis D.

Vervolg noten op blz. 25

van hebben. Wat de katholieken betreft is het van belang om, naast de positieve aspecten van de christelijke beschaving in de Middeleeuwen, ook de elementen te zien van geweld, afgedwongen bekering, banden tussen de Kerk en de wereldlijke macht, en de trieste gevolgen van het leenstelsel in het middeleeuws christendom. Voor de mennonieten is het van belang om, naast de negatieve aspecten, ook te zien dat vanuit het christelijk geloof de wereldse machten en het geweld in de Middeleeuwen werden bekritiseerd. Verschillende hervormingsbewegingen onder leiding van kloosters (Cluny, bijvoorbeeld), maar ook van de pausen (met name de Gregoriaanse hervorming) trachtten de Kerk te bevrijden van wereldse invloeden en politieke overheersing.³² Helaas hadden zij daarmee maar in zeer beperkte mate succes. Andere bewegingen, vaak onder leiding van monniken en asceten, maar ook van pausen en bisschoppen probeerden het gebruik van geweld in het middeleeuwse christendom te beperken, en trachtten de onschuldigen, zwakken en weerlozen te verdedigen. Maar ook hierbij hadden zij slechts beperkt succes. Niettemin was er binnen de vaak gewelddadige samenleving van het middeleeuws christendom een ononderbroken traditie van kerkelijke vredesbewegingen.³³ Al deze bewegingen en initiatieven herinnerden de middeleeuwse Kerk aan haar roeping en zending: het Koninkrijk Gods verkondigen, en vrede en gerechtigheid bevorderen. Hun streven naar een Kerk die van wereldse overheersing vrij zou zijn, was ook het streven naar de zuiverheid van de Kerk. Soortgelijke bekommernissen kregen vorm in de 'vrije kerken' van de zestiende eeuw.

Middeleeuwse tradities van spiritualiteit en navolging, en de wortels van de dopers/menniste identiteit

65. Bovendien ziet men in de middeleeuwse Kerk een ononderbroken traditie van christelijke spiritualiteit, van volgeling-zijn (*Nachfolge*), van het doen als Christus. Vanaf de oude monnikentraditie tot aan de bedelbroeders van de Hoge Middeleeuwen, en vanaf de bewegingen van rondtrekkende predikanten tot de huizen van de Zusters en Broeders des Gemeenen Levens, waren de middeleeuwse christenen aan het zoeken naar de betekenis die de uitdaging van het evangelie voor hun manier van leven zou kunnen hebben.³⁴ Zij probeerden te ontdekken hoe hun persoonlijke relatie met Jezus hun leven zou kunnen veranderen. Het begrip bekering kreeg voor hen een nieuwe en reële betekenis. Ze waren niet louter uit gewoonte of door geboorte christen.

66. Zowel katholieke als mennonitische historici hebben onlangs duidelijk gemaakt dat minstens een deel van de geestelijke wortels van de dopers/menniste traditie te vinden zijn in deze middeleeuwse traditie van navolging.³⁵ Grondbegrippen van de doper/menniste identiteit zoals toegeeflijkheid (*Gelassenheit*), volgeling-zijn (*Nachfolge*), berouw (*Busfertigkeit*) en bekering werden ontwikkeld door de Middeleeuwen heen in allerlei soorten spirituele tradities. Ze zijn te vinden in de benedictijnse en franciscaanse traditie, in de traditie van de Germaanse mystiek en in die van de 'Moderne Devotie'. Middeleeuwse en postmiddeleeuwse katholieke spiritualiteit, van de ene kant, en dopers en mennonitische spiritualiteit van de andere kant zijn wezenlijk in overeenstemming met elkaar, wat betreft hun gemeenschappelijke

doelstelling: een heilig leven in woord en daad.

67. Recent wetenschappelijk onderzoek heeft ook aangetoond dat de vroege doper-mennonitische traditie, evengoed als andere zoals de lutherse traditie, gebruik maakte van dezelfde catechetische grondslag als het middeleeuwse christendom deed. Beide tradities zagen het Gebed des Heren, de Geloofsbelijdenis van de apostelen en de Tien Geboden als uitdrukking en weergave van het wezen van het christelijk geloof en de christelijke leer. Zo gezien stonden vroege dopersbronnen in een duidelijk aanwijsbare middeleeuwse traditie. Zoals hun voorgangers in de Middeleeuwen hadden gedaan, waren in de ogen van de leiders van dopers deze drie teksten de wezenlijke elementen van de christelijke kennis. Ze aanvaardden gebruikelijke catechetische vooronderstellingen uit de middeleeuwse traditie, en maakten er gebruik van als voorwaarde voor en voorbereiding op de doop.³⁶

Terreinen voor nadere studie

68. Mennonieten en katholieken voelen beiden behoefte aan een vollediger beoordeling van de verscheidenheid van het middeleeuws christendom. Beiden zijn ze aan het (her)ontdekken van onbekende aspecten van hun gemeenschappelijk verleden, de 'andere' Middeleeuwen. Niettemin beoordelen zij hun gemeenschappelijke middeleeuwse achtergrond op een verschillende manier. Mennonieten zullen zekere geestelijke bewegingen in de Middeleeuwen eerder zien als de zeldzame uitzonderingen die de regel bevestigen, terwijl de katholieken daarentegen geneigd zullen zijn ze te beschouwen als het normale patroon van het middeleeuws christendom. Mennonieten en katholie-

ken zouden kunnen komen tot een beter verstaan van hun gemeenschappelijke achtergrond wanneer zij de geschiedenis van het middeleeuwse spiritualiteit samen zouden bekijken en bestuderen. Ten slotte, verder wetenschappelijk onderzoek is van belang op het terrein van het verband tussen middeleeuwse tradities van navolging, en de vroege dopers/mennonitische traditie. Kan de dopers/mennonitische vroomheid werkelijk begrepen worden als een niet-sacramentele omvorming in gemeenschapsverband van de middeleeuwse spiritualiteit en ascese?

II

Samen nadenkend over de theologie

69. In aansluiting bij de voorgaande historische beschouwingen zetten wij het respectievelijk geloof uiteen van katholieken en mennonieten over verschillende gemeenschappelijke onderwerpen, en trachtten te achterhalen in hoeverre onze theologische opvattingen wel of niet in dezelfde richting gingen. Onze theologische dialoog vond haar motivatie in de gemeenschappelijk erkende bijbelse opdracht die hen die in Christus geloven, oproept één te zijn, opdat de wereld kan geloven in de eenheid van de Vader en de Zoon (Joh 17,20-23), en van de Kerk vraagt als doel na te streven "de waarheid te spreken in liefde" (Ef 4,15) en "zichzelf op te bouwen in liefde" (Ef 4,16). In de loop van de vijf jaren dialoog stelden we verschillende theologische onderwerpen vast die wij bespraken: de aard van de Kerk; de wijze waarop wij de doop, de Eucharistie en het Avondmaal verstaan; en onze vrede-theologieën. Onze dialoog

Martin, 'Monks, Mendicants and Anabaptist: Michael Sattler and the Benedictines reconsidered', in: *Mennonite Quarterly Review* 60 (1986), 139-164; Dennis D. Martin, 'Catholic Spirituality and Anabaptist and Mennonite Discipleship', in: *Mennonite Quarterly Review* 62 (1988), 5-25.

36. Russell Snyder-Penner, 'The Ten Commandments, the Lord's Prayer and the Apostles' Creed as Early Anabaptist Texts', in: *Mennonite Quarterly Review* 68 (1994), 318-335.

was diepgravend en breed opgezet, en toch waren we niet in staat in dit kort tijdsbestek alle aspecten van de gekozen onderwerpen te behandelen, of alle punten aan te geven die zorgvuldige aandacht vragen. Toch zijn wij van mening dat ons gemeenschappelijk nadenken over theologische onderwerpen waardevol was. Wij hopen dat onze methode om met elkaar in gesprek te gaan model kan staan voor de toekomstige onderlinge dialoog telkens als katholieken en mennonieten elkaar ergens op de wereld tegenkomen.

A. De natuur van de Kerk

70. Het besluit om te discussiëren over de natuur van de Kerk kwam heel natuurlijk. De katholieken/mennonietendialoog is een gesprek tussen officieel benoemde vertegenwoordigers van de Katholieke Kerk en het Doopsgezind Wereldcongres, de wereldgemeenschap van met de mennonieten verbonden kerken. Aangezien een goede dialoog ermee begint dat ieder zich persoonlijk voorstelt, leek het ons juist dat ieder van ons zich zou voorstellen in termen van onze identiteit als kerk. Gelukkig hebben beide partijen in de loop der jaren grote aandacht besteed aan hun respectievelijk kerkbegrip. Het leek ons ook goed toe dat, om met vrucht de dialoog met elkaar aan te gaan, we zouden proberen onze onderlinge verhouding te omschrijven door aan te geven welke gemeenschappelijke basis wij hebben en welke theologische onderwerpen ons van elkaar scheiden. Dit zou het terrein kunnen voorbereiden voor het trekken van conclusies, en voor een eventuele toekomstige dialoog over nog niet opgeloste punten.

Een katholiek Kerkbegrip

71. Voor de katholieken is “de Kerk als het ware het sacrament, dat wil zeggen het teken en het instrument, van de innige vereniging met God en van de eenheid van heel het menselijk geslacht”.³⁷ De Kerk omvat zowel “een goddelijk als een menselijk element”.³⁸ Een grote verscheidenheid aan bijbelse beelden is gebruikt om aan te geven wat de Kerk werkelijk is (bijvoorbeeld: kerk als dienares, als bruid, als gemeenschap van verzoenden, als *communio*, en zo verder).

72. Vanuit deze verscheidenheid komen in het bijzonder drie beelden naar voren. Allereerst wordt de Kerk verstaan als het volk van God, namelijk een door Gods plan in de Kerk bijeengebracht volk dat in Christus zou geloven. “Reeds bij het begin van de wereld werd de Kerk voorafgebeeld, en in de geschiedenis van het volk van Israël en het Oude Verbond op wonderdadige wijze voorbereid”.³⁹ De Kerk moet daarom gezien worden in continuïteit met het uitverkoren volk, dat bij de berg Sinaï verzameld werd, en de Wet ontving, en door God gemaakt werd tot zijn heilig volk (Ex 19). Niettemin komt een nieuw en culminerend punt in de heilsgeschiedenis aan de orde met de dood en verrijzenis van Christus en de komst van de heilige Geest met Pinksteren. Over hen die Christus volgen wordt in 1Pe 2,9 e.v. gezegd dat zij zijn: “een uitverkoren geslacht, een koninklijke priesterschap, een heilige natie, Gods eigen volk, bestemd om de roemruchte daden te verkondigen van Hem die u uit de duisternis heeft geroepen tot zijn wonderbaar licht: gij, vroeger geen volk, nu Gods volk; vroeger van genade verstoken, nu begenadigd.” Zo heeft de Kerk de roeping ontvangen deel te nemen aan Gods

37. Tweede Vaticaans Concilie, dogmatische Constitutie over de Kerk *Lumen gentium*, 1.

38. *A.w.*, 8.

39. *A.w.*, 2.

plan voor alle volken om het licht van het heil dat Christus is uit te dragen tot aan de uiteinden der aarde.

73. Een tweede beeld in verband met de Kerk is dat zij het lichaam van Christus is in en voor de wereld. Misschien de meest diepzinnige vertolking van deze werkelijkheid is te vinden in het gebruik dat Paulus maakt van het beeld van het lichaam, waar de term *ecclesia* gestalte krijgt in de Eucharistische samenkomst, die het lichaam van Christus is voor de wereld (1Kor 11). Ook hier is weer een duidelijke continuïteit met de gedachte van de universele zending van Israël die werd voortgezet door de aanwezigheid van christenen die tot het lichaam van Christus in de wereld behoren. Paulus herinnert ons eraan dat Christus de wereld met God heeft verzoend, en daarbij een nieuwe schepping tot stand heeft gebracht waarbij allen die in Christus zijn, gezanten zijn voor Christus, aangezien “God u oproept door ons woord ... laat u met God verzoenen” (2Kor 5,20).

74. Een derde beeld is dat van de Kerk als tempel van de heilige Geest (vgl. Ef 2,19-22; 1Kor 3,16; Rom 8,9; 1Pe 2,5; 1Joh 2,27; 3,24). De Kerk wordt gezien als de tempel van de heilige Geest omdat zij de plaats is van voortdurende verheerlijking van God. Vervuld van de heilige Geest brengt de Kerk voortdurend lof en aanbidding aan God. Door hun doop worden de christenen levende stenen in het bouwwerk van de tempel van de heilige Geest. Volgens ‘de dogmatische Constitutie over de Kerk’

“... bidt en werkt de Kerk, opdat heel de wereld, zo groot als ze is, zou binnengaan in het volk van God, het lichaam van Christus en de tempel

van de heilige Geest, en opdat in Christus, het Hoofd van allen, aan de Schepper en Vader alle eer en heerlijkheid zouden toekomen”⁴⁰

Juist zoals de Drie-eenheid één is in de verscheidenheid van de personen, is de Kerk één hoewel zij vele ledematen heeft. Voor de katholieken komt deze eenheid bovenal tot uitdrukking in het sacrament van de Eucharistie (1Kor 10,17), waar het tot stand komen van de eenheid van de Geest in de band van vrede geactualiseerd wordt. Zo lezen wij in de brief aan de Efeziërs:

“Er is één lichaam en één Geest ..., maar aan ieder van ons afzonderlijk is de genade verleend naar de maat van Christus’ gave ... Hij heeft gaven gegeven ... om de heiligen toe te rusten voor het werk der bediening, tot opbouw van het lichaam van Christus, totdat wij allen tezamen komen tot de eenheid in het geloof en de kennis van Gods Zoon, tot de volmaakte Man, tot de gehele omvang van de volheid van de Christus” (vgl. Ef 4,4-13).

75. Katholieken drukken het geheim van de Kerk uit in termen van de innerlijke relatie die gevonden wordt in het leven van de Drie-eenheid, namelijk *koinonia* of *communio*. *Communio* met God staat centraal in onze nieuwe betrekking tot God. Dit werd beschreven als “vrede of *communio*”, en is de verzoening van de wereld in Christus Jezus (2Kor 5,19).⁴¹ Deze gave van vrede/*communio* ontvangen wij door de enige Middelaar tussen God en de mensen, Jezus Christus. Dit maakt Jezus Christus tot paradigma van *communio*. Hij is de hoeksteen waarop het bouwwerk van de Kerk rust; Hij alleen is het hoofd van het lichaam en wij zijn

40. *A.w.*, 17. Vgl. Rom 12.

41. Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de missieactiviteit van de Kerk *Ad gentes divinitus*, 3.

42. Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging *Unitatis redintegratio*, 22, en de Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, *Oecumenisch Directorium. Richtlijnen voor de toepassing en normen inzake de oecumenische beweging* (25 maart 1993), 92, in: *kd* 21/7 (oktober 1993), 320.

43. Tweede Vaticaans Concilie, dogmatische Constitutie over de goddelijke openbaring *Dei verbum*, 6.

44. Vgl. *a.w.*, 7.

45. *Lumen gentium*, 12.

46. *Dei verbum*, 10.

47. Vgl. *t.a.p.*

48. De andere punten zijn: "2) De eucharistie, het sacrament van het lichaam en bloed van Christus, offer van lof aan de Vader, sacrificiële gedachtenisviering en werkelijke tegenwoordigheid van Christus, heiligmakende uitstorting van de heilige Geest; 3) De wijding, als een sacrament, tot het drievoudig ambt van episcopaat, priester-

vervolg noten op blz. 29

de ledematen. Dit bouwwerk is opgetrokken als "huisgezin van God, gebouwd op het fundament van de apostelen en profeten, terwijl de sluitsteen Christus Jezus zelf is" (Ef 2,20).

76. Iemand wordt werkelijk ingelijfd in Christus en in de Kerk door het sacrament van het doopsel, en door het ontvangen van het vormsel en de Eucharistie wordt hij ten volle opgenomen in het heilsbestel.⁴² Door deze sacramenten worden nieuwe ledematen opgenomen in het lichaam van Christus en nemen voor het leven en de zending van de Kerk de medeverantwoordelijkheid op zich samen met hun broeders en zusters.

77. De katholieken geloven ook dat de apostelen hun zorg betoonden voor hetgeen zij van de Heer hadden ontvangen, door achtenswaardige mannen te kiezen om deze opdracht om het betrouwbaar getuigenis van Christus door de eeuwen voort te zetten. Zo wordt in de apostolische continuïteit van de Kerk voorzien door de opvolging van de apostelen door bedienaren die tot taak hebben het Woord van God "te pas en te onpas" te verkondigen (2Tim 4,2), te onderrichten in de gezonde leer, en leiding te geven aan de opbouw van Christus' lichaam in liefde. De 'dogmatische Constitutie over de goddelijke openbaring', *Dei verbum*, stelt duidelijk de betekenis vast van het geopenbaarde Woord van God voor hen die geloven, wanneer het zegt dat "door de openbaring God zichzelf en zijn eeuwige wilsbesluiten aangaande het heil van de mensen bekend heeft willen maken".⁴³ Verder erkent Vaticanum II de rol van de apostelen in deze overdracht⁴⁴ en de rol van het gelovige volk van God bij de getrouwe overdracht van het geloof, wanneer het zegt:

"Het geheel van de gelovigen die de zalving van de Heilige ontvangen (vgl. 1Joh 2,20 en 27), kan in het geloof niet dwalen en deze bijzondere eigenschap brengt het door de bovennatuurlijke geloofszin (*sensus fidei*) van het hele volk tot uiting, wanneer het 'vanaf de bisschoppen tot en met de laatste leken gelovigen' inzake geloof en zeden zijn algemene overeenstemming doet blijken."⁴⁵

78. Verder geloven de katholieken dat de heilige Schrift en de heilige Overlevering één heilige schat van het Woord Gods zijn. Deze ene schat is toevertrouwd aan de Kerk. "De taak om het geschreven of overgeleverde woord van God op authentieke wijze te verklaren, is alleen aan het levende leraarsambt van de Kerk toevertrouwd, dat zijn gezag uitoefent in de naam van Jezus Christus."⁴⁶ Het "leraarsambt" (Magisterium) wordt uitgeoefend door de bisschoppen in gemeenschap met de bisschop van Rome, de paus. Aangezien het Magisterium niet boven het Woord staat,⁴⁷ staat het leraarsambt van de paus en de bisschoppen in dienst van het Woord van God en vormt een eenheid met Overlevering en Schrift, en leert alleen wat het ontvangen heeft. In zijn Encycliek over de verplichting tot oecumene, *Ut unum sint*, gaf Johannes Paulus II dit punt aan als één van de vijf terreinen die verdere discussie behoeven:

"Het is nu al mogelijk de onderwerpen aan te geven die verdere studie behoeven om te komen tot een werkelijke consensus in geloof: 1) De verhouding tussen de heilige Schrift als hoogste gezag in geloofszaken, en de Heilige Overlevering als onmisbare vertolking van Gods Woord..."⁴⁸

79. De bisschop van Rome moet de verbondenheid waarborgen van alle Kerken, en is daarom de eerste dienaar van de eenheid. Dit primaat wordt op verschillende niveaus uitgeoefend, omvattend waakzaamheid over het doorgeven van het Woord, de viering van de liturgie en de sacramenten, de zending van de Kerk, de tucht en het christelijk leven. Hij heeft ook de plicht en verantwoordelijkheid te spreken in naam van alle herders die in gemeenschap zijn met hem. Hij kan ook – onder zeer speciale omstandigheden die duidelijk zijn vastgelegd door het Eerste Vaticaans Concilie – *ex cathedra* verklaren dat een bepaald leerstuk behoort tot de geloofsschat. Bovendien:

“De op godsdienstige gronden rustende wils- en geestesinstemming is men op heel bijzondere wijze verschuldigd aan het authentieke leergezag van de paus van Rome, ook wanneer deze niet *ex cathedra* spreekt, zó namelijk, dat men zijn hoogste leergezag met eerbied erkent en de door hem gedane uitspraken met oprechtheid aanvaardt, volgens de zin en de wil die hij te kennen geeft.”⁴⁹

Door aldus te getuigen van de waarheid dient hij de eenheid.⁵⁰

80. De Kerk (leken en gewijden) is daarom verplicht in woord (onderricht/prediking) en daad (heiligheid van leven) een betrouwbaar getuige te zijn van wat zij heeft ontvangen. Dat is mogelijk door de zalving die van de heilige Geest is ontvangen (1Joh 2,20 e.v.). De Kerk leeft dan onder het Woord van God want zij is in de waarheid geheiligd door ditzelfde woord (vgl. Joh 17,17), en omdat zij geheiligd is kan zij de wereld in waarheid heiligen. De Katholieke Kerk belijdt dat de

Kerk werkelijk heilig is omdat zij gezuiverd is door haar Heer en Heiland Jezus Christus, en haar de heilige Geest is geschonken, de Advocaat, om de rechtvaardige zaak van God voor de volken te bepleiten. De volgelingen van Jezus moeten de geest van deze wereld overwinnen met de Geest van de zaligsprekingen. Dat is de voortzetting van Jezus' zending “de wereld het overtuigend bewijs te leveren van wat zonde, gerechtigheid en oordeel is” (Joh 16,8 e.v.). Dit is alleen mogelijk met de hulp van de heilige Geest, de Advocaat.

81. Wanneer katholieken spreken van de Kerk van God zien zij deze gerealiseerd “in en gevormd door de particuliere kerken”,⁵¹ en werkelijk concreet bestaand in de Katholieke Kerk.⁵² In de ecclesiologie van Vaticanum II is de universele Kerk het lichaam van de particuliere kerken, in en door wie (*in et ex quibus*) de éne en enige katholieke Kerk bestaat,⁵³ maar de plaatselijke kerken bestaan ook binnen en vanuit de universele Kerk,⁵⁴ en zijn gevormd naar het beeld van de universele Kerk.⁵⁵ De zojuist beschreven wederzijdse relatie tussen de *communio* van de particuliere kerken en de universele Kerk betekent dat de universele Kerk en de verscheidenheid van particuliere kerken simultaan zijn. Ze liggen binnen elkaar (perichoretisch). Binnen deze perichorese heeft de eenheid van de Kerk voorrang boven de verscheidenheid van de plaatselijke kerken en boven alle particuliere belangen, zoals dit zeer duidelijk blijkt in het Nieuwe Testament (1Kor 1,10 e.v.). “Voor de bijbel komt de éne Kerk overeen met de éne God, de éne Christus, de éne Geest, het éne doopsel (vgl. Ef 4,5 e.v.) en leeft zij volgens het model van de eerste gemeenschap te Jeruzalem (Hnd 2,42).”⁵⁶

schap en diaconaat; 4) Het magisterium van de Kerk dat aan de paus en aan de bisschoppen in gemeenschap met hem is toevertrouwd, verstaan als verantwoordelijkheid en gezag, uitgeoefend in naam van Christus om in het geloof te onderichten en om het te behoeden; 5) De Maagd Maria, Moeder van God en icoon van de Kerk, de geestelijke moeder die voorspreekster is voor de volgelingen van Christus en voor de hele mensheid” (Johannes Paulus II, Encycliek *Ut unum sint* (25 mei 1995), 79, in: *KD* 23/6-7 (oktober 1995), 326).

49. *Lumen gentium*, 25.

50. Vgl. *Ut unum sint*, 94.2.

51. *Lumen gentium*, 23.1.

52. Vgl. *a.u.*, 8.

53. Vgl. *a.u.*, 23.2; zie ook het Decreet over het herderlijk ambt van de bisschoppen in de Kerk *Christus Dominus*, 11 en de Congregatie voor de Geloofsleer, in ‘Enkele aspecten van de Kerk als *communio*’, *Communio* notio (28 mei 1992), 7 e.v. (Nederlandse

vervolg noten op blz. 30

vertaling in: *KD* 20/8 (oktober 1992), vanaf blz. 383).

54. Vgl. *Communio notio*, 9, in: *a.w.*, 385-386.

55. Vgl. *Lumen gentium*, 23.

56. Walter Kardinaal Kasper, 'Present Situation and Future of the Ecumenical Movement', prolusio of the plenary meeting of the Pontifical Council for Promoting Christian Unity, in: *Information Service* 109 (2002/I-II), 18.

57. Vgl. *Christus Dominus*, 11.

58. Vgl. *Lumen gentium*, 13.3 en *Oecumenisch Directorium*, 16, in: *a.w.*, 295.

59. Vgl. *Ad gentes divinitus*, 1, 4.

60. Vgl. *a.w.*, 10.

61. Vgl. *a.w.*, 22.

62. Vgl. Harold S. Bender, *These Are My People: The New Testament Church* (Scottsdale/Kitchener: Herald Press, 1962), 1 e.v..

82. Een particuliere kerk is het deel van het volk van God, dat verzameld is rond de bisschop, die tot taak heeft het Evangelie te verkondigen en de Kerk op te bouwen door de sacramenten – met name door doopsel en Eucharistie.⁵⁷ De communio van de particuliere kerken wordt voorgezeten door de bisschop van Rome, de opvolger van Petrus aan wie de zorg was toevertrouwd het geloof van zijn broeders te bevestigen en te sterken. Samen met de bisschoppen bestuurt de paus de Katholieke Kerk bij haar zending om het Goede Nieuws van het koninkrijk van God en de gave van heil in Jezus Christus die God in overvloed schenkt, aan heel de mensheid te verkondigen.

83. In het verleden werd onder 'katholiciteit' verstaan: zich uitstrekkend over de hele wereld. Terwijl dit aspect waar is, is er een diepere betekenis die aangeeft dat, ondanks de verscheidenheid aan uiterlijke vorm, er volheid is van geloof, respect voor de gaven van de Geest in hun verschillende vormen, *communio* met andere apostolische Kerken en betrouwbare vertegenwoordiging van de culturen der mensheid.⁵⁸ "Krachtens de diepste eisen van haar eigen katholiciteit" streeft de universele opdracht van de Kerk ernaar "het evangelie te verkondigen aan alle mensen" en vereist zij de eigenheid van de kerken. Daarom dient de Kerk alle talen te spreken en alle culturen te omvatten.⁵⁹ Daarnaast moet de Kerk de menswording van Christus navolgen waardoor Hij een band had met de concrete sociale en culturele omstandigheden van de mensen waaronder Hij leefde.⁶⁰ In samenhang hiermee dient de katholiciteit van de Kerk alle geoorloofde specifieke eigenschappen van de mensen in zich op te nemen.⁶¹ Vandaar dat de katholiciteit van de Kerk bestaat in de erkenning dat hetzelfde

apostolisch geloof in verschillende culturen en op verschillende plaatsen over heel de wereld concrete vorm heeft aangenomen. Ondanks de verscheidenheid in de wijze waarop het katholieke geloof tot uitdrukking gebracht en beoefend wordt, wordt het verstaan als hetzelfde geloof dat in de Schriften vervat ligt, doorgegeven is door de apostelen en thans beleden wordt in geloofsbelijdenissen.

Een mennonitische opvatting van de kerk

84. In de dopers-menniste theologie wordt de kerk gezien als de geloofsgemeenschap begiftigd met de Geest van God en gevormd door haar antwoord op de genade van God in Christus. Drie bijbelse beelden van de kerk zijn vanuit mennonitisch oogpunt fundamenteel. Allereerst is de kerk het nieuwe *volk van God*.⁶² Terwijl het begrip 'volk-zijn' wijst op de continuïteit van de kerk met het volk van het geloof uit het Oude Testament (Gal 2,15-21), markeert het initiatief van God in Jezus Christus een nieuw begin. God riep "een uitverkoren geslacht, een koninklijke priesterschap, een heilige natie, Gods eigen volk ... uit de duisternis tot zijn wonderbaar licht" (1Pe 2,9). Het leven, de dood en de verrijzenis van Christus verkondigden het goede nieuws dat mensen van alle rassen en standen, en van ieder geslacht, door de genade van God worden uitgenodigd om te behoren tot het volk van God (Gal 3,28). De kerk, gezien als familie of huishouden van het geloof (Gal 6,10; Ef 2,19), maakt haar karakterisering als volk van God nog duidelijker. Gastvrijheid is een kenmerk van het huishouden van het geloof, daar de leden van het huishouden allen welkom heten die zich bij het gezin voegen, voor elkaar zorgen, en samen hun geestelijke en materiële middelen delen met mensen in nood (Jak 2,14-17).

85. Ten tweede is *lichaam van Christus* een belangrijk beeld voor het dopers-mennonitische verstaan van de kerk.⁶³ Verwijzing naar Christus in deze vorm doelt op het fundament (1Kor 3,11) en het hoofd (Kol 1,18) van de kerk. Leden van de kerk worden als een lichaam ingelijfd in Christus. De achtergrond van het beeld van het lichaam is gelegen in het Hebreeuwse begrip van collectieve persoonlijkheid. Collectieve persoonlijkheid houdt in dat men zich met Christus verbindt als een lichaam van gelovende mensen (Rom 12,15; Ef 4,1-16), hetgeen op zijn beurt met zich meebrengt een verbintenis met elkaar als leden van de kerk. Leden van het lichaam zijn geroepen heilig te zijn zoals Christus heilig is: “De kerk, het lichaam van Christus, is geroepen steeds meer te gaan gelijken op Christus, haar hoofd, in haar eredienst, bediening, getuigenis, wederzijdse liefde en zorg, en ordening van het gemeenschappelijk leven.”⁶⁴

86. Een derde beeld van de kerk, van belang voor de dopers-mennonieten, is *de gemeenschap van de heilige Geest*.⁶⁵ Het was een bepalend moment toen de verrezzen Christus “blies over [de leerlingen] en zei: ‘Ontvangt de heilige Geest. Aan wie ge de zonden vergeeft, zijn ze vergeven, en aan wie ge ze niet vergeeft, zijn ze niet vergeven’” (Joh 20,22-23). De schenking van de heilige Geest aan zijn leerlingen machtigde zijn volgelingen om een vergevende gemeenschap te worden. Een verdere stap in de vorming van de apostolische gemeenschap had plaats, toen de eerste bekeerlingen, na de uitstorting van de Geest op Pinksteren, “zich ernstig toelieden op de leer van de apostelen, trouw bleven aan het gemeenschappelijk leven (de *koinonia*), en ijverig in het breken van het brood en in het gebed” (Hnd 2,42). De

vroege Kerk zag zichzelf als “de nieuwe Messiaanse gemeenschap, met als hoofdkenmerk de hernieuwde tegenwoordigheid van de heilige Geest met het volk van God”.⁶⁶ Als zodanig speelt de Geest een cruciale rol bij het functioneren van het lichaam van Christus, als Hij die geestelijke gaven schenkt aan de ledematen ervan (1Kor 12,4-11) en de eenheid van het lichaam tot stand brengt (1Kor 12,12 e.v.). Aangezien de kerk uit zoveel verschillende elementen is samengesteld, is het een geweldige opdracht voor de gemeenschap “de eenheid des Geestes te behouden door de band van de vrede” (Ef 4,3). De Geest geeft de kracht om zich in te zetten voor de eenheid van de kerk en “te streven naar de hoogste gaven” (1Kor 12,31; vgl. 1Kor 13; 1Pe 1,2), naar de liefde.

87. Naast deze drie beelden, die een afspiegeling zijn van de samenstelling der Drie-eenheid, wordt de wijze waarop de mennonieten de kerk verstaan, verhelderd door verschillende beschrijvingen. Allereerst als *broederschap van gelovigen*. Van de doperse beweging stamt de gedachte dat de kerk is opgebouwd uit al diegenen die uit eigen vrije wil in Jezus Christus geloven en het evangelie gehoorzamen. Overgave aan Christus brengt met zich mee dat men in het leven van de gemeenschap voor elkaar verantwoordelijk is (1Kor 12,25; Jak 2,14-17; 1Joh 3,16). Dit houdt evenzeer de opdracht in om elkaar te berispen en te vergeven als om leiding te geven en te bevestigen, overeenkomstig de bijbelse opdracht om in Christus’ naam te “binden en ontbinden” (Mt 16,19; 18,15-22; Joh 20,19-23).⁶⁷ Vervolgens vereist de mennonitische opvatting van de kerk de scheiding van kerk en staat, waarbij duidelijk moet worden begrepen dat de trouw aan Jezus Christus voorop staat. Zo zal in zaken van oorlog

63. Vgl. Bender, *a.w.*, 23 e.v..

64. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 9 (Scottsdale/Waterloo: Herald Press, 1995), 39.

65. Vgl. Norman Kraus, *The Community of the Spirit* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans, 1974); Bender, *a.w.*, 42 e.v. Benders terminologie, ‘The Holy Community’ is praktisch inwisselbaar met het beeld van ‘the community of the Holy Spirit’ (‘de gemeenschap van de heilige Geest’).

66. Kraus, *a.w.*, 24.

67. Vgl. John Howard Yoder, *Body Politics* (Nashville: Discipleship Resources, 1997), hoofdstuk 1.

de loyaliteit aan Christus als Heer belangrijker zijn dan de eisen van de staat. Belangrijk voor de eerste aanzet tot de dopersbeweging was de gedachte van een 'verbondsvolk' dat vanuit de volkeren zou geroepen zijn om de gemeenschap van binnenuit te verzoenen,⁶⁸ en ook om "zout en licht" in de wereld te zijn (Mt 5,13-16). Mennonieten beschrijven zichzelf als "in de wereld maar niet van de wereld" (Joh 17,15-17).

88. De mennonieten zien de kerk als een *gemeenschap van volgelingen*. Zoals dit het geval was voor de gelovigen van het Nieuwe Testament, betekent de aanvaarding van de verlossing, welke blijkt uit de doop en hun wil te horen tot de mensen van "de Weg" (Hnd 9,2), dat zij vastbesloten zijn te worden onderricht in de weg van Jezus van Nazaret en zullen trachten de Meester te volgen zoals zijn eerste volgelingen deden. Het volgeling zijn (*Nachfolge*) is een wezenlijk onderdeel voor de dopers-mennonitische wijze om het geloof te verstaan, zoals geïllustreerd wordt in een citaat van de dooper Hans Denck (1526): "De tussenpersoon is Christus, die men niet werkelijk kan kennen tenzij door Hem in het eigen leven na te volgen, en die niemand kan navolgen tenzij hij Hem eerst heeft leren kennen."⁶⁹ Volgens mennonitische historici en theologen is het volgeling zijn een van de belangrijkste erfenissen van de dopersbeweging voor de blijvende mennonitische visie op de Kerk en de roeping van haar leden. In een recente geloofsbelijdenis staat: "De Kerk is de nieuwe gemeenschap van volgelingen die in de wereld worden gezonden om het rijk Gods te verkondigen en een voorsmaak te geven van de roemrijke hoop van de Kerk."⁷⁰

89. De mennonieten zien de kerk als een *volk op zending*. De dopers maakten ernst met Christus' opdracht "zijn getuigen te zijn ... tot het uiteinde der aarde" (Hnd 1,8).⁷¹ Na een periode van zelfbehoud in de zeventiende en achttiende eeuw bracht de recente negentiende eeuw een hernieuwing met zich mee van de missiegeest. Tegenwoordig beschouwt de kerk zich als wezenlijk missionair. Dat wil zeggen, de oproep om het evangelie te verkondigen en een teken te zijn van het koninkrijk van God is kenmerkend voor de kerk met inbegrip van ieder van haar leden. De missiearbeid wordt op vreedzame wijze verricht zonder enige dwang, en omvat de werken van evangelisering, sociale dienstverlening en het opkomen voor vrede en gerechtigheid onder alle mensen.

90. De mennonitische kerk is een *vredekerk*. Vrede is wezenlijk voor de betekenis en de boodschap van het evangelie, en dus ook voor het zelfverstaan van de kerk. De kerk onderwerpt zich aan de Vredesvorst die oproept tot de weg van de vrede, gerechtigheid, geweldloosheid, en die een voorbeeld is van de weg van geweldloosheid en verzoening onder alle mensen en voor heel Gods schepping. De vredeskerk bepleit de weg van de vrede voor alle christelijke kerken. Samenhangend met het feit dat de kerk een vredeskerk is, is dat zij er aanspraak op maakt een 'vrije' Kerk te zijn. Mennonieten geloven dat vrijheid een wezenlijke gave is van de Geest aan de kerk (2Kor 3,17). Het lidmaatschap van de kerk vereist een vrije en vrijwillige daad, waarbij een mens zich vrij en zonder dwang met het geloof verbindt. De scheiding tussen kerk en staat, samen met het afwijzen van geweld tegen vijanden, is een direct gevolg van de vrijheid van geweten en van de bevrijdende kracht van het evangelie.

68. Vgl. F.H. Littell, *The Anabaptist View of the Church: A Study of Sectarian Protestantism*, second edition, revised and enlarged (Boston: Beacon Press/Star King Press, 1958), 37 e.v..

69. Walter Klaassen, ed., *Anabaptism in Outline* (Scottsdale/Kitchener: Herald Press, 1981), 87.

70. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 9, in: *a.w.*, 42.

71. Vgl. R. Friedmann, *The Theology of Anabaptism* (Scottsdale: Herald Press, 1973), 149 e.v..

91. De mennonieten zien de kerk als een *dienende gemeenschap*. Jezus kwam om te dienen en Hij leerde zijn volgelingen de weg der dienstbaarheid (Mc 10,43-45). In de dopers-mennonitische theologie wordt de Bergrede (Mt 5-7) in alle ernst beschouwd als de praktische ethische agenda voor allen die Christus belijden als Heiland en Heer. De Geest schenkt aan de gelovigen een grote verscheidenheid aan gaven voor de opbouw van het lichaam van Christus en om zijn boodschap uit te dragen in de wereld (1Kor 12). In de kerk zijn sommigen, mannen en vrouwen, geroepen om dienst te doen in leidinggevend bedieningen. Daartoe kunnen behoren ambten als dat van predikant, diaken en ouderling ('oudste'), evenzeer als die van evangelieverkondigers, zendingen, leraren, toezichhouders. De wijze waarop het leiderschap wordt uitgeoefend verschilt van plaats tot plaats en van tijd tot tijd, zoals dat ook het geval was in de Kerk van de apostelen (Hnd 6,1-6; Ef 4,11; 1Tim 3,1-13). Het 'priesterschap van alle gelovigen' wordt begrepen als een aanmoediging aan alle gelovigen om als 'priester' een heilig leven te leiden en God te eren door elkaar dienstbaar te zijn in de kerk en in een noodlijdende wereld.

92. De kerk is een *gemeenschap van heiligen*. Het woord 'heiligen' wordt gebruikt voor hetgeen in het dopers-mennonitische denken al diegenen insluit die in Jezus Christus geloven en trachten Hem door een heilig leven na te volgen. De kerk als zodanig deelt in de oproep tot heiligheid "samen met allen die allerwegen de naam aanroepen van Jezus Christus, hun Heer en de onze" (1Kor 1,2; vgl. ook Rom 15,26; 1Kor 14,33; Heb 14,24; Apk 22,21). Onder de gemeenschap der heiligen zijn inbegrepen de "menigte getuigen" (Heb 12,1) uit het verleden die

trouw zijn gebleven tot het eind. Heiligheid berust niet op morele verdienste, maar wordt geschonken aan hen die volgehouden hebben tot het eind toe, "ziend naar Jezus, de aanvoerder en voltooiër van ons geloof" (Heb 12,2). De dopers wilden reeds in de eerste fasen van de beweging de kerk afgeschilderd zien als een broederschap van heiligen, van 'katholieke' of 'universele' aard. De doperse theoloog Balthasar Hubmaier deed dit uitdrukkelijk in 'A Christian Catechism' ('Eine christliche Lehrtafel') van 1526, waar hij schreef dat

"door deze doop tot vergiffenis van zijn zonden de mens in een openlijk belijden van zijn geloof voor het eerst binnentreedt in de heilige, katholieke Kerk van Christus (waarbuiten geen verlossing is) ... en wordt hij op dat moment toegelaten en aanvaard in de gemeenschap van de heiligen".⁷²

Veel later, in de twintigste eeuw, vinden we een soortgelijk standpunt zoals bijvoorbeeld in de *Mennonite Brethren Confession of Faith* uit 1902, waarin staat:

"Hoewel de leden van [de kerk van Jezus Christus] behoren tot alle volkeren en standen, hier en daar over de gehele wereld verspreid zijn en verdeeld zijn in denominaties, zijn zij toch één en onderling broeders en zusters, en bestaan zij als één lichaam in Christus hun hoofd, die Heer is, Leider, Herder, Profeet, Priester en Koning van de kerk."⁷³

Convergenties

93. *Aard van de Kerk*. Katholieken en mennonieten zijn het met elkaar eens in de opvatting van de Kerk als het volk van

72. Denis Janz, *Three Reformation Catechisms: Catholic, Anabaptist, Lutheran* (New York/Toronto: The Edwin Mellen Press, 1982), 134.

73. Howard J. Loewen, *One Lord, One Church, One Hope, and One God: Mennonite Confessions of Faith* (Elkhart, in: Institute of Mennonite Studies, 1985), 166.

74. Vgl. *Dei verbum*, 10-20; *Confession of Faith of the General Conference of Mennonite Brethren Churches*, 2 (Winnipeg/Hillsboro: Kindred Productions, 1999); *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 4, in: a.w., 21. Volgens Rainer W. Burkart, secretaris van de MWC Faith and Life Council "ontlenen geloofsverklaringen afkomstig van de mennonieten en de broeders in Christus vaak het woordgebruik dat men aantreft in de Geloofsbelijdenissen van de apostelen en van Nicea-Constantinopel, en sommigen beschouwen de apostolische geloofsbelijdenis als de grondtekst voor het begrijpen van de wezenlijke punten van het geloof. Veel genootschappen van mennonieten en broeders in Christus volgen de traditionele volgorde van de geloofsbelijdenis ...", *Courier, A Quarterly Publication of the Mennonite World Conference*, 12, 4 (1997), 3.

75. Alhoewel dit voor de katholieken nooit is zonder verband met "de Heilige Overlevering als onmisbare vertolking van Gods

vervolg noten op blz. 35

God, het lichaam van Christus en de woonplaats van de heilige Geest, beelden die voortvloeien uit de Schriften. Katholieken en mennonieten zijn het met elkaar eens dat de Kerk in het leven is geroepen, ondersteund en geleid wordt door de Drie-ene God die haar voedt in "de genade van de Heer Jezus Christus, de liefde van God en de gemeenschap van de heilige Geest" (2Kor 13,13).

94. *Stichting van de Kerk*. Wij zijn het met elkaar eens dat de Kerk is "gebouwd op het fundament van de apostelen en profeten, terwijl de sluitsteen Christus Jezus zelf is" (Ef 2,20, vgl. 1Kor 3,11). Katholieken en mennonieten zijn het met elkaar eens en leren dat het geloof van de Kerk gefundeerd is op het gezag van de Schriften, die getuigen van Jezus Christus, en onder woorden wordt gebracht in de oude geloofsbelijdenissen van de Kerk, zoals de Geloofsbelijdenis van de apostelen en de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel.⁷⁴ Zowel katholieken als mennonieten erkennen de Schriften als het hoogste gezag voor het geloof en leven van de Kerk.⁷⁵ Beiden erkennen de inspiratie van de heilige Geest bij de vorming van de Schriften. Sprekend over hetgeen door God geopenbaard is en dat in de heilige Schrift staat neergeschreven en wordt voorgehouden, zeggen de katholieken dat dit onder ingeving van de heilige Geest is opgetekend.⁷⁶ Op soortgelijke wijze spreken de mennonieten over de Schrift als over Gods geschreven woord.⁷⁷

95. *Inlijving in het lichaam van Christus*. We zijn het met elkaar eens dat Gods uitnodiging om Gods gelovig volk te zijn, aan alle mensen wordt aangeboden in de naam van Jezus Christus. Door de doop worden wij ledematen van de Kerk, het lichaam van Christus.⁷⁸ De overvloedige

gaven van de Geest die aan de geloofs-gemeenschap geschonken worden, stellen ieder lidmaat in staat om in een levenslang proces steeds meer op Christus te gaan gelijken. De Eucharistie en de Maaltijd van de Heer brengen gelovige mensen samen in de Kerk door hun verbondenheid met de Drie-ene God en met elkaar te voeden.

96. *Zending van de Kerk*. Mennonieten en katholieken zijn het met elkaar eens dat missie tot het wezen behoort van de Kerk. Gesterkt en toegerust door de heilige Geest, wiens komst door Jezus Christus was beloofd, heeft de Kerk de opdracht om het Blijde Nieuws van de Verlossing naar alle volkeren uit te dragen, door het Evangelie in woord en daad tot aan de uiteinden der aarde te verkondigen (vgl. Js 2,1-4; Mt 28,16-20; Ef 4,11 e.v.). De *Confession of Faith in a Mennonite Perspective* (vertaald als *Christelijk belijden in dopers perspectief*) van 1995 zegt: "Wij geloven dat de Kerk geroepen is om het koninkrijk van God te verkondigen en er teken van te zijn."⁷⁹ Wij zijn het ook met elkaar eens dat de opdracht van de Kerk in de hele wereld ten uitvoer wordt gebracht door iedere volgeling van Jezus Christus, zowel leidinggevenden als leden.⁸⁰ Een aspect van de zending van de Kerk is werkelijkheid geworden wanneer de Kerk aanwezig is onder mensen van alle volkeren. Daarbij wordt de van Godswege bedoelde eenheid van de mensheid als één volk van geloof in het leven geroepen door mensen uit vele talen en naties (Ef 4,4-6; Fil 2,11).⁸¹ Missie vereist dat de christenen ernaar streven "één" te worden omwille van hun getuigenis van Jezus Christus en de Vader (Joh 17,20-21), en dat zij zich "beijveren om de eenheid des Geestes te behouden door de band van de vrede" (Ef 4,3).⁸² Het behoort

tot de zending van de Kerk Jezus Christus aan de wereld bekend te maken en het werk van Christus op aarde uit te breiden.

97. *Zichtbaarheid van de Kerk.* Wij zijn het ermee eens dat de Kerk een zichtbare gemeenschap is van gelovigen die haar oorsprong vindt in Gods uitnodiging om in tijd en plaats een gelovig volk te zijn. De zichtbare Kerk werd voorafgebeeld door de vorming van het Oudtestamentische volk van God, en werd vernieuwd en uitgebreid als de ene nieuwe mensheid, door het bloed van Christus (Gn 12,1-3; Ef 2,13-15; 1Pe 2,9-10). Beiden hechten we veel waarde aan het bijbelse beeld van de Kerk als “licht der wereld”, en als “stad boven op een berg” (Mt 5,14). De zichtbaarheid van de Kerk treedt dan ook duidelijk aan het licht wanneer haar leden openlijk getuigen van hun geloof in Christus.⁸³

98. *Eenheid van de Kerk.* Samen met andere volgelingen van Christus nemen katholieken en mennonieten de teksten uit de Schrift ernstig die christenen oproepen één te zijn in Christus. Wij geven toe dat ons getuigenis van Gods openbaring in Christus verzwakt wordt wanneer we niet in eenheid leven (Joh 17,20-23). Samen horen wij de oproep om “de eenheid des Geestes te behouden door de band van de vrede” (Ef 4,3). Samen stellen wij de vraag: Wat betekent het voor de Kerken om te belijden “Eén Heer, één geloof, één doop, één God en Vader van allen”(Ef 4,5-6)? Samen bidden wij het Gebed van de Heer, en smeken wij God zijn Koninkrijk onder ons te doen groeien.

99. *De Kerk als presentie en belofte van het heil.* Katholieken en mennonieten zijn het erover eens dat de Kerk het uitgelezen teken is van Gods presentie en belofte van heil voor heel de schepping. De ka-

tholieken spreken hierover wanneer zij zeggen dat de Kerk “het universeel sacrament van het heil is, dat het geheim van de liefde van God voor de mens tegelijk manifesteert en realiseert”.⁸⁴ De mennonieten verwoorden het beloftevol karakter van de Kerk door te verkondigen dat “in Gods volk de vernieuwing van de wereld een aanvang heeft genomen”⁸⁵ en dat “de Kerk de nieuwe gemeenschap is van volgelingen die in de wereld zijn gezonden om het Rijk van God te verkondigen en een voorsmaak te geven van de heerlijke hoop van de Kerk”.⁸⁶ Wij zijn het erover eens dat de Kerk nog onderweg is naar haar hemels einddoel, en wij geloven dat God de getrouwe Kerk zal bijstaan tot haar heerlijke verwachting in vervulling gaat.⁸⁷ Hier en nu toont de Kerk tekenen van haar eschatologisch karakter en geeft aldus een voorsmaak van de komende heerlijkheid.

100. *Dienstwerk van de Kerk.* Wij zijn het erover eens dat het werk van de bediening behoort tot de hele Kerk, en dat er verscheidenheid aan gaven is in het werk van de bediening die voor het welzijn van allen geschonken zijn. Wij zijn het ook erover eens dat gekozen leiders, gewijd en leek,⁸⁸ wezenlijk dienaren zijn van Gods volk geroepen “om de heiligen toe te rusten voor het werk der bediening, tot opbouw van het lichaam van Christus” (Ef 4,12).

101. *Heiligheid en het leven als volgeling.* Katholieken en mennonieten hebben eenzelfde ijver voor een heilig christelijk leven, gegrond op de toewijding aan Jezus Christus en het woord van God, en concreet gemaakt in een spiritualiteit van volgeling-zijn en gehoorzaamheid (Mt 5-7; Rom 12; Ef 2,6-10).⁸⁹ De gave van het vrijwillig aanvaarde geloof biedt de motivatie voor christelijke werken die aan de

Woord”, *Ut unum sint*, 79.

76. Vgl. *Dei verbum*, 11.

77. Bijvoorbeeld John C. Wenger, *God's Word Written* (Scottsdale: Herald Press, 1966); *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 4, in: *a.w.*, 42.

78. Wat de relatie betreft tussen inlijving in de Kerk en doopsel, zie §§ 76 en 115-116 voor het katholieke standpunt, en §§ 92 en 121-124 voor dat van de mennonieten.

79. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, in: *a.w.*, 4, blz. 28.

80. Vgl. *Lumen gentium*, 17, 33; Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over het lekenapostolaat *Apostolicam actuositatem*, 2-4; *Dordrecht Confession (1632)*, Art V., in: Loewen, *a.w.*, 64.

81. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 7.

82. *A.w.*, 12.

83. Vgl. Klaassen, *a.w.*, 102.

84. *Gaudium et spes*, 45.

85. Vgl. Douglas Gwyn e.a., *A Declaration on Peace* (Scott-

Vervolg noten op blz. 36

dale/Waterloo:
Herald Press,
1991).

86. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 9, in: *a.w.*, 39.

87. Vgl. *Lumen gentium*, 48-49.

88. Voor de uiteenzetting over het verschil tussen het werk der bediening door gewijden en door leken in de Katholieke Leer, zie § 106.

89. Vgl. Bender, 'The Anabaptist Vision', in: *a.w.*, 13-17; *Lumen gentium*, 39-42.

90. Vgl. *Apostolicam actuositatem*, 28-32.

91. Als katholieken Traditie met een hoofdletter schrijven erkennen zij de nauwe band die bestaat tussen de heilige Traditie en de heilige Schrift als "één heilig aan de Kerk toevertrouwd pand van het Woord van God" (*Dei verbum*, 10), en niet allerlei menselijke tradities die zich wellicht in de loop van de geschiedenis der Kerk hebben ontwikkeld.

92. Vgl. *t.a.p.*

93. Vgl. *a.w.*, 7-10.

wereld worden aangeboden uit dankbaarheid voor de overvloedige genade die wij van God hebben ontvangen. Het leven als volgeling wordt op verschillende wijze aangeduid en onder woorden gebracht met woorden als 'Christus volgend' (*Nachfolge Christi*), 'navolging van Christus' (*imitatio Christi*), Christusgelijkenis, en toewijding aan Christus.

102. *Opvoeding en vorming*. Wij verklaren beiden dat christelijke vorming noodzakelijk is, zodat de mensen hun geloof leren verstaan en aanvaarden, en de verantwoordelijkheid op zich nemen om het gestalte te geven in hun leven en getuigenis (Fil 2,12 e.v.). In mennonitische kerken wordt de vorming op allerlei wijzen bevorderd: Schriftlezing, prediking, onderricht voorafgaande aan de doop, zondagschool voor alle leeftijden, huwelijksvoorbereiding, studiegroepen, lagere en middelbare scholen, 'discipleship' cursussen, bijbelscholen, programma's aan colleges en seminaries, vrijwilligerswerk in eigen omgeving of daarbuiten. In katholieke gemeenschappen gebeurt de vorming bij de voorbereiding op de initiatiesacramenten (doopsel, vormsel en Eucharistie) met inbegrip van de rite van christelijke initiatie voor volwassenen en doopselvoorbereiding voor de ouders en peetouders, in homilieën, huwelijksvoorbereiding, catechese, volwassenenvorming, college- en seminarieprogramma's, en voor sommigen in vrijwilligerswerkprogramma's. Een speciale vorming wordt gestimuleerd voor leken en voor hen die pastorale werkers worden in de Kerk.⁹⁰

Divergenties

103. *De Kerk en het gezag van de Traditie*. Katholieken en mennonieten verschillen van elkaar in hun opvatting over de rela-

tie tussen de Schrift en de Traditie,⁹¹ en in hun zicht op het gezag van Traditie/traditie. Katholieken spreken over Schrift en Traditie als over één heilig aan de Kerk toevertrouwd pand van het Woord van God.⁹² De heilige Traditie, afkomstig van de apostelen, is het middel waardoor de Kerk de volledige canon leert kennen van de heilige Schrift, en de inhoud verstaat van de goddelijke openbaring. De Traditie draagt in haar geheel het Woord van God over dat door Christus en de heilige Geest aan de apostelen is toevertrouwd. Heilige Traditie, heilige Schrift en het leergezag van de Kerk, in overeenstemming met Gods zeer wijze plan, zijn zo nauw met elkaar verbonden en verenigd, dat het ene niet buiten het andere kan, en dat zij alle tezamen en ieder op eigen wijze onder de werking van de heilige Geest daadwerkelijk bijdragen tot het heil van de zielen.⁹³ De mennonieten zien traditie als een nabijbelse ontwikkeling van de christelijke leer en praktijk. De kerk moet voortdurend haar leer en praktijk toetsen en corrigeren in het licht van de Schrift zelf. Traditie wordt belangrijk geacht, maar ze kan veranderd of zelfs herroepen worden, aangezien ze onderworpen is aan de kritiek van de Schrift.

104. *Inlijving in de Kerk*. Mennonieten en katholieken verschillen in hun opvatting over wie ingelijfd mag worden in de Kerk, en met welke middelen. Wat de katholieken betreft,

"wordt door het sacrament van het doopsel de mens waarachtig ingelijfd bij Christus en zijn Kerk, en herboren tot deelgenootschap aan het leven van God. Het doopsel brengt dus de sacramentele band tot stand van de eenheid die bestaat onder allen die door het doopsel zijn herboren. Uit zichzelf

is het doopsel een begin, want het is gericht op het verwerven van de volheid van leven in Christus.”⁹⁴

hetgeen gebeurt bij de viering van het vormsel en het ontvangen van de Eucharistie. De Eucharistie is het hoogtepunt van de initiatie, omdat door de deelname aan Christus' Eucharistisch lichaam een mens volledig wordt ingelijfd in het lichaam van de Kerk. Het feit dat zuigelingen nog geen persoonlijk geloof kunnen belijden, belet de Kerk niet aan hen het doopsel toe te dienen, aangezien in feite de Kerk hen doopt vanuit en in haar eigen geloof. Voor de mennonieten wordt iemand lid van de kerk na de volwassenendoop, terwijl de kinderen aan de zorg van God en de genade van Christus worden toevertrouwd tot het moment dat zij uit vrije wil vragen gedoopt en in de kerk opgenomen te worden.

105. *Structuur van de Kerk*. Voor de katholieken bestaat de zichtbare Kerk van Christus uit rond hun bisschop verenigde particuliere kerken, die in verbondenheid leven met elkaar en met de bisschop van Rome als opvolger van de H. Petrus. Voor de mennonieten is de primaire manifestatie van de kerk de plaatselijke gemeenschap en de verschillende groeperingen van gemeenschappen die op uiteenlopende wijzen aangeduid worden als conferenties, kerklichamen, en/of denominaties.

106. *Ambten, gezag en leiderschap*. In de dopers-mennonitische traditie worden ambtelijke leiders, mannen zowel als vrouwen, door de gemeenschap en/of door regionale groepen of gemeenschappen gekozen en met gezag bekleed. In sommige mennonitische kerken is men gewoon leiders te bevestigen voor het leven. In andere geldt de bevestiging voor

een bepaalde tijd. De mennonieten hebben geen hiërarchisch priesterschap. Als 'priesters van God' hebben allen door het geloof toegang tot God.⁹⁵ De katholieken spreken weliswaar over het "algemeen priesterschap van de gelovigen",⁹⁶ maar houden vast aan een ambtelijk, hiërarchisch priesterschap dat "niet alleen in rangorde maar ook in wezen" daarvan verschilt⁹⁷ en dat geworteld is in en zijn gezag ontleent aan Christus' priesterschap. Met de uitstorting van de heilige Geest en de handoplegging schenkt het wijdingssacrament aan bisschoppen, priesters en diakens gaven om de Kerk te dienen. Leken zowel als geestelijkheid delen in de fundamentele gelijkheid van hen die gedoopt zijn in het ene volk van God en in het ene priesterschap van Jezus Christus.⁹⁸ De onderscheidenheid aan ambten en rollen binnen de Katholieke Kerk weerspiegelt de verscheidenheid aan gaven die door de ene Geest geschonken worden aan het ene lichaam van Christus voor het welzijn van allen (vgl. 1Kor 12).⁹⁹

Terreinen voor nadere studie

107. *Kerk en Traditie*. Er moet verder gesproken worden over de wijze waarop ieder van ons beiden de relatie verstaat tussen de Schrift als het hoogste gezag in geloofszaken, en Traditie/traditie als onmisbaar voor de interpretatie van Gods Woord.¹⁰⁰ Er wordt erkend dat de Katholieke Kerk een uitgewerkt begrip heeft over de Traditie in Gods openbaring. Terwijl de mennonieten wellicht een onuitgesproken begrip hebben voor de rol van de traditie, wordt er weinig aandacht besteed aan de rol van de traditie met betrekking tot de Schrift en ontwikkeling van de leer en de moraal.

94. *Oecumenisch Directorium*, 92, in: *a.w.*, 320.

95. Vgl. Marlin Miller, 'Priesthood of all Believers', in: *Mennonite Encyclopedia*, vol. V (Scottsdale/Waterloo: Herald Press, 1990), 721-722. Voor de mennonieten werd de nadruk die de Reformatie legde op het 'priesterschap van alle gelovigen' geen punt van de leer. De uitdrukking werd door sommige dopers gebruikt ter ondersteuning van de leer uit het Nieuwe Testament dat alle gelovigen gezamenlijk een 'koninkrijk van priesters' vormen, een 'koninklijk priesterschap'.

96. *Lumen gentium*, 10.

97. *T.a.p.*

98. Vgl. *a.w.*, 10, 34.

99. Vgl. *a.w.*, 12.

100. Vgl. *Ut unum sint*, 79.

108. *Katholiciteit van de Kerk.* Wij zijn het erover eens dat er verdere studie nodig is over de kwestie van de bepaling en de implicaties van onze respectievelijke opvattingen over de katholiciteit en universaliteit van de Kerk. De mennonieten geloven dat allen die oprecht Christus belijden als Heer, gedoopt zijn en Hem in hun leven volgen, leden zijn van de algemene kerk. Voor de katholieken betekent katholiciteit strikt genomen de volheid van de geloofsbelijdenis, eerbiediging van de gaven van de Geest in hun verscheidenheid, verbondenheid met andere kerken, en het in alle culturen van de mensheid getuigenis afleggen van het Christusgeheim in trouw aan de apostolische Traditie.

109. *De zichtbare en onzichtbare Kerk.* We zijn het met elkaar eens over de zichtbaarheid van de Kerk, hetgeen de vraag doet rijzen naar de betekenis van de zichtbare en onzichtbare aspecten van de Kerk, zoals die gesuggereerd worden in uitdrukkingen als een “wolk van getuigen” (Heb 12,1) en “gemeenschap van de heiligen” zoals gezegd wordt in de *Geloofsbelijdenis van de apostelen*.

110. *Ambten.* Een vergelijkende studie is nodig over de dienst van de ambten, wijding (bevestiging), gezag en leiderschap in onze beide tradities.

B. Sacramenten en ordinanties

111. Aangezien interpretatieverschillen met betrekking tot twee traditionele praktijken van de Kerk, de doop en de Mis, aanleiding waren voor de breuk in de zestiende eeuw tussen dopers en katholieken, meenden zowel katholieke als mennonitische deelnemers aan de dialoog dat het goed zou zijn onze respectievelijke ge-

bruikelijke opvattingen over deze praktijken uiteen te zetten, en op grond daarvan nader in te gaan op historische punten waarover we het wel of niet eens waren. Verderop is een kort overzicht van hetgeen wij aan elkaar voorlegden en wat wij aangaven als convergenties, divergenties en terrein voor nadere bestudering. Naarmate de discussie vorderde waren voor ons de woorden uit de brief aan de Efeziërs een uitdaging: Er is “één lichaam en één Geest, zoals gij ook geroepen zijt tot een en dezelfde hoop waarvoor Gods roeping borg staat. Eén Heer, één geloof, één doop. Eén God en Vader van allen, die is boven allen en met allen en in allen” (Ef 4,4-6).

Een katholiek begrip van de sacramenten

112. *Sacrament* is een belangrijk begrip voor katholieken. Dit begrip is in de lange geschiedenis van het bestaan der Kerk op verschillende wijzen onder woorden gebracht, met name met de woorden: *mysterion* en *sacramentum*. *Mysterion* en *sacramentum* verwijzen naar de mysterieuze wijze waarop God de elementen van zijn schepping heeft gebruikt om zichzelf mee te delen. De Schrift, met name het Nieuwe Testament, openbaart dat Jezus Christus voor de christen de plaats is waar God wezenlijk ontmoet wordt. Van oudsher heeft het katholicisme gezien dat Gods relatie met ons niet alleen op individuele wijze begrepen moet worden maar ook op gemeenschappelijke of collectieve wijze. Dit is in principe een manier waarop de zienswijze van Paulus onder woorden wordt gebracht, dat allen gevallen zijn in Adam en allen zijn opgestaan (gered, gerechtvaardigd) tot een nieuw leven in Christus (vgl. Rom 5,19; 2Kor 5,14 e.v.; Hnd 17,26 e.v.). Verbonden met de notie van collectieve persoonlijkheid is

de notie van de kerkelijke dimensie van de mysteries/sacramenten, in zoverre de sacramenten op symbolische wijze uitdrukking zijn van de eschatologische incarnatie van God door de Geest, eerst in Christus (het 'oersacrament'), vervolgens in de Kerk (het 'basissacrament van Christus'). Deze dimensie is belangrijk voor de wijze waarop de katholieken de sacramenten verstaan, aangezien de Kerk als lichaam van Christus het basissacrament is van Gods belofte en bevrijding van het Koninkrijk.¹⁰¹ Zoals Christus het sacrament is van de ontmoeting met God, is de Kerk het sacrament van de ontmoeting met Christus, en vandaar uiteindelijk met God.

113. Het Tweede Vaticaans Concilie spreekt over het sacrament als over een werkelijkheid die speciaal beleefd moet worden daar het leven van de christen verbonden is met het paasmysterie.

“Zo bewerkt de liturgie van de sacramenten ... dat voor de gelovigen, zo zij goed gestemd zijn, bijna elke gebeurtenis in hun leven een heiliging verkrijgt door de goddelijke genade die voortvloeit uit het paasmysterie van het lijden, de dood en de verrijzenis van Christus, waaraan alle sacramenten ... hun kracht ontleenen, en dat vrijwel elk eerzaam gebruik van de stoffelijke dingen gericht kan worden op dit doel: de heiliging van de mens en de verheerlijking van God.”¹⁰²

Het gehele sacramentele systeem in de Katholieke Kerk vloeit voort uit de wijze waarop de centrale plaats van het paasmysterie gezien wordt. Het paasmysterie is de plaats waar God in symbolische daden en woorden het heil openbaart en schenkt. Op haar beurt brengt de Kerk eer aan God door Christus, daartoe in staat

gesteld door de heilige Geest door middel van de actieve participatie der gelovigen in woord en symbolische handeling. Volgens de leer van het Concilie zijn de sacramenten “sacramenten van het geloof”.¹⁰³ Dat zijn ze op vier manieren: sacramenten veronderstellen geloof, vreden het geloof, versterken het geloof en zijn een teken van geloof.

114. Vaticanum II geeft vier punten aan die belangrijk zijn voor het goed verstaan van de sacramenten. 1) Sacramenten hebben een liturgisch karakter. Als zodanig hebben ze hun plaats binnen de Liturgie van het Woord¹⁰⁴ en binnen het handelen van de Geest.¹⁰⁵ 2) Sacramenten zijn verbonden met God, hetgeen betekent dat zij de plaats zijn waar God handelt. 3) Ze zijn verbonden met de Kerk aangezien de Kerk de plaats is waar de sacramenten worden gevierd dankzij het priesterschap van het gehele lichaam¹⁰⁶ en omdat de Kerk door hen wordt opgebouwd. De sacramenten zijn bepalend voor de eigen werkelijkheid van de Kerk en worden gezien als institutionele elementen die het lichaam van Christus opbouwen.¹⁰⁷ 4) Ten slotte, de sacramenten zijn verbonden met het christelijk leven in zijn geheel, aangezien er een sterk verband is tussen de viering van het sacrament en de ethiek van het christelijk leven. Daarom wordt er een verband gelegd tussen het Woord van God dat verkondigd wordt, het Woord van God dat gevierd wordt en het Woord van God dat beleefd wordt en iedere christen in zijn dagelijks leven verplicht.

115. *Het doopsel* is voor de katholieken bovenal het sacrament van het geloof waardoor wij verlicht door de genade van de heilige Geest beantwoorden aan het evangelie van Christus. Door het doopsel wordt een mens ingelijfd in de Kerk, en in

101. Vgl. *Lumen gentium*, 48; Fil 2,12. Sprekend over de relatie tussen Israël en de Kerk beschrijft *Lumen gentium* 9 de sacramentele natuur van de Kerk aldus: “Zoals Israël naar het vlees, bij zijn tocht door de woestijn, reeds de Kerk van God genoemd wordt (vgl. 2Esdr 13,1; Nu 20,4; Dt 23,1 e.v.), zo wordt het nieuwe Israël dat in deze tijd optrekt op zoek naar de toekomstige en blijvende stede (vgl. Heb 13,14) ook de Kerk van Christus genoemd (vgl. Mt 16,18). Want Hij heeft haar door zijn bloed verworven (vgl. Hnd 20,28), met zijn Geest vervuld en met geschikte middelen voor een zichtbare en maatschappelijke eenheid uitgerust. God heeft de vergadering van hen die gelovend naar Christus opzien als naar de bewerker van het heil en het beginsel van eenheid en vrede samengeroepen en tot de Kerk gemaakt, om voor allen en ieder afzonderlijk het zichtbare sacrament te zijn van deze heil brengende eenheid.”

102. Tweede Vaticaans Concilie, Constitutie over

vervolg noten op blz. 40

de heilige liturgie
*Sacrosanctum
Concilium*, 61.

103. *Sacrosanctum concilium*, 59; *Lumen gentium*, 40.1; *Gaudium et spes*, 38.2.

104. Vgl. *Sacrosanctum concilium*, 7.

105. Vgl. *a.w.*, 8.

106. Vgl. *Lumen gentium*, 11.1.

107. Vgl. *Sacrosanctum concilium*, 41.2.

108. *Unitatis redintegratio*, 22; *Oecumenisch Directorium*, voetnoot 41.

109. Vgl. Origenes, *In Romanis*, V, 9, in: *PG* 14, 1047; vgl. St. Augustinus, *De Genesi ad litteram*, X, 23, 39, in: *PL* 34, 426; *De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum ad Marcellinum*, I, 26, 39, in: *PL* 44, 131. In feite wordt in drie passages van de Handelingen van de Apostelen (16,15; 16,33; 18,81) gesproken over een hele familie die gedoopt wordt. Zie ook Irenaeus, *Adv. Haereses II*, 22, 4, in: *PG* 7, 784; Harvey I, 330. Vele inscripties reeds uit de tweede eeuw geven kleine kinderen de titel

vervolg noten op blz. 41

de Geest opgebouwd tot een huis waarin God woont. Het doopsel is de reiniging door water krachtens het levende woord dat iedere zondesmet wegwast en ons deelgenoten maakt van Gods eigen leven. Zij die gedoopt zijn, zijn met Christus verenigd in een leven als het zijne (Kol 2,12; vgl. Rom 6,4 e.v.). De katholieke leer over het doopsel kan in zes punten worden samengevat: 1) het doopsel is het begin van het leven als christen en opent de toegang tot de andere sacramenten; 2) het is de grondslag van heel het christelijk leven; 3) de voornaamste gevolgen ervan zijn zuivering en nieuwe geboorte; 4) door het doopsel worden we ledematen van Christus en ingelijfd in zijn Kerk, en gaan we delen in haar zending; 5) het vormsel dat het doopsel completeert verdiept de geloofsgenade en geeft ons kracht voor de dienst; 6) ten slotte, als oprechte getuige van Christus is degene die het vormsel heeft ontvangen strikter verplicht het geloof in woord en daad te verspreiden en te verdedigen. Het decreet over de oecumene van het Tweede Vaticaans Concilie voegt daaraan toe: "Het doopsel vormt daarom de sacramentele band van de eenheid die zijn kracht uitoefent tussen allen die erdoor zijn wedergeboren."¹⁰⁸

116. Zowel in de Westerse als in de Oosterse Kerk wordt de kinderdoop beschouwd als een praktijk van oudsher.¹⁰⁹ In het oudst bekende rituale staat in een beschrijving van de *apostolische Traditie* uit het begin van de derde eeuw de volgende regel: "Doopt eerst de kinderen. De kinderen die voor zichzelf kunnen spreken moeten dat doen. De ouders of een familielid moeten voor de anderen spreken."¹¹⁰ De Katholieke Kerk doopt volwassenen, kinderen en zuigelingen. In ieder van deze gevallen is het geloof een belangrijk element. Wat de volwassenen en

kinderen betreft doet ieder van hen zelf zijn of haar geloofsbelijdenis. Met betrekking tot de zuigelingen heeft de Kerk altijd verstaan dat de dopeling gedoopt wordt tot het geloof van de Kerk. Het is de Kerk die met haar geloof het kind omringt dat nog geen persoonlijke geloofsbelijdenis kan doen. Deze overweging is gebaseerd op de dubbele solidariteit die men aantreft in de brieven van Paulus, namelijk de solidariteit in Adam en de solidariteit in Christus (Rom 5). In de inleiding op de dooprutus voor zuigelingen wordt bepaald dat

"om de werkelijkheid van het sacrament tot volle ontplooiing te brengen, moeten de kinderen daarna opgevoed worden in het geloof waarin zij gedoopt zijn. De basis van deze geloofsopvoeding is het sacrament, dat het kind heeft ontvangen. De hier bedoelde christelijke opvoeding – waar de kinderen recht op hebben – heeft tot doel de kinderen stap voor stap binnen te leiden in de ware kennis van Gods heilshandelen in Christus en op den duur zelfstandig het geloof van hun doopsel in hun leven waar te maken."¹¹¹

117. *De Eucharistie* is niet zomaar één van de sacramenten maar het is het sacrament bij uitstek. Vaticanum II zegt dat de Eucharistie de bron is en het hoogtepunt van het hele leven van de Kerk.¹¹² Door de activiteit van de heilige Geest wordt het verzoenend werk van Jezus Christus wereldomvattend gemaakt en brengt het alles in de hemel en op aarde samen onder één hoofd, Jezus Christus (Ef 1,10). De sacramentele grondslag van deze *koinonia* of *communio* is het ene doopsel waardoor wij gedoopt zijn tot het ene lichaam van Christus (1Kor 12,12

e.v.; vgl. Rom 12,4 e.v.; Ef 4,3 e.v.); door het doopsel zijn we één in Christus (Gal 3,26-28). Het hoogtepunt van deze communio wordt gevonden in de Eucharistie, waardoor de velen één worden door te delen in het ene brood en de ene beker (1Kor 10,16 e.v.). Daarom is de *koinonia/communio* in het ene Eucharistische brood de bron en het teken van de *koinonia/communio* in het ene lichaam van de Kerk. In de Eucharistie zijn wij deelgenoot gemaakt van de hemelse liturgie, en hebben wij een voorsmaak van het eeuwige leven als God alles in allen zal zijn. De Eucharistie, waarin Christus werkelijk en wezenlijk tegenwoordig is, stelt op sacramentele wijze het offer tegenwoordig dat Christus eens en voor al op het kruis heeft gebracht. Het is een *memoriale* van zijn lijden, dood en verrijzenis.¹¹³ Wat de Eucharistie voor de katholieken betekent heeft een veelheid van aspecten. Door deze samen te vatten kunnen we komen tot een vollediger begrip van wat de Eucharistie betekent. Zo wordt bijvoorbeeld de Eucharistie gezien als een maaltijd die de eenheid van de gemeenschap tot stand brengt en er teken van is; bovendien wordt deze maaltijd gezien in het licht van de onherhaalbare dood van Christus op het kruis. In het eucharistisch offer wordt heel de schepping, die door God bemind wordt, aan de Vader opgedragen door de dood en verrijzenis van Christus. Door Christus kan de Kerk het offer van lofprijzing opdragen als dank voor al het goede, het schone en het rechtvaardige dat God in de schepping en in de mensheid tot stand heeft gebracht.¹¹⁴

118. Hoewel de viering van de Eucharistie uit verschillende onderdelen bestaat, wordt ze als één daad van erediensdienst gezien. De eucharistische tafel is de tafel zowel van het Woord van God als van het lichaam

van de Heer. Vaticanum II leerde dat Christus op verschillende wijzen aanwezig is bij de viering van de Eucharistie. Allereerst in de persoon van de bedienaar die de Kerk in naam van de Heer verzamelt en hen in zijn Geest begroet; vervolgens in de verkondiging van het Woord; ten derde in de in Gods naam verzamelde bijeenkomst; ten vierde op speciale wijze onder de eucharistische gedaanten.¹¹⁵ De gelovigen wordt gevraagd actief deel te nemen aan de viering van de liturgie door middel van liederen, gebeden en speciaal door het ontvangen van het eucharistisch lichaam en bloed van de Verrezen Heer. De gelovigen gaan te communie aan de tafel des Heren door het ontvangen van het eucharistisch brood en de beker.

119. Ten slotte kunnen we stellen dat de Kerk een verband legt tussen wat gevierd wordt en het leven dat men leidt. Daarom moeten wij, zoals Augustinus leerde, meer ten volle datgene worden wat wij ontvangen, namelijk het lichaam van Christus. Dit betekent dat zoals Paulus in de Eerste brief aan de Korintiërs voorhield (1Kor 11,17 e.v.), wij consequent moeten leven naar wat wij werkelijk zijn; vandaar het verband tussen de Eucharistie en gerechtigheid, vrede en verzoening. Vanwege deze eucharistische werkelijkheid zijn katholieken verplicht een levend teken te worden van Christus' vrede en verzoening voor de wereld.

Een mennonitisch begrip van ordinanties

120. De term ordinantie wordt in de dopers-mennonitische theologie gebruikt in plaats van 'sacrament'.¹¹⁶ Wanneer men spreekt van de doop en het Avondmaal als over ordinanties wordt benadrukt dat de Kerk met deze praktijken begon en ze voortzette omdat Christus ze verordende

van 'kinderen van God', een titel die alleen aan gedoopten gegeven werd, of vermelden uitdrukkelijk dat ze gedoopt waren: vgl. bijvoorbeeld *Corpus Inscriptio-num Graecarum*, 9727, 9801, 9817; E. Diehl, ed., *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres* (Berlijn: Weidmann, 1961), 1523 (3), 4429 A. Voor een uitvoerige studie over de kwestie van de kinderdoop in samenhang met de rituelen van de christelijke initiatie, zie Maxwell E. Johnson, *The Rites of Christian Initiation: Their Evolution and Interpretation* (Collegeville: The Liturgical Press, 1999).

110. Hippolytus van Rome, *Traditio apostolica*, 21.

111. *Het doopsel van kinderen*, inleiding. Zie ook de instructie van de Congregatie voor de Geloofsleer, *Pastoralis actio* (20 oktober 1980), 14, waarin gezegd wordt: "Het feit dat zui-gelingen nog geen persoonlijke geloofsbelijdenis kunnen doen verhindert de Kerk niet om aan hen dit sacrament toe te dienen, aangezien zij hen in feite doopt in haar eigen geloof."

vervolg noten op blz. 42

Dit leerpunt werd duidelijk door Augustinus omschreven: 'Wanneer kinderen worden gepresenteerd om een geestelijke gave te ontvangen, zijn het niet zozeer de mensen met de kinderen in hun armen die ze presenteren – hoewel zij, als ze goede christenen zijn, inbegrepen zijn onder hen die de kinderen presenteren – als wel de hele gemeenschap van de heilige en gelovige christenen ... Het wordt gedaan door de Kerk als moeder, die in de heiligen aanwezig is, aangezien het als één geheel is dat zij iedereen en ieder van hen geboren doet worden' (*Epist.* 98, 5, in: *PL* 33, 362; vgl. *Sermo* 176, 2, 2, in: *PL* 38, 950). Deze leer wordt herhaald door Thomas van Aquino en alle theologen na hem: het kind dat gedoopt wordt gelooft niet op eigen rekening, door een persoonlijke handeling, maar langs anderen, 'door het geloof van de Kerk dat aan het kind wordt meegedeeld' (in: *Summa Theologica*, IIIa, q. 69, a. 5, ad 3, vgl. q. 68, a. 9, ad 3). Deze zelfde leer komt ook tot uiting in de nieuwe Ritus

vervolg noten op blz. 43

(instelde) (Mt 26,26-29; 1Kor 11,23-26). Twee ordinanties hebben alle mennonietkerken gemeen, namelijk doop en Avondmaal. Een derde, de voetwassing, wordt door sommigen in praktijk gebracht (vgl. Joh 13,3-17).¹¹⁷ Een andere kwestie van woordgebruik is dat mennonieten niet het woord 'Eucharistie' gebruiken maar over de maaltijd spreken als over 'de Maaltijd van de Heer' (of Avondmaal) en soms 'heilig gemeenschapsmaal'. Het is algemeen gebruik geworden in theologische en belijdenisgeschriften om over de ordinanties en de elementen van water, brood en wijn te spreken als over symbolen of tekenen. Daarmee wordt bedoeld dat de ordinanties en de elementen boven zichzelf uitwijzen naar hun geestelijke betekenis, en ook, in het geval van het Avondmaal, naar zijn historische gedachtenis. In dit verslag beperken we ons tot de ordinanties van doop en Avondmaal, want deze waren het kernpunt van de dialoog tussen mennonieten en katholieken.

Doop

121. Naar dopers-mennonitische opvatting ontleent *de doop* zijn betekenis zowel aan de bijbelse verhalen over doopsels – de doop van Jezus (Mt 3,13-17; Mc 1,9-11; Lc 3,21-22; Joh 1,29-34) en van hen die in Jezus' naam gedoopt werden (bijvoorbeeld Hnd 2,41) – als aan wat er in de bijbel gezegd wordt over de betekenis van de doop (bijvoorbeeld Rom 6,3-4; Kol 2,12; Joh 5,7-8). Bij het overwegen van deze teksten komt men tot het inzicht dat het dopen met water een teken is van drie met elkaar in verband staande aspecten van de christelijke initiatie en vorming:¹¹⁸

1) Bij de doop getuigt de betreffende persoon ten overstaan van de gemeente zijn/haar zonden te hebben berouwd, de genade te hebben ontvangen van God en

gereinigd te zijn van alle zondigheid (Ez 36,25; Hnd 2,38). De doop is zo een teken van een goed geweten voor God en de kerk. 2) Het dopen met water betekent de uitstorting van de heilige Geest in het leven van de christen (Hnd 2,17.33). Met de doop erkent zo degene die gedoopt wordt dat de Geest in zijn/haar geloofsleven aanwezig is. 3) Met de doop wordt aan de gemeente openlijk te kennen gegeven dat de betreffende persoon de weg wil gaan van Christus. In geschriften van de dopers wordt deze weg soms beschreven als "het wandelen in de opstanding".¹¹⁹

122. De doopverbintenis tot geloof en trouw is geen individualistische handeling, daar de doop en het lidmaatschap van de kerk onafscheidbaar met elkaar zijn verbonden. De mens is "door de doop één enkel lichaam geworden" (1Kor 12, 13), het lichaam van Christus, de kerk. Wanneer de doopkandidaat zijn geloof bevestigt, is het het geloof van de kerk dat hij bevestigt, en hij doet dit in de samenhang met de gemeenschap van gelovige mensen waarin hij wordt opgenomen als verantwoordelijk lid. Het nieuwe kerklid verklaart zich bereid zorg en raad te geven en te ontvangen en deel te nemen aan het leven en de zending van de kerk. De betreffende persoon staat in een zeer persoonlijke verhouding tot de Driene God, en tegelijk ook in en met de gemeenschap van gelovigen waar genade ervaren wordt en geloof wordt uitgesproken in en samen met het volk van God.

123. Mennonitische geloofsbelijdenissen en ook eeuwen van praktijk tonen aan dat de doop niet alleen gezien wordt als een teken dat over de het doopritueel heen verwijst naar zijn historische en geestelijke betekenis, maar dat in en door de doop de individu en de geloofsge-

meenschap een werkelijke verandering ondergaan. Zo zegt de *Belijdenis van Dordrecht* (1632) dat alle berouwvolle gelovigen gedoopt moeten worden met water “om hun zonden te begraven, en zo opgenomen te worden in de gemeenschap van de heiligen”.¹²⁰ Hier blijkt het delen in de doophandeling het uitwissen van zonden *te veroorzaken*. Een uitspraak over de doop in de *Geloofsbelijdenis van Ris* (1766) spreekt over de doop als een *middel* voor geestelijke zegening, hergeboorte en vernieuwing: “Als de christelijke doop aldus vroom wordt verlangd, toegediend en ontvangen, dragen we het grote hoogachting toe als een middel om geestelijke zegen mee te delen en te ontvangen, niets minder dan de wassing van hergeboorte en vernieuwing van de heilige Geest.”¹²¹ Meer recente mennonitische belijdenisuitspraken over de doop tonen ook de verwachting van een *omvorming* die te danken is aan de deelname aan de ordinantie. De *Geloofsbelijdenis van de mennonieten in Canada* (1930) verklaart:

“De doop is een inlijving (*Einverleibung*) in Christus en in zijn kerk, en het verbond van een goed geweten met God. Het betekent de begrafenissen van ons oude leven in de dood van Christus en brengt de eenheid tot stand van de dopelingen met Christus in een nieuw gehoorzaam leven om in zijn voetspoor te treden en te doen wat Hij hun heeft opgedragen.”¹²²

Terwijl in de mennonitische theologie en mennonitische geloofsbelijdenissen erkend wordt dat in de handeling zelf van de doop ‘er iets gebeurt’, wordt de door de doop bewerkte omvorming in en door het ritueel alleen denkbaar geacht indien en op het ogenblik dat dit waargemaakt wordt in het geloof en het leven van de-

gene die gedoopt wordt en van de dopende gemeenschap.

124. Mennonieten praktiseren de volwasenendoop, soms aangeduid als ‘de doop van gelovigen’. De doop is voorbehouden aan jonge mensen en volwassenen die er vrijwillig om vragen omdat zij Jezus Christus hebben aanvaard als hun persoonlijke Heiland en Heer. Dit veronderstelt van de kant van degene die gedoopt wordt, dat deze in staat is tot logisch denken en zich persoonlijk verantwoordelijk kan stellen voor het geloof, en een verantwoordelijk deelnemer kan worden in het leven van de kerk. De doop wordt toegediend “overeenkomstig de opdracht en de leer van Christus, en het voorbeeld en de gewoonte van de apostelen”.¹²³ De persoon wordt gedoopt met water in de Naam van de Vader, de Zoon en de heilige Geest. Volgens de mennonieten dient de doop gepaard te gaan met onderricht in het Woord van God en in de weg van het volgen zijn (Mt 28,19 e.v.). De doop wordt toegediend door uitgieten van water op de dopeling (begieten of besprenkelen) of door onderdompeling in water.¹²⁴

125. De mennonitische kerk viert het *Avondmaal* (*of Maaltijd van de Heer*) overeenkomstig Jezus’ instelling van het Avondmaal en hetgeen het Nieuwe Testament over de betekenis daarvan leert: 1) Het Avondmaal is een gedachtenismaal waarbij de deelnemers dankbaar herdenken dat Jezus leed, stierf en verrees omwille van alle mensen, waarbij Hij zijn lichaam offerde en zijn bloed stortte tot vergiffenis van de zonden (Mt 26,28; 1Kor 11,23–25). 2) De maaltijd is een teken dat getuigt van het nieuwe verbond dat in en door de dood en verrijzenis van Christus tot stand is gekomen, en aldus

van het doopsel, wanneer de voorganger aan de ouders en peetouders vraagt het geloof te belijden van de Kerk, het geloof waarin de kinderen worden gedoopt” (*Ordo baptismi parvulorum, Praenotanda*, 2, vgl. 56).

112. Vgl. *Lumen gentium*, 11.

113. Het woord memoriale (*zikkaron* in het Hebreeuws, *anamnesis* in het Grieks) is een technische term die niet alleen de herinnering is aan gebeurtenissen uit het verleden maar die de machtige werken (*mirabilia Dei*) verkondigt die God voor ons heeft verricht (Ex 13,3). In liturgische vieringen worden deze gebeurtenissen in zekere zin concreet tegenwoordig gesteld.

114. Vgl. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1359.

115. Vgl. *Sacrosanctum concilium*, 7.

116. De mennonieten vermeden het gebruik van het woord ‘sacrament’, omdat zij bang waren voor wat zij noemden ‘sacramentalisme’, de bekoring om wonderbare kracht toe te ken-

vervolg noten op blz. 44

nen aan het ritueel en de elementen ervan als zodanig. Maar toch werd de aanduiding 'sacrament' soms wel gebruikt, zoals bijvoorbeeld in Art. 26 van de geloofsbelijdenis van Ris (1766), die zegt: "Dat de Heer dit *sacrament* (cursief gedrukt) instelde met de bedoeling dat het door zijn volgelingen in zijn Kerk te allen tijde in acht genomen zou worden, is duidelijk" (Loewen, *a.w.*, 98).

117. Een recent overzicht van de doperse ordinaties voegt eraan toe 'kerkelijke tucht', hoewel dit niet algemeen als zodanig wordt aangenomen. Kerkelijke tucht kwam in de plaats van het boetesacrament in navolging van het Nieuwe Testament (Mt 18,15-18) waar aan de zondaar de gelegenheid wordt geboden tot berouw, vergiffenis en opnieuw toegelaten worden tot de gemeenschap van de Kerk. Zie C.A. Snyder, *From Anabaptist Seed* (Kitchener/Scottsdale: Pandora Press/Herald Press, 1999), 28 e.v..

118. Een andere manier om de

vervolg noten op blz. 45

een uitnodiging aan de deelnemers om hun verbond met Christus te hernieuwen (Jr 31,33-35; Mc 14,24; 1Kor 11,25). 3) De Maaltijd van de Heer is een teken van het collectief delen van de kerk in het lichaam en bloed van Christus, en aldus een uitnodiging aan de leden van de kerk om één te zijn (Lc 22,19 e.v.; 1Kor 10,16 e.v.). 4) De maaltijd is een verkondiging van de dood van de Heer, een blijde viering van hoop op zijn wederkomst, een voorsmaak van het hemels gastmaal van de verlost, en een gelegenheid om opnieuw de uitnodiging te horen om de Heer te dienen in een offerend leven tot zijn wederkomst (Lc 22,28-30; 1Kor 11,26).

126. Terwijl door heel de mennonitische traditie heen sterk de nadruk wordt gelegd op het Avondmaal als een gedachtenis en teken, gaan de mennonitische geloofsbelijdenissen niet voorbij aan de daadwerkelijke kracht van de ordinantie om in de deelnemers en in de geloofsgemeenschap een verandering teweeg te brengen. De *Schleitheim Belijdenis* (1572) schildert de gemeente van ware gelovigen als "gemaakt tot één brood met alle kinderen van God".¹²⁵ Dit suggereert dat in geestelijke zin de gemeenschap het brood wordt. Iets van deze kracht die in verband staat met het delen van het brood zelf, wordt ervaren en gekend wanneer broeders en zusters zeggen dat zij zich tijdens de communiedienst geestelijk zeer sterk met de anderen verbonden gevoelen en na afloop van de dienst, zich "andere mensen" voelen. Sprekend over het Avondmaal geeft de *Belijdenis van Ris* de aanwezigheid aan van deze geestelijke kracht, waar gezegd wordt: "Van de kant van God en Christus dient [het Avondmaal] als middel om in ons op de meest uitdrukkelijke wijze de grote zegeningen te bevestigen en bezegelen die in het evangelie opge-

sloten liggen.¹²⁶ De *Confession of Faith in a Mennonite Perspective* (1995) stelt: "Wanneer wij deelnemen aan de gemeenschap van brood en beker, deelt het verzamelde lichaam van gelovigen in het lichaam en bloed van Christus en erkent opnieuw dat haar leven in stand wordt gehouden door Christus, het brood van het leven."¹²⁷ De kern is niet gelegen in de elementen als zodanig, maar in de samenhang in haar geheel, waaronder begrepen de gemeenschap van de verzamelde gemeente, het biddend verlangen van ieder afzonderlijk, en de geestelijke aanwezigheid die gesuggereerd en tegenwoordig gesteld wordt met behulp van geschikte symbolen en liturgie.¹²⁸

127. De uitnodiging om deel te nemen aan het Avondmaal gaat uit naar alle gedoopte gelovigen die een goede verstandhouding hebben met de Heer en met hun gemeente, en die door Gods genade trachten te leven overeenkomstig het voorbeeld en de leer van Christus. Vanaf het begin van de dopers-mennonitische beweging werd de eenheid van het lichaam der gelovigen gezien als een noodzakelijke voorwaarde om tot de tafel van de Heer te naderen.¹²⁹ Hoe kan er deelname zijn, vraagt men zich af, als men niet streeft naar de eenheid van het ene lichaam van Christus? De nadruk die erop gelegd wordt dat men bij de voorbereiding van de Maaltijd van de Heer ervoor moet zorgen dat de leden een 'goede' verstandhouding hebben met hun broeders en zusters in de kerk is kenmerkend voor de mennonitische praktijk van de heilige Communie.

Convergenties

128. De Katholieke Kerk en de mennonietenkerk zijn het met elkaar eens dat de

doop en de Maaltijd van de Heer hun oorsprong en referentiepunt hebben in Jezus Christus en de leer van de Schrift. Beide beschouwen de viering van deze sacramenten/ordinanties als uitstekende gelegenheden voor contact met Gods genadeaanbod dat in Jezus Christus is geopenbaard. Het zijn belangrijke momenten in de verbondenheid van de gelovige met het lichaam van Christus en de christelijke levenswijze. Katholieken en mennonieten zien de sacramenten/ordinanties als handelingen van de Kerk.

129. Mennonieten en katholieken zijn het eens over de basisbetekenis en draagwijdte van de doop als een sterven en verrijzen met Christus “opdat ook wij, zoals Christus door de macht van zijn Vader uit de doden is opgewekt, een nieuw leven zouden leiden”(Rom 6,4). Ook benadrukken wij beiden dat de doop de uitstorting betekent van de heilige Geest en de beloofde aanwezigheid van de heilige Geest in het leven van de gelovige en van de Kerk.

130. Katholieken en mennonieten zijn het erover eens dat de doop een openbaar getuigenis is van het geloof van de Kerk, en de gelegenheid voor de inlijving van nieuwe gelovigen in Christus en in de Kerk. Beiden stellen dat de doop een onherhaalbare handeling is.

131. Voor mennonieten en katholieken is een openbare geloofsbelijdenis vereist bij de doop. De mennonitische kerken dopen de kandidaat op zijn eigen geloofsbelijdenis. Dit is ook het geval in de katholieke ritus van de volwassenendoop. In het geval van de doop van een zuigeling in de Latijnse ritus van de Katholieke Kerk is het de Kerk, samen met de ouders en peetouders, die de geloofsbelijdenis ver-

richt namens het kind. Deze belijdenis wordt een persoonlijke, wanneer het kind in staat is te redeneren en het geloof te bevestigen. Dit wordt op plechtige wijze gedaan bij het vormsel. In de Oosterse ritus worden alle drie de sacramenten tezamen gevierd en de betekenis van het vormsel is de opname van de kandidaat in het openbaar getuigenis van Christus en het ontvangen van de genade die eugen is aan dit openbaar getuigenis.

132. Mennonieten en katholieken voeren de ritus van de doop uit als een openbare viering in de gemeente. Beiden dienen de doop toe door het uitgieten van water of onderdompeling in water; en zij dopen in de naam van de Vader, de Zoon en de heilige Geest zoals Jezus voorschreef (vgl. Mt 28,19). In de mennonitische kerken wordt de doop toegediend door een bevestigd ambtsdrager van de gemeente. In de Katholieke Kerk is het gewoonlijk een bisschop, priester of diaken die het doopsel toedient.

133. Mennonieten en katholieken zijn het eens over belangrijke aspecten van de betekenis van het Avondmaal of Eucharistie: 1) beiden stellen dat de viering van de Eucharistie/het Avondmaal geworteld is in Gods wonderbare genadegave die voor alle mensen toegankelijk is gemaakt krachtens het lijden, de dood en de verrijzenis van Jezus Christus. 2) Wij zijn het erover eens dat het Avondmaal/de Eucharistie de herinnering oproept aan het lijden, de dood en de verrijzenis van Christus. 3) We zijn het erover eens dat de maaltijd een belangrijke gelegenheid biedt om onze zondigheid te erkennen, en de genade van vergiffenis te ontvangen. 4) Beiden vieren de Eucharistie/de Maaltijd van de Heer om het leven van de christen te voeden, het besef van de zen-

betekenis van de doop te schetsen zou een vroeger schema kunnen zijn dat door de dopers werd ontwikkeld op grond van 1Joh 5,7-8, dat begrepen wordt als verwijzing naar een drievoudige schets: doop van de heilige Geest, doop van water, doop van bloed. Vgl. 'Confession of Faith According to the Holy Word of God' (circa 1600), 21, in: Thieleman J. van Braght, *Martelaerspiegel*, a.w., 396 e.v..

119. H.S. Bender, 'Walking in the Resurrection', in: *The Mennonite Quarterly Review*, 35 (April 1961), 11-25.

120. *Belijdenis van Dordrecht*, art. 7, in: Loewen, a.w., 65.

121. *Geloofsbelijdenis van Ris*, art. 25, in: Loewen, a.w., 97.

122. Loewen, a.w., art. 9, 306.

123. *Belijdenis van Dordrecht*, art. 7, in: Loewen, a.w., 65.

124. Vgl. *Geloofsbelijdenis van Ris*, art. 25, in: Loewen, a.w., 97 e.v..

125. *Schleitheim Belijdenis*, art. 3,

vervolg noten op blz. 46

in: Loewen, *a.w.*, 80.

126. *Geloofsbelijdenis van Ris*, art. 26, in: Loewen, *a.w.*, 98.

127. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 12, in: *a.w.*, 50.

128. Vgl. John D. Rempel, *The Lord's Supper in Anabaptism* (Scottsdale/Waterloo: Herald Press, 1993). Rempel zegt dat de dopers "de kerk als gemeenschap maakten tot degene die het brood breekt. Er is nog wel een voorganger die symbool is van de orde en het gezag van de gemeenschap. Maar het is de gemeente die de handeling verricht. In hun handelen is de Geest aanwezig die hen omvormt zodat ze worden tot het lichaam van Christus. Het leven van de gemeente, in haar geloof en liefde gewijd, wijdt de elementen" (34).

129. Vgl. *Schleitheim Belijdenis*, 3, in: Loewen, *a.w.*, 80.

ding der Kerk te versterken, en onze gemeenschappen gelijkvormig te maken met het lichaam van Christus zodat ze bedienaren worden van verzoening, vrede en gerechtigheid in de wereld (vgl. 1Kor 11, 17-32; 2Kor 5,16-21). 5) Beiden vieren het Avondmaal/de Eucharistie in de geest van christelijke hoop, als een voorsmaak van het hemels gastmaal dat verwacht wordt in het komende koninkrijk van God.

134. Katholieken en mennonieten zijn het erover eens dat de verrezen Christus aanwezig is in de viering van de Eucharistie/de Maaltijd van de Heer. Christus is degene die uitnodigt tot de maaltijd; Hij is tegenwoordig in de gelovigen die in zijn naam zijn vergaderd; en Hij is tegenwoordig in het Woord dat verkondigd wordt.

Divergenties

135. Zowel mennonieten als katholieken zien sacramenten en ordinanties als door Christus ingestelde uitwendige tekenen, maar verschillen van opvatting over de kracht van de tekenen. Voor mennonieten wijzen ordinanties als tekens op het heilbrengend werk van Christus en nodigen ze uit tot deelname aan het leven van Christus. Voor katholieken brengen de tekenen niet alleen tot deelname in het leven van Christus, maar delen zij aan de ontvanger ervan ook de genade mee die ieder sacrament bezit.

136. De Katholieke Kerk verdedigt zowel de kinder- als de volwassenendoop, en beschouwt de mennonitischeoop, die gebeurt met water in de naam van de Drie-eenheid, als geldig. In de mennonitische kerk is deoop bestemd voor hen die de betekenis ervan begrijpen en er in vrijheid erom vragen op grond van hun per-

soonlijk geloof in Jezus Christus dat zij bezitten.

137. Mennonieten en katholieken verschillen gedeeltelijk van opvatting over de betekenis van de persoonlijke geloofsbelijdenis als het om de doop gaat. Beiden zijn het eens over de noodzaak van de geloofsbelijdenis. Maar in de katholieke praktijk wordt bij de doop van een zuigeling een geloofsbelijdenis gedaan namens het kind door de ouders, peetouders en alle aanwezigen. In de mennonitische kerken, die geen kinderdoop toedienen, is het een vereiste dat er een geloofsbelijdenis en doopverplichting persoonlijk wordt uitgesproken door degene die gedoopt wordt. In de mennonitische kerken is het niet aanvaardbaar een geloofsbelijdenis te doen uit naam van iemand die gedoopt wordt en op het moment van de doop geen besef heeft van de eigenlijke betekenis van zijn of haar doop en wat dit met zich meebrengt.

138. Katholieken en mennonieten verschillen van mening over de vraag hoe Christus tegenwoordig is in de Eucharistie of het Avondmaal. Voor de mennonieten is de Maaltijd van de Heer allereerst een teken of symbool dat wijst naar Jezus' lijden, dood en verrijzenis en dat de herinnering daaraan levend houdt tot Zijn wederkeer. Voor de katholieken is de Eucharistie de bron en het hoogtepunt van het gehele leven van de Kerk, waarin het offer, dat eens en voor goed gebracht is op het kruis, werkelijk aanwezig wordt gesteld onder de gedaanten van geconsacreerd brood en geconsacreerde wijn, en aan de Vader wordt aangeboden als een akte van dankbaarheid en lof voor het heerlijke werk van verlossing die aan de mensheid wordt geschonken.

139. Katholieken en mennonieten verschillen van mening over de vraag hoe Christus tegenwoordig is in de Eucharistie en het Avondmaal. De dopers verwierpen de gedachte dat er een werkelijke lichamelijke aanwezigheid was van Christus in de elementen van brood en wijn. Tegenwoordig zien de mennonieten deze elementen als tekenen of symbolen die herinneren aan de betekenis van Christus' dood voor de vergiffenis van de zonden en voor de verplichting van de christen tot liefde en navolging. In de katholieke opvatting is in het sacrament van de Eucharistie "het lichaam en bloed van onze Heer Jezus Christus samen met zijn ziel en godheid, en bijgevolg de gehele Christus, waarachtig, werkelijk en wezenlijk tegenwoordig",¹³⁰ onder de gedaanten van brood en wijn die geconsacreerd zijn door een gewijd bisschop of priester.

140. Wat betreft de deelname aan de Maaltijd van de Heer richten de meeste mennonitische kerken een open uitnodiging om eraan deel te nemen, tot alle gelovigen die gedoopt zijn, een goede reputatie in hun kerk hebben, en een goede verstandhouding hebben met de Heer en met elkaar. In de katholieke opvatting heeft het kerkelijk aspect van de Eucharistie consequenties voor de vraag wie toegelaten mag worden tot de Eucharistische communie, aangezien de Eucharistie als sacrament van de eenheid veronderstelt dat we in volledige kerkelijke communio verkeren.¹³¹ Daarom moet het kerkelijk aspect van de Eucharistie onder ogen worden gezien bij de vraag wie tot de Eucharistie wordt toegelaten.

Terreinen voor nadere studie

141. Er moet gesproken worden over onze uiteenlopende inzichten aangaande de rol

van het geloof van de Kerk waar het gaat over de status van kinderen en zuigelingen. Dit zou ook een vergelijkende studie vragen van de theologie over zonde en verlossing, over de geestelijke status van kinderen, en over de doop.

142. De kwestie van al dan niet erkenning van elkanders doopsel vraagt om verdere studie.

143. We moeten samen de geschiedenis bestuderen van de oorsprong en ontwikkeling van de theologie en de praktijk van de doop, met als doel de oorsprong te achterhalen van de zuigelingendoop, met beoordeling van de veranderingen die het gevolg waren van de Constantijnse wending, de ontwikkeling in de leer over de erfzonde, en andere zaken.

144. Het zou nuttig zijn verder te discussiëren over de relatie van de katholieke opvatting over de sacramenten en de mennonitische opvatting over de ordinanties, om verder na te gaan waar er nog meer belangrijke convergenties en divergenties zijn.

C. Onze verplichting tot vrede

Zalig die vrede brengen, want zij zullen kinderen van God genoemd worden (Mt 5,9)

145. Door onze dialoog kwamen we tot het inzicht dat katholieken en mennonieten een gemeenschappelijke verplichting met elkaar delen om vrede te stichten. Deze verplichting is geworteld in onze verbondenheid met "de God van de vrede" (Rom 15,33) en het antwoord van de Kerk op Jezus' verkondiging van het "evangelie van de vrede" (Ef 6,15). Christus heeft ons de dienst van de verzoening

130. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 1374, citerend het Concilie van Trente (1551), in: *DS* 1651.

131. *Communio* met de plaatselijke bisschop en de bisschop van Rome wordt gezien als een teken van en dienst aan de eenheid van de Kerk.

toevertrouwd. Als “gezanten van Christus” (2Kor 5,20) zijn we geroepen tot verzoening met God en met elkaar. Door de Geest bewogen willen wij met onze broeders en zusters in het geloof en met de wereld om ons heen onze roeping delen om instrumenten te zijn van Gods vrede.

146. Wij bieden de resultaten van onze dialoog over de kwestie van de verplichting tot vrede aan in vier delen: 1) Overzicht van kenmerkende aspecten van onze respectievelijke inzichten op het scheppen van vrede en daarop betrekking hebbende christelijke leerstukken; 2) punten van convergentie; 3) punten van divergentie; 4) onderwerpen die nader onderzocht moeten worden.

Katholieke standpunten over vrede

147. *De sociale visie van de Kerk.* De eerste manier waarop de Kerk bijdraagt tot de verzoening van het menselijk geslacht is de eigen universaliteit van de Kerk.¹³² Daar zij zichzelf beschouwt als “een sacrament van innige vereniging met God en van de eenheid van heel het menselijk geslacht”¹³³ ziet de Katholieke Kerk de bevordering van de eenheid, en overeenkomstig daarmee van de vrede “als ten nauwste samenhangend met de zending van de Kerk”.¹³⁴ Om die reden bevordert zij solidariteit onder de volken, en roept zij mensen en volken op tot het opofferen van de voordelen van macht en rijkdom omwille van de solidariteit van het menselijk geslacht.¹³⁵ De Eucharistie, die de liefdesbanden versterkt, voedt een dergelijke solidariteit. Van de andere kant drukt de Eucharistie de liefde uit die de leden van de gemeenschap in Christus met elkaar verbindt (1Kor 11,17-34).¹³⁶

148. De Kerk ziet de roeping van de mens als in wezen op gemeenschappelijkheid gericht, dat wil zeggen dat menselijke betrekkingen gericht zijn op eenheid en liefde, een orde van liefde die bevestigd is door het leven en onderricht van Jezus en het door de Geest doortrokken leven van de Kerk (vgl. Lc 22,14-27; Joh 13,1-20; 15,1-17; 17,20-24).¹³⁷ Deze orde van liefde is duidelijk in het leven van de gelovigen en in de gemeenschap van de Kerk, maar blijft daar niet toe beperkt. Dankzij de schepping en verlossing wordt ze namelijk aangetroffen op alle niveaus van de menselijke samenleving.

149. God schiep het menselijk geslacht om één te zijn, en bevestigde in Christus de wet van de liefde (Hnd 17,26; Rom 13,10). Bijgevolg ziet de Kerk in de groeiende onderlinge afhankelijkheid over de hele wereld, ook al gebeurt die niet zonder problemen die te wijten zijn aan de zonde, een kracht die kan bijdragen tot de vrede.¹³⁸ Zo schreef Johannes Paulus II: “Het door allen zo verlangde einddoel van de vrede zal zeker bereikt worden door de verwerkelijking van de maatschappelijke en internationale rechtvaardigheid, maar ook door de praktijk van de deugden die de saamhorigheid bevorderen en ons leren te leven in eenheid...”.¹³⁹

150. *De roeping tot heiligheid.* Voor alle christenen geldt dat zij door God geroepen worden tot heiligheid (1Tes 4,3; Ef 1,4).¹⁴⁰ Dit is een heiligheid “waarnaar allen streven die, door de Geest van God bewogen, aan de stem van de Vader gehoor geven ... de arme, nederige en kruis dragende Christus navolgen”.¹⁴¹ Als Gods eigen volk, levend bij de inwijding van het Koninkrijk moeten wij “vredestichters” zijn, die “honger en dorsten naar de gerechtigheid” (Mt 5,6) en “wor-

132. Vgl. Hnd, 2; *Lumen gentium*, 1, 9 en met name 13; *Gaudium et spes*, 42.

133. *Lumen gentium*, 1, 4, 9, 13.

134. *Gaudium et spes*, 42.

135. Vgl. Johannes Paulus II, Encycliek *Sollicitudo rei socialis* (30 december 1987), 38-40, in: *KD* 16/3 (maart 1988), 120-124; Johannes Paulus II, Encycliek *Centesimus annus* (1 mei 1991), 52, in: *KD* 19/3 (mei 1991), 146-147.

136. Vgl. *Sacrosanctum concilium*, 9-10; *Lumen gentium*, 3, 7; *Sollicitudo rei socialis*, 48.

137. Vgl. *Gaudium et spes*, 24-25, 32.

138. Vgl. *Lumen gentium*, 1; *Gaudium et spes*, 4, 6, 24-25; *Sollicitudo rei socialis*, 45.

139. *Sollicitudo rei socialis*, 39, in: *a.w.*, 123; vgl. Jak 3,18.

140. Vgl. *Lumen gentium*, 39.

141. *A.w.*, 41.

den vervolgd om de gerechtigheid” (Mt 5,10). Wij dienen elkaar lief te hebben, elkaar te vergeven en eenvoudig te leven in navolging van Jezus die “bestond in goddelijke majesteit ... zich heeft vernederd, gehoorzaam werd tot de dood, tot de dood aan een kruis” (vgl. Fil 2,6.8). Wij moeten vrijgevig zijn en vergevingsgezind jegens iedereen zoals God vrijgevig is jegens ons (Lc 6,37 e.v.). Kort gezegd, als volgelingen van Jezus wordt ons geleerd: “Weest dus volmaakt, zoals uw Vader in de hemel volmaakt is” (Mt 5,48).

151. Zoals Paulus ons leert zijn alle geboden samen te vatten in dit ene: “bemin uw naaste als uzelf” (Rom 13,9; vgl. Jak 2,8; 1Joh 4,11 e.v.). Voor katholieken neemt de liefde voor de naaste een speciale gedaante aan in liefde voor en dienst aan armen en randfiguren; werkelijk, in een ‘voorkeurskeuze voor de armen’. De liefdesdienst aan de naaste wordt bevorderd door persoonlijke en gemeenschappelijke werken van barmhartigheid, in georganiseerde liefdadigheid, en ook in verdediging van gerechtigheid, mensenrechten en vrede. Leken, bisschoppen en kerkelijke instellingen zetten zich in voor dergelijke initiatieven.¹⁴² Zo brengt het liefdesgebod respect en liefde voor vijanden met zich mee (Mt 5,43; 1Joh 3,16).¹⁴³ Zoals onze Vader in de hemel die “de zon laat opgaan over slechten en goeden en het laat regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen” (Mt 5,45), moeten wij onze vijanden liefhebben, hen zegenen, voor hen bidden, geen wraak nemen, en ons bezit delen met mensen die iets van ons willen afnemen (Lc 6,27-35). Bovendien moeten we bereid zijn rechtvaardige betrekkingen met hen te onderhouden, want ware vrede is de vrucht van gerechtigheid, en “omdat gerechtigheid altijd broos en on-

volmaakt is, moet zij samen gaan met en als het ware gecompliceerd worden door de helende vergeving die verstoorde menselijke relaties weer van de grond af opbouwt”.¹⁴⁴ Tot slot geeft de Heer ons, temidden van het conflict, zijn vrede opdat we moedig zijn bij vervolging (Joh 16,33; 20,21).

152. In de ogen van de katholieken is geweldloosheid zowel een christelijke als een menselijke deugd. Voor christenen krijgt geweldloosheid een speciale betekenis in het lijden van Christus die “als een lam naar de slacht werd geleid” (Js 53,7; Hnd 8,32). “Aanvullend wat nog aan de verdrukkingen van de Christus ontbreekt” (Kol 1,24) draagt de geweldloze getuigenis van christenen bij tot het bouwen aan vrede op een wijze waartoe geweld niet in staat is, daarbij onderscheid makend “tussen lafheid die wijkt voor het kwaad, en het geweld dat – in de illusie het kwaad te bestrijden – het alleen nog erger maakt”.¹⁴⁵ Naar katholiek inzicht moet geweldloosheid in de openbare politiek en door publieke instellingen worden beoefend, even goed als in het persoonlijk optreden en in dat van de Kerk.¹⁴⁶ Zowel in haar pastorale praktijk als door middel van de diplomatie van het Vaticaan benadrukt de Kerk, in geval van een conflict, “dat vrede mogelijk is”.¹⁴⁷ De Kerk probeert ook een vredescultuur te bevorderen in de burgermaatschappij, en stimuleert de oprichting van instellingen voor de toepassing van geweldloosheid in het openbare leven.¹⁴⁸

153. *Vredestichting*. Op pastoraal niveau neemt de katholieke theologie van de vrede een positieve houding aan. Ze concentreert zich op het oplossen van de oorzaken van de conflicten en het scheppen van voorwaarden voor een blijvende vrede. Daarvoor zijn vier elementen van het

142. Vgl. *Gaudium et spes*, 43, 88-91; *Sollicitudo rei socialis*, 42-43, 47; *Centesimus annus*, 58; Johannes Paulus II, *Als u vrede verlangt, stelt u zich dan open voor de armen*, Boodschap voor de werelddag voor vrede, 1993. Vgl. Mt 25,31-36; Lc 14,15-24; Jak 2,1-7.

143. Vgl. *Gaudium et spes*, 28; *Sollicitudo rei socialis*, 40; Johannes Paulus II, Encycliek *Evangelium vitae* (25 maart 1995), 41, in: *KD 23/5* (augustus 1995), 241-242.

144. Johannes Paulus II, Boodschap ter gelegenheid van de viering van de 35ste Internationale Dag voor de Vrede, 1 januari 2002, *Geen vrede zonder gerechtigheid, geen gerechtigheid zonder vergeving* (8 december 2001), in: *KD 30/1* (8 februari 2002), 3-9.

145. *Centesimus annus*, 23, 25.

146. Vgl. *Gaudium et spes*, 88-93; *Centesimus annus*, 52.

147. Paulus VI, *Vrede is mogelijk*, Boodschap voor de werelddag voor vrede, 1973.

148. Vgl. *Centesimus annus*, 51-52.

grootste belang: 1) bevordering en bescherming van de mensenrechten, 2) bevordering van de ontwikkeling van de hele mens, 3) ondersteuning van het internationaal recht en internationale organisaties, en 4) het scheppen van solidariteit onder mensen en volken.¹⁴⁹ Deze gedachten over vrede zijn uiteengezet in de gezamenlijke documenten van de hedendaagse katholieke sociale leer, veertig jaar geleden beginnend met *Pacem in terris* ('Vrede op aarde') van paus Johannes XXIII, en voortgezet door *Tertio millennio ineunte* ('het derde millennium') van paus Johannes Paulus II in 2000.¹⁵⁰

149. Vgl. *Gaudium et spes*, 44, 64-65, 83-90, 32.

150. Deze constructieve benadering van de vrede (dat wil zeggen, paus Paulus VI: "Als je vrede wilt, werk dan aan gerechtigheid") is een aanvulling op de hedendaagse praktijk van de mennonieten bij het oplossen van conflicten, conflictverandering en technische vredesopbouw. Het ondersteunt ook ruimere opvattingen over vredesopbouw die thans worden voorgestaan zowel in mennonitische als in katholieke kringen.

151. De Heilige Stoel is de titel die de Katholieke Kerk gebruikt bij internationale zaken.

152. *Gaudium et spes*, 80.

153. *Evangelium vitae*, 27, in: a.w., 232; vgl. 10-12, 39-41.

154. Het vredeswerk van de Katholieke Kerk wordt op vele manieren verricht. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie is dit op grote schaal gebeurd door een netwerk van nationale en diocesane commissies voor vrede en gerechtigheid en door de Pauselijke Raad *Justitia et Pax* (voor Gerechtigheid en Vrede). Hun werk heeft met name veel invloed gehad in de strijd voor de mensenrechten in Azië, Latijns Amerika en sommige delen van Afrika. Katholieke bureaus voor de mensenrechten, zoals het Vicariaat voor solidariteit in Chili, Tutela legal in El Salvador, Bartolomeo Casas in Mexico, het aartsdiocesaan bureau in Guatemala City, en de Society of Saint Yves te Jeruzalem zijn voorbeelden geweest van actieve verdediging van de rechten van de armen, van de inheemse bevolking en van mensen in bezet gebied. Katholieke hulp- en ontwikkelingsorganisaties, met name *Caritas Internationalis* en het *Caritas* netwerk zorgen voor steun, ontwikkeling, bijstand voor vluchtelingen en naoorlogse heropbouw van verdeelde samenlevingen. Op veel plaatsen hebben individuele bisschoppen ook een belangrijke rol gespeeld in het streven naar nationale verzoening; één

van hen, namelijk bisschop Felipe Ximenes Belo van Oost Timor won, vanwege al wat hij daarvoor deed, de Nobelprijs voor de Vrede.

155. De Heilige Stoel¹⁵¹ voert een 'gewetensdiplomatie' door middel van het Vaticaans diplomatiek corps en andere speciale vertegenwoordigers. Deze activiteit op het diplomatieke vlak bestaat in pleidooien voor vrede, mensenrechten, ontwikkeling en sociale onderwerpen. Ze draagt ook op indirecte wijze bij tot vredebestichting door initiatieven van katholieke groepen, zoals de Sint Egidiegemeenschap en verschillende Bisschoppenconferenties. En vooral de paus werkt op unieke wijze aan de vrede door zijn onderricht en openbare uitspraken, zijn ontmoetingen met wereldleiders, zijn rondtrekken over de wereld, en door speciale manifestaties zoals de Gebedsdagen te Assisi en het groot Jubileumjaar 2000.

156. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie heeft de Kerk zich bezonnen op "een geheel nieuwe geesteshouding" op de oorlog.¹⁵² In zijn Encycliek *Evangelium vitae* ('het evangelie van het leven') gaf paus Johannes Paulus II aan dat oorlog behoort tot de cultuur van de dood, en hij vond een positief teken van onze tijd in "een nieuwe gevoeligheid die zich steeds meer verzet tegen oorlog als middel om conflicten tussen volkeren op te lossen, en steeds meer geneigd is om doeltreffende doch 'geweldloze' middelen te zoeken om de gewapende agressor een halt toe te roepen".¹⁵³

157. De katholieke traditie staat in onze tijd sterk negatief tegenover het gebruik van geweld en houdt tegelijk vast aan de verplichting om op geweldloze wijze, zo dat mogelijk is, verzet aan te tekenen

wanneer rechten beknot worden of ander openbaar kwaad gebeurt (vgl. Rom 12,14-21; 1Tes 5,14 e.v.) Alle katholieken hebben een algemene verplichting zich actief te verzetten tegen ernstig openbaar kwaad.¹⁵⁴ De katholieke leer heeft steeds sterker de superioriteit onderschreven van geweldloze middelen en koestert achterdocht tegen het gebruik van geweld in een cultuur van de dood.¹⁵⁵ Toch blijft de katholieke traditie ook vasthouden aan de mogelijkheid om uiteindelijk zijn toevlucht te nemen tot geweld op beperkte schaal (de Rechtvaardige Oorlog), met name wanneer hele bevolkingsgroepen gevaar lopen, zoals in gevallen van genocide of etnische zuiveringen.¹⁵⁶ Zo hebben in de dagen voor de oorlog van de Verenigde Staten tegen Irak (2003) paus Johannes Paulus II en ook Vaticaanse functionarissen en Bisschoppenconferenties over heel de wereld bij de internationale gemeenschap erop aangedrongen niet-gewelddadige middelen in te zetten als alternatief voor het gebruik van geweld. Tegelijkertijd gebruikten zij de criteria voor de rechtvaardige oorlog om oorlog te voorkomen, aan te dringen op beperking van het geweld en kritiek uit te oefenen op zowel mogelijk als feitelijk geweld door de regeringen.

158. Beredenering van de rechtvaardige oorlog is echter geen eenvoudige morele analyse. Uitgaande van het begrip 'goede reden' hangt de geldige toepassing van de criteria voor de rechtvaardige oorlog af van het kunnen beschikken over een deugzaam karakter. Deugden als gematigdheid, zelfbeheersing en eerbied voor het leven zijn onlosmakelijk verbonden met een gezonde toepassing van de criteria voor de rechtvaardige oorlog, evenzeer als christelijke deugden zoals nederigheid, beminlijkheid, vergevingsge-

zindheid en liefde voor de vijand. Van daar dat de leer over en toepassing van de criteria voor de rechtvaardige oorlog in de laatste jaren strikter zijn geworden, waarbij benadrukt wordt dat de traditie van de rechtvaardige oorlog tot functie heeft de oorlog te voorkomen en te beperken, niet om die te legitimeren.¹⁵⁷

159. De rechtvaardige oorlog moet gezien worden als een onderdeel van een wijde katholieke vredetheologie; ze is alleen van toepassing in uitzonderlijke gevallen. Johannes Paulus zei: "Oorlog is nooit alleen maar een ander middel dat men kan kiezen om geschillen tussen volkeren op te lossen."¹⁵⁸ De globale beoordeling door de paus van het kwaad van de oorlog, die hij uitsprak aan het eind van Golf Oorlog in 1991, geldt nog steeds:

"Nee, nooit meer oorlog, die het leven van de onschuldigen vernietigt, leert te doden en evenzeer het leven ontwricht van degenen die doden, een nasleep van wrok en haat achterlaat en de juiste oplossing van de problemen welke er de oorzaak van zijn, moeilijker maakt!"¹⁵⁹

160. *Godsdienstvrijheid*. Jezus kondigde de tijd aan "dat de ware aanbidders de Vader zullen aanbidden in geest en waarheid. De Vader toch zoekt mensen die Hem zo aanbidden" (Joh 4,23). Zachtmoedig en nederig van hart, wilde Jezus "geen politieke Messias zijn die heerst door geweld, maar verkoos Hij veeleer zich te noemen de Mensenzoon die gekomen is 'om te dienen en zijn leven te geven als losprijs voor velen'".¹⁶⁰ De Katholieke Kerk wijst thans het gebruik van geweld in naam van het evangelie af, en komt op voor vrijheid van geweten in godsdienstige zaken. Overeenkomstig de

154. *Gaudium et spes*, 78.

155. Vgl. *Centesimus annus*, 23, 25, 52.

156. Vgl. *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 2313; Johannes Paulus II, 'Toespraak tot de Internationale Voedselconferentie', 1992.

157. Vgl. Boodschap ter gelegenheid van de viering van de 35ste Internationale Dag voor de Vrede, 1 januari 2002; *Evangelium vitae*, 41; Nationale Conferentie van Katholieke Bisschoppen (in de vs), 'De oogst van gerechtigheid wordt in vrede gezaaid'.

158. Johannes Paulus II, Toespraak tot het corps diplomatie op 12 januari 2003 (waarin verwezen werd naar het groeiend conflict van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk met Irak).

159. *Centesimus annus*, 52, in: *a.w.*, 146; *Evangelium vitae*, 10, 12.

160. *Dignitatis humanae*, 11. Vgl. Lc 22,21-27; Mc 10,45.

Verklaring over de godsdienstvrijheid van Vaticanum II (*Dignitatis humanae*) komen de katholieken op voor de godsdienstvrijheid voor alle mensen en verwerpen zij het gebruik van dwang bij de verspreiding van het evangelie.¹⁶¹ De Katholieke Kerk heeft ook berouw over vergrijpen uit voorbije eeuwen ‘in naam van de Waarheid’, doordat kerkelijke functionarissen gebruik maakten van de wereldlijke arm om afwijkingen op godsdienstig gebied te onderdrukken, en ze vraagt God om vergiffenis voor deze schendingen.¹⁶²

161. *Geschiedenis, eschatologie en menselijke vooruitgang*. Katholieken geloven dat menselijke vooruitgang van iedere aard, met name vooruitgang in de politieke maatschappij die bijdraagt tot meer gerechtigheid en vrede in de wereld, de mensheid erop voorbereidt om “te delen in de volheid ‘die in Christus woont’”.¹⁶³

“Want het goed van de menselijke waardigheid, van de broederlijkheid en de vrijheid ... zullen wij, nadat wij ze in de Geest van de Heer en volgens zijn opdracht op aarde hebben gepropageerd, later weer terugvinden, dan gezuiverd van elke smet, transparant en omgevormd, wanneer Christus aan de Vader een eeuwig, een allen en alles omvattend rijk zal teruggeven: ‘een rijk van waarheid en leven, een rijk van heiligheid en genade, een rijk van rechtvaardigheid, van liefde en vrede.’”¹⁶⁴

Tegelijkertijd wordt de zonde, die altijd probeert ons in de val te laten lopen en onze menselijke prestaties in gevaar brengt, overwonnen en losgekocht door de verzoening die door Christus is voltrokken (vgl. Kol 1,20).¹⁶⁵

Mennonitische standpunten over vrede

162. *Christologische grondslag van onze verplichting tot vrede*. Voor de mennonitische kerk is vrede gefundeerd op Gods liefde zoals deze geopenbaard is in de schepping, in Gods geschiedenis met zijn volk, en in het leven en de boodschap van Jezus Christus. Het bijbelse woord *shalom* drukt welzijn uit, gaafheid, en harmonische en goede onderlinge betrekkingen. Gerechtigheid is de onafscheidelijke gezelf van vrede, volgens het getuigenis van de profeet die zegt: “En de gerechtigheid brengt vrede voort, rust en veiligheid zijn haar vruchten” (Js 32,17).

163. Het vredesrijk van God heeft zijn uiteindelijke gestalte gekregen in Jezus Christus, want “Hij is onze vrede, Hij die de twee werelden (heidenen en joden) één gemaakt heeft, en de scheidsmuur heeft neergehaald” (Ef 2,14). In Christus zien wij dat de liefde van God radicaal is en zelfs de vijand bemint. De verrijzenis van Jezus Christus is het uiteindelijke teken van de overwinning van Jezus’ weg. Verlossing en moreel gedrag berusten op en zijn doortrokken van deze weg van Jezus.

164. *Wat is een vredeskerk?* Een vredeskerk is een kerk die geroepen is om te getuigen van het evangelie van de op Jezus Christus gebaseerde vrede. Voor de vredeskerk staat deze overtuiging centraal in haar geloof en leven, haar onderricht, eredienst, dienstwerk en praktijk, waarbij Jezus Heer wordt genoemd en men Hem volgt in zijn lijdzaamheid en geweldloosheid. Een vredeskerk is niets anders dan de Kerk, het lichaam van Christus. Iedere Kerk is geroepen vredeskerk te zijn.¹⁶⁶

161. Vgl. *Dignitatis humanae*, 7.

162. Vgl. Dag van vergiffenis, verderop §§ 200-202.

163. *Sollicitudo rei socialis*, 31, 48.

164. *Gaudium et spes*, 39.

165. *Sollicitudo rei socialis*, 31.

166. Vgl. Fernando Enns, *Friedenskirche in der Ökumene. Mennonitische Wurzeln einer Ethik der Gewaltfreiheit* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003).

165. De eerste Zwitserse dopers, voorlopers van de mennonieten, zagen dat het noodzakelijk was de kerk los te maken van haar band met de staat. Alleen op die manier konden zij de geweldloze weg van Jezus volgen en hun belijdenis van Jezus als de Heer staande houden in navolging van de eerste christenen uit de tijd van de apostelen. Hun houding van lijdzaamheid en gewetensbezwaar tegen de oorlog was een geloofskeuze (Mt 5,38-41). Binnen dit denken was er geen plaats voor een denken aan een 'rechtvaardige oorlog', en de kerk diende zich te distantiëren van de staat. Om die reden neemt een vredeskerk afscheid van het Constantinianisme, de band tussen kerk en staat. Sterker nog, de kerk verzet zich ertegen dat de kerk de gevangene is van haar theologisch denken.¹⁶⁷ Mennonieten beschouwen de traditionele christologie vaak als verzwakt door het 'Constantinianisme', met als gevolg dat het normatief karakter van wat Jezus leerde in ethische kwesties en in de ecclesiologie onderschat wordt. Daarnaast heeft de theologie, die te vast verbonden was met de structuur van de staat, vaak sociaal-ethische vraagstukken van boven af beoordeeld, waarbij ze meer naar de politieke leiders keek om uit te maken wat mogelijk was, dan dat ze het oog gericht hield op hetgeen Jezus aan zijn leerlingen leerde, en op welke wijze daarnaar in concreto door het lichaam van Christus in de wereld geleefd kan worden.

166. *Volgeling zijn en vrede scheppen.* Het onderricht en het voorbeeld van Christus bepalen de richting van onze theologie en onderricht over vrede. Het begrip van 'volgeling-zijn', van Christus na te volgen in het leven, is een kernpunt in de mennonitische theologie. De mennonieten benadrukken dat de belijdenis van Jezus Christus als Heer betekent dat de mens-

heid van Christus ethische betekenis heeft. Hoewel de beslissingen die Hij nam en de stappen die Hij zette en die leidden tot zijn kruisdood, verstaan moeten worden in het kader van zijn tijd, onthullen zij Gods liefde voor hen die Hem volgen.¹⁶⁸ Christelijke liefde betekent ook de liefde voor de vijand, de boodschap van vergeving als een gave voor iedereen, de bekommernis voor de mensen aan de rand van de samenleving en de uitnodiging voor een nieuwe gemeenschap.

167. Een fundamentele theologische uitdaging is te achterhalen wat de consequenties zijn van het kruis voor onze leer over vrede en oorlog. De verzoening is de grondslag van onze vrede met God en met elkaar. Verzoening en geweldloosheid horen tot de kern van het evangelie. Daarom komt een ethiek van lijdzaamheid, geweldloosheid en actief vredeswerk overeen met ons geloof in God. God openbaarde zijn liefde voor de mensheid in Jezus Christus, die bereid was te sterven op het kruis als consequentie van zijn boodschap over het Koninkrijk van God. Vandaar dat het kruis het teken is van Gods liefde voor zijn vijanden (Rom 5,10 e.v.). In de verrijzenis bevestigt God de weg die Jezus ging en brengt nieuw leven tot stand. De overtuiging dat 'liefde sterker is dan de dood' geeft steun aan de christenen wanneer zij omwille van hun geloof moeten lijden.

168. Wat voor vormen van gedrag en activiteiten zijn kenmerkend voor een vredeskerk? In het hart van haar eredienst staat de viering van Gods aanwezigheid. Getuigend van Gods aanwezigheid in deze wereld is de Kerk een gemeenschap van mensen die verzoend zijn. In een 'kerk van gelovigen' wordt verzoening weerspiegeld in alle aspecten van het le-

167. Vgl. F. Enns, *Friedenskirche*, a.w., en John Howard Yoder, 'Peace without Eschatology', in: *The Royal Priesthood*, a.w..

168. Vgl. John Howard Yoder, *The Politics of Jesus*, tweede herziene uitgave (Grand Rapids/Carlisle: Wm.B. Eerdmans/Paternoster, 1994).

ven van de kerk. De daar heersende geest brengt haar leden tot verzoening en tot het oplossen van conflicten. Aansluitend bij Mt 18,15-22 past zij het “binden en ontbinden” toe op het verstaan van de bijbel en op ethische beslissingen. In het getuigenis van de volgelingen over Gods koninkrijk ligt geweldloosheid ingesloten evenals het actief scheppen van vrede en het verzet tegen onrecht. Zich verzetten tegen geweld betekent niet alleen dat men weigert daaraan mee te doen, maar ook dat men zorg heeft voor de slachtoffers en het hoofd biedt aan de agressoren. De vredeskerk streeft ernaar de vijand lief te hebben terwijl zij zich tegelijk verzet tegen kwaad en onderdrukking. Ze bepleit gerechtigheid voor iedereen. Ze maakt duidelijk gewetensbezwaar te hebben tegen oorlog, en gewetensvol haar plaats in te nemen in de staat en de samenleving.

169. Mennonieten zetten zich in in vredesgroepen, maken deel uit van vredescomités op nationaal niveau, en stimuleren internationale vredesnetwerken door middel van de *Mennonite World Conference* en het *Mennonite Central Committee*. De overtuiging dat voor het bouwen aan vrede vele stappen gezet moeten worden heeft de mennonieten ertoe gebracht om vrijwillige dienstverlening op verschillende niveaus aan te moedigen: zoals hulpverlening en rampendienst, ontwikkelingswerk en bevordering van de mensenrechten. Er zijn methoden ontwikkeld en verbeterd voor conflictoplossing en -bemiddeling. Christelijke teams van vredestichters zijn een initiatief van de mennonieten en andere ‘historische vredeskerken’, om tussenbeide te komen in situaties van een gewapend conflict en om bedreigde mensen te beschermen door bij hen te zijn en zich krachtig voor hen in te zetten.

170. In alle delen van de wereld pakken mennonieten vredeskwesties aan en zien een dergelijke strijd als een kernactiviteit van de kerk. Voor sommigen zou ‘weerloosheid’ het best hun geloofsstandpunt kunnen weergeven, in de zin van het weigeren deel te nemen aan een oorlog, het mijden van alle vormen van geweld en zelfs het weigeren van iedere soort dienst aan de regering. Voor anderen is lijdzaamheid niet langer meer kenmerkend voor hun overtuiging, en zou deze nauwkeuriger kunnen worden verwoord met ‘een op het geloof berustend pacifisme’. Op sommige plaatsen in de wereld is er in de theologie en het praktisch handelen van mennonieten een ontwikkeling van ‘weerloosheid’ naar actieve geweldloosheid en naar het innemen van het standpunt van rechtvaardige vrede scheppen.¹⁶⁹ Dit sluit ook in dat men profetisch het geweld aan de kaak stelt door actief kritiek uit te oefenen op de politiek van de regering, zoals bijvoorbeeld tijdens de oorlog op de Balkan.

171. Een andere dimensie van in bijbelse zin verstane vrede is het beschermen van de heelheid der schepping. Sinds lang is een sobere levensstijl en het verantwoordelijk gebruikmaken van de beperkte grondstoffen van de wereld een kenmerk voor de houding van de mennonieten.

“Als rentmeesters van Gods aarde zijn wij geroepen zorg te dragen voor de aarde, en rust en vernieuwing te brengen aan het land en aan alles wat erop leeft. Als beheerders van geld en goederen moeten wij sober leven, elkaar binnen de kerk hulp bieden, opkomen voor economische gerechtigheid en in ruime mate en met vreugde wegschenken.”¹⁷⁰

169. Vgl. Glenn Stassen, ed., *Just Peacemaking: Ten Practices for Abolishing War* (Cleveland: Pilgrim Press, 1998); Duane K. Friesen, *Christian Peacemaking and International Conflict: A Realist Pacifist Perspective* (Scottsdale/Waterloo: Herald Press, 1986).

170. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, in: *a.w.*, 21. Vgl. ook H.S. Bender *et al.*, ‘Simplicity’ in: *Mennonite Encyclopedia*, IV, *a.w.*, 529-530.

Convergenties

172. *Schepping en vrede*. Mennonieten en katholieken kunnen ermee instemmen dat God die “heel het mensengeslacht uit één deed ontstaan, om de gehele oppervlakte van de aarde te bewonen” (Hnd 17,26), de mensheid bestemd heeft voor één en hetzelfde doel, namelijk verbondenheid met Gods eigen wezen. De mensen, geschapen naar Gods beeld en gelijkenis, zijn zo ook geroepen tot eenheid met elkaar, door zich aan elkaar te geven (vgl. Gn 1,26; Joh 17,21 e.v.).¹⁷¹ Bovendien is door de verlossing de vrede die door de zonde verloren ging weer hersteld (Gn 9,1-17; Kol 1,19 e.v.; Apk 21,5). Als Gods nieuwe schepping zijn de christenen geroepen een nieuw leven te leiden in vrede met elkaar en met heel het menselijk geslacht (2Kor 13,11; Rom 12,18).

173. Wij zijn het ook erover eens dat de bijbelse visie op vrede als *shalom* de bescherming met zich meebrengt van de heilheid der schepping (Gn 1,26-31; 2,5-15; 9,7-17; Ps 104).¹⁷² De kerk is geroepen om te getuigen, in de geest van rentmeesterschap, dat mensen leven mogen als bewaarders en niet als uitbuiters van de aarde.

174. *Christologie en vrede*. Het vredesgetuigenis van zowel mennonieten als katholieken is geworteld in Jezus Christus “die onze vrede is, die de twee werelden één gemaakt heeft ... door beiden in één lichaam te verzoenen door het kruis” (Ef 2,14-16). Wat vrede is begrijpen we door het onderricht, het leven en de dood van Jezus Christus. Hij bleef tot in de dood op het kruis toe trouw aan zijn zending van verzoening, en zijn trouw werd door de verrijzenis bevestigd. Het kruis is het teken van Gods liefde voor vijanden.¹⁷³

175. *Ecclesiologie en vrede*. Het is de roeping van de Kerk een vredeskerk te zijn, een kerk die vrede sticht. Dit is gebaseerd op een overtuiging die we met elkaar delen. We houden eraan vast dat de Kerk, gesticht door Christus, geroepen is een levend teken en een doeltreffend instrument te zijn voor vrede, iedere vorm van vijandschap overwinnend en alle volkeren verzoenend in de vrede van Christus (Ef 4,1-3).¹⁷⁴ Wij verklaren dat Christus, in zijn Kerk, door middel van de doop de verschillen tussen mensen overwint (Gal 3,28). Krachtens hun doop in Christus zijn alle christenen groepen vrede-stichters te zijn. Geen enkele vorm van etnische en interreligieuze haat en geweld valt te rijmen met het evangelie, en voor de Kerk is een aparte rol weggelegd om etnische en godsdienstige verschillen te overwinnen en te bouwen aan internationale vrede.¹⁷⁵ Verder zijn we het met elkaar eens dat het een drama is als christenen elkaar vermoorden.

176. In de ogen van zowel katholieken als mennonieten is de Kerk iets anders dan alleen maar een menselijke organisatie, en beiden komen wij op voor godsdienstvrijheid en onafhankelijkheid van de Kerk. Wanneer de Kerk vrij is van ingrijpen door de staat is het haar mogelijk getuigenis te geven aan de samenleving in wijder verband. Bovendien bezitten alle mannen en vrouwen krachtens hun waardigheid als kinderen van God, het recht op godsdienst- en gewetensvrijheid. Niemand mag gedwongen worden iets te doen wat tegen zijn geweten ingaat, met name in godsdienstige zaken.

177. *Vrede en gerechtigheid*. Beiden verklaren wij dat vrede, in de betekenis van het bijbelse woord *shalom*, bestaat in welzijn, heilheid, harmonie en goede on-

171. Katholieken ontleen hun zicht op de onderlinge eenheid onder mensen in theologisch opzicht aan de eenheid van de Drie-eenheid (vgl. *Gaudium et spes*, 24).

172. Vgl. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, in: *a.w.*, 21. *Sollicitudo rei socialis*, 26, 29-30, met name 34; Johannes Paulus II, *Vrede met God, vrede met de hele schepping*, Boodschap voor de werelddag voor vrede, 1990.

173. Een citaat van Menno Simons verwoordt het nauwe theologische verband in de christologie tussen het vreedzaam karakter van Jezus Christus en ons leven: “Overal wordt ons Christus afgeschilderd als nederig, bescheiden, barmhartig, rechtvaardig, heilig, wijs, geestelijk, lankmoedig, geduldig, vreedzaam, beminne-lijk, gehoorzaam, goed, als de volmaaktheid van alles; want Hij is rechtschapen van aard. Wel, dit is het beeld van God, van Christus wat betreft de Geest die we tot voorbeeld hebben, totdat we daarop gaan lijken en die we laten zien door

vervolg noten op blz. 56

onze manier van doen." (Menno Simons, "The Spiritual Resurrection" (c. 1536), in: J.C. Wenger, ed., *The Complete Writings of Menno Simons* (Scottsdale: Herald Press, 1956), 55 e.v.). De katholieke leer over het verband tussen vrede en het verlossingswerk van de Heer vindt men het best in *Gaudium et spes*, 38: "Voor ons, allen zondaars, onderging Hij de dood en door zijn voorbeeld leert Hij, dat men ook het kruis moet dragen dat het vlees en de wereld op de schouders leggen van hen die vrede en rechtvaardigheid zoeken." Zie ook *Gaudium et spes*, 28 en 32.

174. Vgl. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 22, in: a.w., 22; *Gaudium et spes*, 42 en 78.

175. Vgl. Johannes Paulus II, *Om vrede op te bouwen, dienen minderheden gerespecteerd te worden*, Boodschap voor de werelddag voor vrede, 1989; *Gaudium et spes*, 42. Een algemeen aanvaard mennonitisch standpunt met betrekking tot ieder conflict, met inbegrip van een internationaal conflict, is onder

vervolg noten op blz. 57

derlinge betrekkingen. Als erfgenamen van deze bijbelse overlevering geloven wij dat gerechtigheid, verstaan als juiste onderlinge betrekkingen, onlosmakelijk verbonden is met vrede. Zoals de profeet zegt: "De gerechtigheid brengt vrede voort, rust en veiligheid zijn haar vruchten" (Js 32,17; vgl. Ps 85,10.13).¹⁷⁶

178. Wij zijn het erover eens dat de wijze waarop het evangelie over vrede spreekt actieve geweldloosheid insluit voor de verdediging van het menselijk leven en de mensenrechten, voor de bevordering van de economische gerechtigheid voor de armen, en om solidariteit te bevorderen onder de mensen. Zo is vrede ook de concrete vorm van ieders recht om een waardig leven te kunnen leiden en dus toegang te hebben tot alle middelen die daarvoor nodig zijn: land, werk, gezondheidszorg en onderwijs. Daarom is de Kerk geroepen in solidariteit op te komen voor de armen en een voorspraak te zijn voor de onderdrukten. Op onderdrukking gebouwde vrede is valse vrede.

179. Wij delen de overtuiging dat verzoening, geweldloosheid en actief werken aan vrede tot de kern van het evangelie behoren (Mt 5,9; Rom 12,14-21; Ef 6,15). Het vrede scheppen van de christen omvat actieve geweldloosheid bij de oplossing van onenigheden in eigen land en op internationale schaal¹⁷⁷ en bij het oplossen van conflictsituaties. Wij geloven dat, wanneer individuele groepen en regeringen over een dergelijke manier van handelen kunnen beschikken, ze minder snel hun toevlucht zullen nemen tot de wapens, zelfs als laatste redmiddel.

180. *Volgeling zijn en vrede*. Beiden zijn wij het erover eens dat het volgeling zijn, verstaan als de navolging van Christus in

het eigen leven overeenkomstig het onderricht en het voorbeeld van Jezus, fundamenteel is in het leven van de christen. Het aardse bestaan van Jezus is normatief voor het welzijn van de mens (Joh 13,1-17; Fil 2,1-11).¹⁷⁸ De beslissingen die Jezus nam en de stappen die Hij zette op de weg naar zijn kruisiging openbaren de centrale plaats van de liefde, ook voor de vijand, in het leven van de mens (Mt 5,38-48). Ook bevatten zij de boodschap van vergevingsgezindheid als iets wat voor iedereen bestemd is, de zorg voor mensen aan de rand van de samenleving, en de uitnodiging voor een nieuwe gemeenschap. Liefde voor de naaste is vervulling van de wet, en liefde voor onze vijanden is de volmaakte vorm van liefde (Rom 13,8; Mt 5,43-48).¹⁷⁹

181. Het christelijk getuigen van vrede hoort zonder meer tot onze levensgang als navolgers van Christus, en tot het leven van de Kerk als "huisgenoten van God" en "woonstede van God, in de Geest" (Ef 2,19.22). Christelijke gemeenschappen dienen de tekenen van de tijd te verstaan, en in te gaan op ontwikkelingen en gebeurtenissen met geschikte vredesinitiatieven die gebaseerd zijn op het leven en onderricht van Jezus (Lc 19,41-44).¹⁸⁰ De mennonitische kerk is geneigd met haar getuigenis aan te vangen in en door middel van de gemeente die een oordeel uitsprekt:

"Geleid door de Geest, en beginnend in de kerk, getuigen wij voor alle mensen dat geweld niet Gods wil is ... Wij blijven ten diepste trouw aan de God van genade en vrede, die dagelijks de kerk leidt bij het overwinnen van het kwaad door het goede, die ons de kracht geeft om gerechtigheid te beoefenen, en die ons ondersteunt in

de heerlijke hoop op het vredesrijk van God.”¹⁸¹

In de Katholieke Kerk zijn er vredesinitiatieven in velerlei vorm: uitgaande van parochies, geloofsgemeenschappen en godsdienstige bewegingen, van commissies voor gerechtigheid en vrede of voor mensenrechten, van individuele bisschoppen en van Bisschoppenconferenties, van de Heilige Vader en de verschillende departementen van de Heilige Stoel.¹⁸²

182. God openbaarde zijn liefde voor het menselijk geslacht in Jezus Christus, die bereid was op het kruis te sterven als gevolg van zijn boodschap van het Gods Rijk. Het kruis is het teken van Gods liefde voor zijn vijanden (Rom 5,10 e.v.). Voor katholieken zowel als voor mennonieten is het de ultieme uitdaging voor ieder persoonlijk en voor de Kerk, nauwkeurig aan te geven wat de consequenties van het kruis zijn voor ons onderricht over vrede en oorlog. Wij erkennen dat wij wellicht zullen moeten lijden vanwege ons getuigen van het evangelie van de vrede. Wij zien met vreugde dat we een zelfde waardering hebben voor martelaren, “de menigte getuigen” (Heb 12,1) die hun leven gaven om van de waarheid te getuigen.¹⁸³ Samen zijn wij ervan overtuigd dat “de dwaasheid van God wijzer is dan de mensen, en de zwakheid van God sterker dan de mensen” (1Kor 1,25).

183. Mennonieten en katholieken leven met de verwachting dat volgeling-zijn lijden met zich meebrengt. Jezus daagt ons uit: “Wie mijn volgeling wil zijn, moet Mij volgen door zichzelf te verloochenen en zijn kruis op te nemen” (Mc 8,34). Liefde is sterker dan de dood – dit geloof is een steun voor christenen wanneer ze omwille van hun geloof moeten lijden.

Met Johannes Paulus II zeggen de katholieken:

“Door het eigen lijden omwille van de waarheid en de vrijheid te verenigen met het lijden van Christus aan het kruis kan de mens het wonder van de vrede verrichten en het vaak nauwe pad ontwaren tussen de lafheid die wijkt voor het kwaad, en het geweld dat – in de illusie het kwaad te bestrijden – het alleen nog erger maakt.”¹⁸⁴

Zowel mennonieten als katholieken ontleenen hun inspiratie aan teksten uit het evangelie, zoals Marcus 10,35-45 en Lucas 22,24-27, waarin Jezus zijn volgelingen vraagt hun leven te offeren als dienaars.

184. Onze beide gemeenschappen spannen zich in, de vredelievende deugden te beoefenen: vergevingsgezindheid, liefde voor de vijanden, eerbiediging van andermans leven en waardigheid, zelfbeheersing, vriendelijkheid, mededogen, en de geest van zelfopoffering. Wij trachten ook onze leden te doen delen in de geestelijke middelen om vrede te scheppen. De zending van de Kerk heeft een eschatologische dimensie. Ze loopt vooruit op het koninkrijk van God. De Kerk leeft in de spanning tussen het ‘reeds nu’ en het ‘nog niet’. Reeds nu is de Messiaanse tijd aangebroken. Maar de voorbije tijd is nog niet afgelopen; nog steeds bestaan daarvan de regels en waarden. In dit naast elkaar bestaan van oud en nieuw heeft de Kerk een doorslaggevende functie: de vrede te bevorderen en de nieuwe orde van het koninkrijk concreet gestalte te geven door haar leden te helpen hun leven in te richten overeenkomstig de regels van het koninkrijk.

woorden gebracht in *A Declaration on Peace: In God's People the World's Renewal Has Begun*, onder het gezamenlijk auteurschap van Douglas Gwyn, George Hunsinger, Eugene F. Roop, John Howard Yoder (Scottsdale/Waterloo: Herald Press, 1991), waarin onder meer gesteld wordt: “Het meest doeltreffend getuigenis en handelen van de kerk tegen de oorlog ... bestaat eenvoudigweg in het standpunt dat zij in en door haar leden inneemt tegenover oorlog. Tenzij de kerk, vertrouwend op de macht van God in wiens hand het lot van de volkeren ligt, bereid is ‘neer te storten en te sterven’, om absoluut af te zien van oorlog, wat dat dit ook aan offers op het gebied van vrijheden, voordelen en bezit met zich mee moge brengen, ja zelfs een land aanraden geen verzet te bieden tegen verovering en bezetting door een buitenlandse mogendheid, kan zij geen profetische boodschap geven aan de wereld der volken” (74 e.v.).

176. Vgl. *Confession of Faith in a*

vervolg noten op blz. 58

Mennonite Perspective, 22, in: a.w.; *Populorum progressio*, 76-80; *Centesimus annus*, 52.

177. Vgl. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 22, in: a.w.; *Centesimus annus*, 23.

178. Vgl. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 17, in: a.w.; *Gaudium et spes*, 32.

179. Vgl. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 22, in: a.w.; *Gaudium et spes*, 28.

180. Vgl. Paulus VI, apostolische Brief *Octogesima adveniens* (14 mei 1971), 4.

181. *Confession of Faith in a Mennonite Perspective*, 22, in: a.w..

182. Vgl. *Gaudium et spes*, 89-90.

183. Wat de mennonieten betreft, zie *Martyrs Mirror*, in: a.w.; met betrekking tot de katholieken was er, naast de oude liturgische traditie om in de loop der eeuwen martelaren en andere geloofsgetuigen te herdenken, tijdens de viering van het grote Jubileumjaar 2000 een oecumenische herdenking van

vervolg noten op blz. 59

185. Mennonieten en katholieken delen de overtuiging dat eredienst en gebed behoren tot de kern van het werken van de christenen aan de vrede. Wij viëren hetgeen we van God hebben ontvangen. Wij roepen tot God, en pleiten voor vrede. In het gebed worden wij nieuwe mensen en door het gebed wordt ons richting geboden. Als we bij elkaar komen voor oecumenische gebedsdiensten, overwinnen we verdeeldheden die er tussen ons zijn, en ervaren wij verbondenheid met God en met elkaar in geloof.

Divergenties

186. *Kerk en samenleving*. Terwijl zowel katholieken als mennonieten het politiek gezag beschouwen als onderdeel van de door God gegeven morele orde in al wat bestaat, komt het voor dat zij wel van mening verschillen over de kwestie van de deelname aan de regering. Voor katholieken is de sociale natuur van het menselijk geslacht gezegend door Christus' leven en leer.¹⁸⁵ Deelname aan de regering staat in ere en wordt gestimuleerd als bijdrage aan het algemeen welzijn, en militaire dienst wordt gerespecteerd.¹⁸⁶ Tegelijk worden gewelddoos handelen, het maken van gewetensbezwaar en verzet tegen immorele bevelen sterk ondersteund.¹⁸⁷ Vanwege hun langdurige geschiedenis van vervolging en discriminatie hadden de mennonieten de neiging de staat te wantrouwen. Ze zijn nog steeds geneigd tot een kritisch standpunt ten opzichte van betrokkenheid van christenen bij de regering, omdat dit wellicht gebruik van geweld met zich kan meebrengen en machtsmisbruik mogelijk is.

187. *Gewelddoosheid en rechtvaardige oorlog*. Voor mennonieten is gewelddoosheid een wezenlijk onderdeel van het vol-

geling-zijn, in die zin dat zij in principe het gebruik van geweld in alle omstandigheden afwijzen. In conflictsituaties echter erkennen katholieken en sommige mennonieten dat, als het gebruik van alle geweldloze middelen niets heeft uitgemaakt, de staat of internationale gezagdragers geweld mogen gebruiken om onschuldigen te verdedigen. Wat de mennonieten betreft dienen christenen echter niet deel te nemen aan dergelijke acties.¹⁸⁸ Wat betreft de katholieken dienen christenen "voor zover het van hen afhangt in vrede te leven met alle mensen" (Rom 12,18) en er bij hun regeringen op aan te dringen onenigheden op vreedzame wijze op te lossen, maar christenen mogen onder wettig gezag de wapens opnemen in bijzondere omstandigheden om onschuldige mensen te verdedigen. In militaire dienst gaan is niet verkeerd, maar gewetensbezwaren tegen militaire dienst worden ook gerespecteerd. Het standpunt betreffende de Rechtvaardige Oorlog voorziet in middelen om een conflict te voorkomen en te beperken evenzeer als om geweld door politieke gezagdragers te rechtvaardigen. Het beginsel van de 'juiste intentie' vraagt dat geweld alleen gebruikt wordt voor het herstel van de vrede en de bescherming van onschuldigen, en niet in een geest van wraak, uit verlangen naar overheersing, of vanuit andere beweegredenen die niet te verenigen zijn met liefde voor de vijand.

188. Mennonieten en katholieken hebben een wat verschillende kijk op het niet bieden van verzet. Mennonieten houden zonder meer principieel vast aan het niet bieden van verzet, terwijl de katholieken er voorstanders van zijn, maar uitzonderingen toestaan. Mennonieten zien het geen weerstand bieden als een onderdeel van de nieuwe weg die Jezus ging (Mt

5,38-41). Men verwacht dat de christenen geroepen zijn om de morele beginselen aan te hangen die de 'nieuwe weg' met zich meebrengt, en dat door de kracht van de heilige Geest en de stimulerende steun van de christelijke gemeenschap het mogelijk zal zijn die weg trouw te bewandelen. Katholieken zien het niet bieden van verzet als een 'advies tot zedelijke volmaaktheid', en van katholieken evenzeer als van mensen van goede wil wordt gevraagd zich te verzetten tegen ernstig openbaar kwaad, zo mogelijk op geweldloze wijze, maar in bijzondere omstandigheden door het gebruikmaken van geweld op beperkte schaal door de overheid.¹⁸⁹

Terreinen voor nadere studie

189. Er blijven nog veel kwesties over die om nadere studie vragen. Daaronder de volgende: 1) Welke relatie is er tussen de verschillende stellingnames van de christenen over vrede en het apostolisch geloof? 2) Wat is de plaats die initiatieven voor conflictbeheersing en geweldloze directe actie in een katholieke vredestheologie innemen? 3) Wat is de relatie tussen mensenrechten en gerechtigheid, en de geweldloze oplossing van conflicten in de hedendaagse mennonitische theologie? 4) Hoe kunnen we ingaan op de uitdaging om gemeenschappelijke theologische gezichtspunten te ontwikkelen over vrede, die de uiteenlopende stemmen van mannen en vrouwen uit verschillende verbanden over de hele wereld weerspiegelen? 5) Wat is de rol van de Kerk bij het bevorderen van een vredescultuur in de burgermaatschappij, en bij het oprichten van instellingen voor de toepassing van geweldloosheid in het openbare leven? 6) Welke relatie is er tussen vrede, vredesgetuigenis, de oproep tot eenheid onder de christenen en de eenheid van het mense-

lijk geslacht? 7) Hoe wordt ethische onderscheiding – waarbij de tekenen van de tijd geïnterpreteerd worden met betrekking tot een gezamenlijk en op elkaar afgestemd christelijk vredesgetuigenis – beoefend in mennonitische en katholieke gemeenschappen op plaatselijk en wereld niveau?

III

Naar genezing van herinneringen

190. Botsingen en verdeeldheden tussen christenen in het verleden, en het vele leed dat deze eeuwenlang hebben veroorzaakt, hebben bittere herinneringen nagelaten. Wederzijdse vijandigheid en negatieve beeldvorming zijn tussen de gescheiden christenen uit de katholieke en Reformatorische tradities blijven voortbestaan vanaf de tijd der verdeeldheden in de zestiende eeuw tot nu toe. Vanaf het begin van deze dialoog tussen mennonieten en katholieken was het dan ook de bedoeling en verwachting dat onze gesprekken eraan zouden bijdragen de herinneringen te helen.

191. Dit genezen van herinneringen heeft verschillende kanten. Het vereist een zuivering van de herinneringen zodat beide partijen een historisch gezien juist beeld krijgen van het verleden. Dit vraagt een geest van berouw – een boetvaardige geest – van beide kanten over de schade die de conflicten hebben berokkend aan het lichaam van Christus, aan de vercondiging van het evangelie en aan elkaar. Als de herinneringen van verdeelde christenen genezen worden, brengt dit ook de erkenning met zich mee dat, de conflicten

'recente martelaren en getuigen'. Zie ook Robert Royal, *The Catholic Martyrs of the Twentieth Century* (New York: Crossroads, 2000).

184. *Centesimus annus*, 25, in: *a.w.*, 125.

185. Vgl. *Gaudium et spes*, 32.

186. Vgl. *a.w.*, 74, 79.

187. Vgl. *a.w.*, 78-79.

188. Vgl. *Schleithelm Belijdenis*, 1527, VI, in: Loeuwen, *a.w.*, 80 e.v.

189. Vgl. *Gaudium et spes*, 78; *Evangelium vitae*, 41; *Katechismus van de Katholieke Kerk*, 2267.

ten spijt en hoewel zij nog verdeeld zijn, zij toch heel veel van het christelijk geloof met elkaar delen. In die zin blijven ze met elkaar verbonden. Bovendien houdt het genezen van de herinneringen in dat men bereid is om uit het isolement uit het verleden te treden, en concrete stappen te overwegen naar nieuwe betrekkingen. Dit alles tezamen kan bijdragen tot verzoening tussen verdeelde christenen.

A. De zuivering van de herinneringen

192. Het helen der herinneringen vraagt allereerst een zuiveren van de herinneringen. Dit houdt in dat men die moeilijke gebeurtenissen uit het verleden onder ogen ziet die aanleiding waren tot uiteenlopende beoordelingen over wat er was gebeurd en waarom. Gebeurtenissen uit het verleden, en de omstandigheden daarbij, moeten zo nauwkeurig mogelijk gereconstrueerd worden. Wij dienen de mentaliteit, de omstandigheden en de drijfkracht die onder deze gebeurtenissen schuil ging, te verstaan. De herinnering zuiveren betekent “dat men van het persoonlijke en gemeenschappelijke bewustzijn alle vormen van wrok en geweld uitsluit die de erfenis van het verleden hierin achtergelaten zou hebben. Dit doet men op grond van een nieuw en strikt historisch-theologisch oordeel, dat dan het uitgangspunt wordt van een hierbij aansluitend vernieuwd zedelijk gedrag.”¹⁹⁰ Op deze grondslag hebben katholieken en mennonieten beiden de mogelijkheid uit te gaan van een veilige en betrouwbare wijze van denken over en met betrekking tot elkaar die harmonieert met de christelijke liefde (vgl. 1Kor 13).

193. Ons streven om samen als katholieken en mennonieten de geschiedenis te

herlezen (hoofdstuk I) hielp ons te beginnen met het verzoenen van onze verschillende herinneringen van het verleden. We zagen dat “onze verstandhouding, of beter gezegd het ontbreken daarvan, begon in een context van breuk en scheiding. Sinds die tijd, vanaf de zestiende eeuw tot nu toe, hebben theologische polemieken voortdurend voedsel gegeven aan negatieve beelden en bekrompen stereotypen van elkaar.”¹⁹¹ Dit heeft tot gevolg gehad dat “wij soms onze kijk op de geschiedenis van het christendom beperkten tot deze twee aspecten, welke het meest overeen schenen te komen met de wijze waarop onze respectievelijke kerkgemeenschappen zichzelf zagen”.¹⁹²

194. Bij het bestuderen van de geschiedenis begonnen wij samen op een nieuwe wijze gebeurtenissen of perioden in de geschiedenis te beoordelen die van oudsher door mennonieten en katholieken zeer verschillend werden beoordeeld. Zo kregen wij van de Middeleeuwen, met inbegrip van het zogeheten ‘Constantijns tijdperk’ een beeld dat veel meer genuanceerd en complex was dan het beeld dat typisch was voor de zienswijze van ieder van ons beiden, toen de uiteenzettingen over deze eeuwen sterk werden beïnvloed door de polemieken uit de postreformatorische tijd. Bij het beschouwen van de tijd der Reformatie in de zestiende eeuw zagen we dat er weliswaar misbruiken en problemen waren in de Katholieke Kerk van die tijd, maar dat er ook gepoogd werd de Kerk van binnenuit te hervormen. Uit recente studies blijkt dat op de vooravond van de Reformatie er in velelei opzicht een bloeiende christelijke vroomheid bestond, en dat het te simplistisch is om de christenheid uit die tijd af te schilderen als in een staat van crisis of verval. Recente historische studies waarin

190. *Herinnering en verzoening*, 5,1, in: *a.w.*, 272.

191. Zie boven § 24.

192. Zie boven § 25.

dit verder wordt toegelicht, vragen ons die periode te blijven bestuderen en te zoeken naar nieuwe beoordelingen van de omstandigheden die in die tijd leidden tot de scheiding van de christenen.

195. Wat de kwestie betreft van het op het evangelie gebaseerde christelijk getuigenis van vrede en geweldloosheid, kwamen uit onze bestudering van de geschiedenis punten van aanbeveling naar voren die zouden kunnen leiden tot wederzijdse steun en streven naar samenwerking tussen katholieken en mennonieten. We merkten bijvoorbeeld dat binnen de vaak gewelddadige samenleving van de Middeleeuwen er als erfgoed van de Katholieke Kerk ook een ononderbroken traditie bestond van kerkelijke vredesbewegingen.¹⁹³ Ook zagen wij dat weliswaar sommige met de dopers verwante groepen het gebruik van het zwaard toestonden bij de vestiging van het koninkrijk van God, maar dat velen trouw waren aan de beginselen van pacifisme en geweldloosheid vanaf het begin, en dat al spoedig deze standpunten leerstellig werden aanvaard en consequent toegepast door de dopers en de mennonieten.¹⁹⁴ Het zuiveren van de herinnering over deze punten betekent dat katholieken zowel als mennonieten moeten blijven vechten om het perspectief van het evangelie over vrede en geweldloosheid te handhaven. En beiden kunnen in de vroegste geschiedenis van de Kerk middelen vinden die ons kunnen helpen bij het gestalte geven aan een christelijk getuigenis van vrede in onze moderne gewelddadige wereld.

196. Samenvattend, wij geloven niet alleen dat met de verzoening en de zuivering van historische herinneringen in onze gemeenschappen moet worden doorgegaan, maar ook dat door dit te doen ka-

tholieken en mennonieten kunnen komen tot een nieuwe samenwerking bij het getuigen van het Evangelie van de vrede.

197. Aan katholieke zijde ziet men in uitspraken van het Tweede Vaticaans Concilie een zuivering van de herinnering naar voren komen. In tegenstelling tot het verleden toen anderen werden bekritiseerd vanwege scheuringen die plaats hadden, erkende het Concilie dat ook de katholieken schuld hadden. Het Concilie gaf dit toe met betrekking tot scheuringen in het verleden die zich hebben voorgedaan “soms niet zonder schuld aan beide zijden”.¹⁹⁵ Daarnaast erkende het Concilie in een open geest die uitnodigt tot dialoog – en dit weerspiegelt de huidige houding van de katholieken tegenover de mennonieten – dat “men aan degenen die nu in zulke gemeenschappen worden geboren en er het geloof in Christus in zich opnemen, de zonde van de afscheiding niet kan toerekenen. De Katholieke Kerk begroet hen daarom met broederlijke eerbied en liefde.”¹⁹⁶ In een zelfde open geest die een steun is voor dialoog, heeft het Uitvoerend Comité van de Mennonite World Conference onlangs verklaard: “Wij zien eenheid onder christenen niet als iets waarvoor we kunnen kiezen of als een resultaat dat van ons afhangt, maar als een dringend gebod dat wij moeten gehoorzamen.”¹⁹⁷

B. Een geest van berouw, een boetvaardige geest

198. Het helen van herinneringen vraagt ook een geest van berouw, een boetvaardige geest. Wanneer christenen verdeeld zijn en in vijandschap jegens elkaar leven, is het de evangelieverkondiging die daarvan vaak de dupe is. De zuiverheid en kracht van het evangelie worden sterk

193. Vgl. boven § 64.

194. Vgl. boven § 39.

195. *Unitatis redintegratio*, 3.

196. *T.a.p.*

197. ‘God Calls Us to Christian Unity’, een verklaring die aangenomen is door het Uitvoerend Comité van de Mennonite World Conference, Goshen, Indiana, juli 1998.

aangetast in de geest van de toehoorder, wanneer christenen daarvan getuigen op verschillende manieren die met elkaar in tegenspraak zijn. Vandaar dat er aanleiding is voor van elkaar gescheiden christenen, ook voor katholieken en mennonieten, om aan God en ook aan elkaar om vergiffenis te vragen. Wanneer zij dit doen, veranderen zij niet hun overtuigingen over het christelijk geloof. Integendeel, een boetvaardige geest kan een nieuwe aansporing zijn om door middel van dialoog alle theologische geschilpunten op te lossen die een beletsel vormen voor het samen delen in “het geloof dat eens voor al aan de heiligen werd overgeleverd” (Jud 1,3).

Verklaring van de katholieke delegatie

199. Terwijl bij het Tweede Vaticaanse Concilie een boetvaardige geest omtrent de verdeeldheden onder christenen naar voren kwam, zette de Katholieke Kerk tijdens het Jubileumjaar 2000 een verdere stap op 12 maart, de ‘Dag van vergiffenis’. In de katholieke traditie is het Heilig Jaar een tijd van zuivering. Vandaar dat, om “de gewetens wakker te schudden, en het de christenen mogelijk te maken om het derde millennium binnen te gaan met grotere openheid voor God en voor zijn liefdesplan”,¹⁹⁸ paus Johannes Paulus II tijdens de Mis van de eerste zondag van de vasten de Katholieke Kerk voorging in een universeel gebed waarin ook de zonden beleden werden die door leden van de Kerk tijdens het afgelopen millennium waren begaan, en God om vergiffenis werd gesmeekt. Hij verklaarde dat, hoewel “de Kerk heilig is omdat Christus haar hoofd en bruidegom is [en] de heilige Geest haar levendmakende ziel ... de kinderen van de Kerk [niettemin] de ervaring van de zonde kennen ... Om die reden

houdt de Kerk niet op, God vergiffenis af te smeken voor de zonden van haar leden.”¹⁹⁹ Twee van de zeven categorieën van zonden waarvan gezegd werd dat ze begaan waren tijdens het voorafgaande millennium, en die op die dag werden beleden waren “zonden die de eenheid van het lichaam van Christus schade hebben toegebracht” en “zonden die begaan zijn in dienst van de waarheid”.²⁰⁰ Bij die Mis in de vasten werden deze categorieën in hun algemeenheid opgenoemd, zonder dat speciale gevallen of situaties werden vermeld.

200. Tijdens de plechtigheid was er een belijdenis van “zonden die de eenheid van het Lichaam van Christus hebben verbroken en de broederlijke liefde hebben gekwetst”. In naam van de Katholieke Kerk bad de paus tot God de Vader dat terwijl “op de vooravond van zijn lijden uw Zoon bad voor de eenheid van allen die in Hem geloven ... ze zich [toch] tegenover elkaar hebben opgesteld, verdeeld zijn geworden en elkaar veroordeeld en bevochten hebben”. Om die reden, zo besloot hij, “bidden wij U met aandrang om vergiffenis, en vragen wij U een berouwvol hart te schenken, opdat alle christenen, met U en met elkaar verzoend, nog slechts één lichaam en één geest vormen, en weer de vreugde mogen ervaren van de volledige verbondenheid met elkaar”.²⁰¹

201. Wat betreft de “belijdenis van zonden die begaan zijn in dienst van de waarheid”, vroeg het inleidend gebed dat ieder van ons “weet te erkennen dat ook mensen van de Kerk, bij het vervullen van hun plicht de waarheid te verdedigen, soms in naam van geloof en moraal methodes gebruikt hebben, strijdig met het evangelie”. In het gebed van de paus dat

198. Johannes Paulus II, Angelus (12 maart 2000), in: *KD* 28/4 (1 september 2000), 290.

199. *T.a.p.*

200. *Algemeen gebed; belijdenis van zonden en vraag om vergiffenis* (12 maart 2000), in *KD* 28/4 (1 september 2000), 286-287.

201. *A.u.*, 287.

daarop volgde, herinnerde hij eraan dat “in bepaalde periodes van de geschiedenis de christenen zich soms schuldig hebben gemaakt aan onverdraagzaamheid en de grote wet van de liefde niet hebben onderhouden, aldus het gelaat besmeurend van de Kerk uw bruid”. Daarna bad hij: “Toon uw barmhartigheid aan uw zondige kinderen en wil ons vaste voornemen aanvaarden, de waarheid te zullen zoeken en in de mildheid der liefde te bevorderen, wel wetend dat de waarheid zich alleen opdringt krachtens de waarheid zelf.”²⁰²

202. Katholieken van deze tijd worden gestimuleerd om de conflicten en verdeeldheden tussen christenen in het algemeen en, in ons geval, conflicten tussen mennonieten en katholieken, te beschouwen in het licht van deze uitnodiging tot berouw zoals die werd uitgesproken op de ‘Dag van vergiffenis’. In de geest van de ‘Dag van vergiffenis’ erkennen de katholieken dat wat hen betreft zelfs de overweging van verzachtende omstandigheden, zoals een bepaalde cultuur in voorbije eeuwen, die vaak veronderstellingen in de hand werkte die onverdraagzaamheid rechtvaardigden, “de Kerk niet ontslaat van de plicht haar diepe spijt te betuigen voor de zwakheden van zoveel van haar zonen en dochters”.²⁰³ Zonder de waarheid geweld aan te doen kunnen katholieken in deze dialoog deze geest van berouw toepassen op de conflicten tussen katholieken en mennonieten in de zestiende eeuw, en in een boetvaardige geest vergiffenis vragen voor alle zonden die begaan werden tegen de mennonieten, smekend om Gods barmhartigheid daarvoor en ook om Gods zegen voor een nieuwe verstandhouding met de mennonieten in deze tijd. Wij delen de gevoelens die door Walter kardinaal Kasper onder woorden werden gebracht in zijn toespraak tot hen die de

Mennonite World Conference bij de dialoog tussen katholieken en mennonieten vertegenwoordigden, toen zij een bezoek brachten aan Rome in november 2001:

“Is het niet zo dat wij, katholieken en mennonieten, elkaar wederzijds verketterd hebben? Ieder was van mening dat de ander afweek van het apostolisch geloof. Laten wij vergiffenis schenken en om vergiffenis vragen. In voorbije eeuwen losten gezagdragers problemen in de samenleving vaak op met strenge maatregelen, en straften zij met gevangenneming of met de dood mensen die beschouwd werden de samenleving te ontwrichten. Met name in de zestiende eeuw behoorden de dopers tot de mensen die in dit opzicht veel te verduren hadden. Vanzelfsprekend betreur ik deze gebeurtenissen die in katholieke landen voorvielen.”

Verklaring van de mennonitische delegatie

203. De verklaring van het Uitvoerend Comité van de Mennonite World Conference, ‘God roept ons op tot eenheid onder christenen’ is een uitnodiging tot een geest van berouw van de kant van de MWC-gemeenschap van kerken bij hun betrekkingen met andere christenen, met inbegrip van de katholieken. De verklaring zegt onder meer:

“Als mennonieten en Broeders in Christus brengen wij God dank voor broeders en zusters van andere tradities rond de wereld, die de eisen van de Schrift aanvaarden en trachten te leven als volgelingen van de Heer. Wij belijden dat we niet al het mogelijke hebben gedaan om Gods uitnodiging op te volgen om liefdevol en in onder-

202. *A.w.*, 286-287.

203. Johannes Paulus II, apostolische Brief *Tertio millennio adveniente* (10 november 1994), 35, in: *KD* 23/1 (februari 1995), 19.

ling overleg om te gaan met andere broeders en zusters die de naam belijden van Jezus Christus als Heer, en Hem trachten te volgen. We hebben ingezien dat het scheppen van vrede en verzoening de roeping is van alle volgelingen van Christus, maar we bekenen dat we niet alles hebben gedaan wat in onze macht lag om verdeeldheden binnen onze kringen te overwinnen, en te streven naar eenheid met andere broeders en zusters.”²⁰⁴

Wat de breuk in de zestiende eeuw betreft erkennen wij dat de dopers weliswaar trachtten trouwe volgelingen te zijn van Jezus Christus, maar dat zij de gevestigde kerken en samenlevingen aanvielen. Wij erkennen dat er verschillende en soms uiteenlopende stromingen waren binnen de dopersbeweging. Wij geloven dat het aanvankelijk moeilijk was voor mensen in die tijd om onderscheid te maken tussen de dopers die wij als onze geestelijke voorouders beschouwen – zij die zich verplichtten tot bijbels pacifisme en bereid waren tot martelaarschap om Christus’ wille – en degenen die het zwaard opnamen met de gedachte Gods wil te doen bij het voorbereiden van de weg voor Jezus’ terugkeer. Wij betreuen de woorden en daden van dopers die bijdroegen tot scheuringen in het lichaam van Christus.

204. Wij belijden ook dat, hoezeer we ook Jezus Christus willen volgen in het dagelijks leven, wij en anderen in onze geloofsfamilie vaak geen liefde hebben weten te tonen jegens de katholieken. Maar al te vaak hebben wij vanaf de zestiende eeuw tot op onze dagen, gedachteloos vastgehouden aan vijandige beelden en valse stereotypen van de katholieken en de Katholieke Kerk. We spreken daarover onze spijt uit, en vragen om vergiffenis.

Gemeenschappelijke verklaring

205. Wij, katholieke en mennonitische delegaties, erkennen en betreuen tezamen dat christenen in de zestiende eeuw, waaronder katholieken en dopers, niet in staat waren de problemen binnen de Kerk van die tijd zo op te lossen dat de verdeeldheden voorkomen konden worden in het lichaam van Christus, die hebben voortgeleefd tot op de dag van vandaag.

206. Tezamen erkennen en betreuen wij dat onverschilligheid, spanningen en vijandigheid tussen katholieken en mennonieten op sommige plaatsen nog steeds bestaan, en dit vanwege een groot aantal verschillende redenen van historische of contemporaine aard. Tezamen wijzen wij het gebruik maken van iedere lichamelijke dwang of beledigende taal bij onenigheden af, en wij doen een beroep op alle christenen om op deze manier te handelen. We verbinden ons tot zelfonderzoek, dialoog en interactie waaruit Jezus Christus’ verzoenende liefde duidelijk wordt, en wij dringen bij onze broeders en zusters, waar ter wereld ook, erop aan zich in deze verbintenis bij ons te voegen.

C. Achterhalen van een samen gedeeld christelijk geloof

207. De theologische dialoog kan bijdragen tot het genezen van de herinneringen doordat ze deelnemers aan de dialoog helpt achterhalen in welke mate men steeds het christelijk geloof is blijven delen ondanks eeuwen van scheiding. In deze dialoog zetten mennonieten en katholieken voor elkaar hun eigen tradities uiteen. Dit droeg bij tot een beter begrip voor elkaar en tot de ontdekking dat we veel fundamentele aspecten van het christelijk geloof en erfgoed gemeen hebben.

204. Zie boven, voetnoot 197.

Deze gedeelde elementen zijn, samen met nog onopgeloste kwesties en meningsverschillen, uiteengezet in hoofdstuk II.

208. Katholieken en mennonieten zijn ervan overtuigd dat de eerste verantwoordelijkheid van een christen is God te loven, en dat heel het leven van een christen in alle opzichten geworteld moet staan in gebed. Vandaar dat wij in de loop van de vijf jaar die deze dialoog heeft geduurd iedere dag begonnen en sloten met samen te bidden. Samen lazen wij de Schriften, mediteerden we erover en zongen liederen. Ieder jaar vierden wij de zondagsdienst in elkaars kerken, om te komen tot een dieper onderling begrip van onze tradities.

209. Onder de belangrijke aspecten van het christelijk leven waarin katholieken en mennonieten met elkaar het geloof delen zijn het geloof in Jezus Christus als Heer en Verlosser (geheel goddelijk en geheel menselijk), het geloof in de Drie-eenheid zoals die wordt uitgezegd in de Geloofsbelijdenis van de apostelen, en zeer veel gezichtspunten betreffende de Kerk. Er zijn ook veel punten waarover we het eens kunnen zijn met betrekking tot de doop en de Maaltijd van de Heer als fundamentele genadevolle vieringen van Gods verlossend handelen in Christus. In grote lijnen zijn we het eens over de rol van de Kerk inzake zending en evangelieverkondiging, vrede en gerechtigheid, en het leven als navolgers. Daarnaast staan mennonieten zowel als katholieken voor de uitdagende vraag hoe het geloof moet worden doorgegeven in een steeds sterker geseclariseerde wereld, en beiden worstelen met de ingewikkelde problemen aangaande de betrekkingen tussen Kerk en maatschappij.

210. Terwijl we erkennen dat we de fundamentele overtuigingen over het geloof met elkaar delen, hebben we ook belangrijke verschillen kunnen aanduiden die ons nog steeds verdeeld houden en daarom een verdere dialoog nodig maken. Niettemin, en alhoewel wij nog niet in volle eenheid met elkaar verkeren, zien we in welke grote mate wij het apostolisch geloof tegenwoordig met elkaar delen, zodat wij als leden van de katholieke en mennonitische delegaties mogen zeggen dat we elkaar beschouwen als broeders en zusters in Christus. Wij hopen dat anderen soortgelijke ervaringen mogen hebben en dat deze tot het genezen van de herinneringen mogen bijdragen.

D. Verbetering van onze onderlinge betrekkingen

211. Wij geloven dat een ander belangrijk onderdeel van het genezen van de herinneringen bestaat in het verlangen naar het bevorderen van nieuwe onderlinge betrekkingen. De belangrijke elementen van ons gemeenschappelijk verstaan van het fundamentele christelijk geloof die wij in deze dialoog ontdekten zullen wel een voldoende theologische grondslag bieden waarop gebouwd kan worden. Uit onze ervaring bij het gezamenlijk herlezen van de geschiedenis blijkt dat samen omzien naar die periodes waarin onze conflicten aanvankelijk plaats hadden, een nieuw licht kan werpen op het verleden, en een sfeer kan bevorderen voor betere onderlinge betrekkingen in de toekomst. Eeuwenlang hebben onze gemeenschappen geleefd met herinneringen die hun oorsprong hadden in de conflicten uit de zestiende eeuw, en zonder contact met elkaar te hebben. Zouden we ons niet nog meer kunnen inspannen om nieuwe betrekkingen te scheppen, zodat komende

geslachten op de twintigste eeuw kunnen terugkijken met positieve herinneringen aan de tijd waarin mennonieten en katholieken steeds meer gemeenschappelijk Christus dienden?

212. Inderdaad, zoals de inleiding op dit verslag al suggereerde, begint het opbouwen van betere onderlinge betrekkingen wanneer mennonieten en katholieken met elkaar in gesprek komen. Op internationaal vlak is deze dialoog een belangrijk teken dat de Katholieke Kerk en de Mennonite World Conference bereid zijn omwille van Christus te streven naar wederzijds begrip en betere betrekkingen. We menen dat men het belang niet mag onderschatten van wat het betekent voor onze twee families die eeuwenlang van elkaar gescheiden waren, om met elkaar in gesprek te komen.

213. Evengoed zijn op plaatselijk niveau overal in de wereld een aantal katholieken en mennonieten reeds met elkaar een theologische dialoog aangegaan en werken zij op praktisch gebied met elkaar samen. Op verschillende plaatsen wordt er tussen het Mennonite Central Committee en Caritas of katholieke hulpdiensten om humanitaire redenen samengewerkt. Wij krijgen berichten over mennonieten die samen met katholieken aan het werk zijn in de Verenigde Staten, in het Midden Oosten en in India, om maar een paar voorbeelden te geven. En ook al zijn veel plaatselijke initiatieven van katholieken en mennonieten onofficieel en persoonsgebonden, ze bewijzen de kerk om hen heen een dienst door ze te helpen valse vertekeningen van en wederzijdse vooroordelen over elkaar uit de wereld te helpen.

214. Nu het er zo voorstaat, worden de mennonieten en katholieken door de deel-

nemers aan de dialoog aangespoord tot gezamenlijke studie en tot samenwerking bij het verlenen van dienstbetoon. Gebieden voor onderlinge actie zouden kunnen zijn het herzien van geschiedenisboeken aan beide zijden, deelname aan de Week van Gebed voor de Eenheid van de Christenen, zich samen bezighouden met bezinning op het missiewerk, samen betrokken zijn bij initiatieven voor vrede en gerechtigheid, bij sommige programma's voor christelijke geloofsvorming bij onze leden, en 'kennismakingsbezoeken' tussen katholieke en mennonitische gemeenschappen op plaatselijk gebied of op ruimere schaal.

Conclusie

215. Na vijf jaar lang met elkaar samengewerkt te hebben willen wij, katholieke en mennonitische leden van deze dialoog, samen uitdrukkelijk zeggen dat onze wederzijdse liefde voor Christus ons heeft verenigd en ons heeft begeleid bij onze gesprekken. Onze dialoog heeft de gemeenschappelijke overtuiging versterkt dat men verzoening en genezing van herinneringen kan meemaken. Daarom smeken wij God ons de goddelijke genade te schenken om de betrekkingen uit het verleden tussen mennonieten en katholieken te helen, en we danken God voor de huidige inzet voor verzoening binnen het lichaam van Christus. Samen bidden wij dat God deze nieuwe verstandhouding tussen onze beide geloofsgemeenschappen mag zegenen, en dat de heilige Geest ons mag verlichten en bezielen op onze gemeenschappelijke tocht voorwaarts.

Vertaling: F. van Voorst tot Voorst s.j.

Appendix A

Bibliografie van dialoogreferaten en de schrijvers daarvan

Straatsburg, Frankrijk, 14-18 oktober 1998

Howard John Loewen, 'The Mennonite Tradition: An Interpretation'.
James Puglisi s.a, 'A Self-Description of Who We Are as Catholics Today'.
Neal Blough, 'Anabaptist Images of Roman Catholics during the Sixteenth Century'.
Peter Nissen, 'The Catholic Response to the Anabaptist Movement in the Sixteenth Century'.

Venetië, Italië, 12-18 oktober 1999

Neal Blough, 'The Anabaptist Idea of the Restitution of the Early Church'.
Peter Nissen, 'The Anabaptist/Mennonite Tradition of Faith and Spirituality and its Medieval Roots'.
Helmut Harder, 'A Contemporary Mennonite Theology of the Church'.
James Puglisi s.a., 'Toward a Common Understanding of the Church'.

Thomashof, Duitsland, 24-30 november 2000

Peter Nissen, 'The Impact of the Constantinian Shift on the Church: A Catholic Perspective'.
Alan Kreider, 'Conversion and Christendom: An Anabaptist Perspective'.
Drew Christiansen s.j., 'What is a Peace Church? A Roman Catholic Perspective'.
Mario Higueros, 'Justice, the Inseparable Companion of Peace'.
Andrea Lange, 'What is a Peace Church? An Answer from a Mennonite Perspective'.

Assisi, Italië, 27 november – 3 december 2001

Peter Nissen, 'Church and Secular Power(s) in the Middle Ages'.
Neal Blough, 'From the Edict of Milan to Vatican II, via Theodosius, Clovis, Charlemagne and the Fourth Lateran Council or Why Some Mennonites Can't Quite Trust the 'Declaration on Religious Freedom''.
Helmut Harder, 'What Anabaptist-Mennonite Confessions of Faith say About Baptism and the Lord's Supper'.
James F. Puglisi s.a., 'Contemporary Theology of the Sacraments with Particular Attention to Christian Initiation (Baptism and Eucharist)'.

Inhoud

Samengeroepen om vreedstichters te zijn

Verslag van de Internationale Dialoog tussen de Rooms-Katholieke
Kerk en de Mennonite World Conference 1998-2003

Voorwoord	3
Inleiding	4
De oorsprong van deze gesprekken	4
Doel, reikwijdte en deelnemers	7
Plaatsen en onderwerpen van de jaarlijkse ontmoetingen	8
I. Gemeenschappelijke beschouwing van de geschiedenis	9
A. Inleiding: een gemeenschappelijke hermeneutiek of her-lezen van de kerkgeschiedenis	9
B. Een schets van de religieuze situatie in West-Europa aan de vooravond van de Reformatie	11
C. De breuk tussen katholieken en dopers	14
Beginpunten	14
Het beeld dat men van elkaar had	15
Een ecclesiologie van herstel van de vroegere toestand	16
Vervolging en martelaarschap	17
Terreinen voor nadere studie	18
D. Het Constantijns tijdperk	19
Een gezamenlijk lezen van gebeurtenissen en veranderingen	20
Terreinen voor nadere studie	21
E. Naar een gezamenlijk verstaan van de Middeleeuwen	23
Terugblikkend op onze respectievelijke beelden van de Middeleeuwen	23
Middeleeuwse tradities van spiritualiteit en navolging, en de wortels van de dopers/menniste identiteit	24
Terreinen voor nadere studie	25
II. Samen nadenkend over de theologie	25
A. De natuur van de Kerk	26
Een katholiek Kerkbegrip	26
Een mennonitische opvatting van de kerk	30
Convergenties	33
Divergenties	36
Terreinen voor nadere studie	37

B. Sacramenten en ordinanties	38
Een katholiek begrip van de sacramenten	38
Een mennonitisch begrip van ordinanties	41
Doop	42
Convergenties	44
Divergenties	46
Terreinen voor nadere studie	47
C. Onze verplichting tot vrede	47
Zalig die vrede brengen, want zij zullen kinderen van God genoemd worden (Mt 5,9)	47
Katholieke standpunten over vrede	48
Mennonitische standpunten over vrede	52
Convergenties	55
Divergenties	58
Terreinen voor nadere studie	59
III. Naar genezing van herinneringen	59
A. De zuivering van de herinneringen	60
B. Een geest van berouw, een boetvaardige geest	61
Verklaring van de katholieke delegatie	62
Verklaring van de mennonitische delegatie	63
Gemeenschappelijke verklaring	64
C. Achterhalen van een samen gedeeld christelijk geloof	64
D. Verbetering van onze onderlinge betrekkingen	65
Conclusie	66
Appendix A	67
Bibliografie van dialoogreferaten en de schrijvers daarvan	67

Kerkelijke documentatie - jaargang 34, 2006

nummer 1: 36 blz., € 3,-

Benedictus XVI – Encycliek *Deus caritas est* aan de bisschoppen, aan de priesters en diakens, aan de godgewijde personen en aan alle christengelovigen over de christelijke liefde

nummer 2: 40 blz., € 3,-

Benedictus XVI – Boodschap ter gelegenheid van de viering van de 39ste Internationale Dag voor de Vrede, 1 januari 2006: *In de waarheid ligt de vrede* – Boodschap voor de veertiende Wereldziekendag – Boodschap voor de Veertigdagentijd van 2006: *'Bij het zien van de mensenmenigte werd hij diep bewogen door hen' (Mt 9,36)* – Boodschap aan de jongeren van de wereld ter gelegenheid van de 21ste Wereldjongerendag (9 april 2006): *'Uw woord is een lamp voor mijn voeten, het is een licht op mijn pad' (Ps 119 [118],105)*; Boodschap voor de 40ste Wereldcommunicatiedag, 28 mei 2006: *'De media: netwerk voor communicatie, verbondenheid en samenwerking'* – Boodschap ter gelegenheid van de eerste Nationale Katholieke Jongerendag in Nederland, 27 november 2005; Congregatie voor de Katholieke Vorming – *Instructie* met betrekking tot de criteria voor het onderkennen van roepingen aangaande personen met homoseksuele neigingen met het oog op hun toelating tot de priesteropleiding en tot de heilige wijding; Bisschoppen van Nederland – *Voorleesbrief Veertigdagentijd 2006*

nummer 3-4: 48 blz., € 3,50

Benedictus XVI – Apostolische reis naar Polen: Toespraak bij de ontvangstceremonie – Toespraak bij de ontmoeting met de Poolse geestelijkheid – Toespraak bij de oecumenische ontmoeting – Homilie tijdens de Eucharistieviering op het Pilsudzki-plein – Toespraak bij de ontmoeting met de religieuzen, seminaristen en vertegenwoordigers van de kerkelijke bewegingen – Toespraak bij de ontmoeting met de bevolking van Wadowice – Toespraak bij de ontmoeting met de jongeren – Preek tijdens de Eucharistieviering – Toespraak in het concentratiekamp Auschwitz-Birkenau

nummer 5-6: 56 blz., € 4,-

Nederlandse Bisschoppenconferentie – *Perscommuniqué* bij het overlijden van Johannes kardinaal Willebrands; Adrianus kardinaal Simonis – *Preek* tijdens de avondwake voor Johannes kardinaal Willebrands – *Inleiding* bij de uitvaartdienst voor Johannes kardinaal Willebrands; Walter kardinaal Kasper – *Homilie* bij gelegenheid van de uitvaart van Johannes Gerardus Maria kardinaal Willebrands; Benedictus XVI – Apostolische reis naar Valencia, Spanje bij gele-

genheid van de vijfde Wereldgezinsdagen: *Brief aan de Spaanse bisschoppen* – *Toespraak* – *Homilie* – Boodschap voor de 43ste Wereldroepingendag (7 mei 2006, vierde zondag van Pasen): *'Geroepen in het mysterie van de Kerk'*; Mgr. dr. M.P.M. Muskens – Presentatie van de Missiebrief *'Getuigen van de hoop die in ons leeft!'* van de Nederlandse bisschoppen: *Inleiding*; De bisschoppen van Nederland – Bisschoppelijke Brief over missie in de 21ste eeuw: *Getuigen van de hoop die in ons leeft!*; Adrianus kardinaal Simonis – *Preek* bij de zaligverklaring van zr. Maria Teresa Tauscher

nummer 7-8: 72 blz., € 5,-

Samengeropen om vredestichters te zijn. Verslag van de Internationale Dialoog tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de Mennonite World Conference 1998-2003

Bestellingen: Secretariaat RKK, Postbus 13049, 3507 LA Utrecht, tel.: 030 2326909, e-mail: bestel@rkk.nl